

KRISTINA DE VINCK

DE METAMORFOSEN VAN EEN STADSGEZICHT

De Graslei en de Koornlei van de middeleeuwen tot vandaag

DE METAMORFOSEN VAN EEN STADSGEZICHT

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE TE GENT

VERHANDELINGEN

XIII

KRISTINA DE VINCK

DE METAMORFOSEN
VAN EEN STADSGEZICHT

De Graslei en de Koornlei van de middeleeuwen tot vandaag

GENT 1976

Wanneer het Gentse stadsbestuur het initiatief heeft genomen in 1975 een aantal culturele manifestaties in te richten in het kader van *Gent Duizend Jaar Kunst en Cultuur*, heeft de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent zich niet onbetuigd willen laten. Zij is dan ook gelukkig in haar Handelingen van 1975 een zeer uitvoerige en rijk geïllustreerde studie uit te geven, van de hand van Kristina De Vinck, over de geschiedenis van de Graslei en de Koornlei, ongetwijfeld één van de beroemdste stadsgezichten ter wereld. Het is mede dank zij de milde steun van het Gentse Stadsbestuur dat deze publicatie is kunnen gerealiseerd worden, waarvoor onze welgemeende dank.

Ook de Spaarkas en de Bank Ippa en hun leiders, Graaf Dorsan Goethals en Pierre J. Esquelin, evenals de Generale Bankmaatschappij en haar directie de Heren Xavier d'Hoop en Oscar Wyckaert, hebben de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, met het oog op deze publicatie, hun milde steun verleend en onze beste dank verdiend.

Het Bestuur.

WOORD VOORAF

Onderhavige publicatie, het werk van Mevrouw lic. Kristina De Vinck, is een belangrijke bijdrage tot de architectuurgeschiedenis van Gent. Hoewel er reeds enkele degelijke studies over gevelarchitectuur verschenen zijn, is het toch de eerste maal dat een wel omschreven stadsgedeelte als hier Gras- en Koornelei, het voorwerp is geweest van een uitgebreide en goed gedocumenteerde studie.

Rond de middeleeuwse haven, „Tusschen Brugghen”, ontwikkelde zich een gemeenschap van goeode kooplieden. Welstand betekent ook bouwen. Constructies als stapelhuizen, gildehuizen en woonhuizen, met ruime midelen aan beide zijden van de haven opgetrokken, deden een uniek stadsbeeld ontstaan.

Zoals alle bouwwerken kenden ze ook hun wederwaardigheden ingevolge niet te stuiten verwerking van de materialen, drang naar vernieuwing in de kunstopvattingen, wijziging van bestemming enz... Vandaar de kringloop : slopen, bouwen en verbouwen. Telkens werd er gebouwd in eigentijdse stijl. Zo ontstond de aantrekkelijke verscheidenheid van uitzicht die a.h.w. een bondig overzicht biedt van de evolutie van de architectuur te Gent.

Terwijl de houten gevels totaal verdwenen en zelfs naar hun vorm niet gekend zijn, hebben enkele stenen gevels de tijden overleefd, zij het weleens in gehavende toestand.

Mevrouw De Vinck heeft het door haar afgebakend gebied flink bestudeerd. Na het situeren van het geheel in het stadsbeeld, werd voor zover mogelijk de bouwgeschiedenis van elk huis, gesteund op een degelijk archiefonderzoek, opgespoord. De gevels werden per eeuw, van de oudste naar de jongste, tot in de minste bijzonderheden ontleed en besproken. Daaruit blijkt hoe kleurrijk de schakeringen in de composities zijn en hoe welafgewogen de verhoudingen van de elementen.

Het bespreken van de gevelarchitectuur bracht als vanzelf het niet te onderschatten probleem van restauratie naar voor. Een groot aantal gevels werd reeds in de eerste decennia van deze eeuw onderhanden genomen. Zoals gewoonlijk kwamen ook hier moeilijke gevallen voor, gaande van conservatie tot een noodgedwongen vérgaande restauratie, zelfs gedeeltelijke herbouwing om aan het gebouw een passende bestemming te kunnen geven. Dat alles op een perfecte manier kon gebeuren was vrijwel uitgesloten. Aan die problemen heeft Mevrouw De Vinck dan ook veel aandacht besteed, alles kritisch bekeken en onderzocht, om dan haar bevindingen en eigen opvattingen vast te leggen.

Dit werk betekent een aanzienlijke verrijking voor de kennis van ons architecturaal patrimonium. Mocht het ook bijdragen tot een betere waardering en bescherming van dit cultuurbezit. Het zou de auteur, die lof en welgemeende gelukwensen ruimschoots verdient, ook een bijzonder genoeg verschaffen.

F. DE SMIDT

HOOFDSTUK I

INLEIDING TOT DE STUDIE VAN DE GEVELS VAN DE GRASLEI EN DE KOORNLEI

A. TOPOGRAFISCHE STUDIE AAN DE HAND VAN VOLGENDE PLANNEN

1. *De stad Gent in het jaar 1534*

Dit panoramisch plan van Gent, getiteld „Ganda, Gallie belgice civitas maxima”, dateert van 1534¹. We staan hier voor een archeologisch document van kapitaal belang voor de geschiedenis van Gent. Het is het enige schilderij dat de middeleeuwse stad volledig weergeeft. In de vijftiende eeuw heeft de stad inderdaad haar hoogste expansie bereikt. Een eeuw later, in 1534, is haar aspect in wezen niet veranderd: de verschillende huizenblokken zijn nog duidelijk van elkaar gescheiden, de stadsomwalling heeft nog geen wijzigingen ondergaan en de rooilijnen zijn kwasi onveranderd gebleven.

De openbare gebouwen, zoals de St.-Niklaaskerk, het Belfort, de St.-Baafskathedraal, de St.-Jacobskerk en vele andere, zijn getrouw afgebeeld en het geheel opzet getuigt van een goede weergave van de werkelijkheid.

De Gras- en de Koornlei tekenen zich af achter de Koornmarkt. Ze worden vanuit het oosten bekeken en zijn afgebakend door de Grasbrug en de St.-Michielsbrug. Deze laatste vertoont een lichte opwaardse welving; zij is op twee arcaden gebouwd, in tegenstelling tot de eerste die vlak gehouden is. Aan de borstwering van de Grasbrug, in richting van de St.-Michielsbrug, onderscheiden we enkele gebouwtjes.

De Leie „Tusschen brugghen” wordt door talrijke schepen bevaren, hetgeen wijst op de heersende drukte in de Gentse binnenhaven.

Op de Graslei wordt het stilhouet van de huizen onderbroken door het Hazewind- en het Schuddeveestraatje. Het eerste bevindt zich tussen het huis van de Vrije Schippers en het Koornmetershuis, het tweede tussen huis nummer 4 en het huis nummer 5, gedateerd 1726. De drie overige brandsteegjes zijn niet nadrukkelijk door de schilder weergegeven. Vermoedelijk mag hieruit afgeleid worden dat ze in zijn oog minder belangrijk waren dan de zojuist twee vermelde. Meteen rijst de vraag of deze drie brandsteegjes, namelijk, dat gelegen tussen de huidige huisnummers 7 en 8 (= de Engel), dat tussen de nummers 9 en 10 (= het stapelhuis) en nummer 11 (= het tolhuisje), op dat ogenblik niet geheel of gedeeltelijk overbouwd waren. Indien dit wel het geval was zou onder meer het huidige Tolhuisje, dat in de gevel een inscriptie draagt met

(1) Gent, - Bijloke-museum, uitgegeven door Heins A. en Vander Haeghen V., *La Ville de Gand en l'an 1534. Grande vue panoramique du XVIe siècle* reproduite en fac simile (9 planches en couleur), Bruxelles, 1896.

datum 1682, reeds voorafgegaan zijn in het midden van de zestiende eeuw door een ander gebouw, dat vanzelfsprekend dan ook een gevel moest gehad hebben langsheen de rooilijn aan de Leie. Dit wordt bevestigd door een document van 1368², waar we duidelijk zien dat de zeventiende eeuwse kleine sluitgevel tussen het Stapelhuis en het Koornmeershuis een veertiende eeuwse voorganger gekend heeft. Deze werktheorie zou verder eveneens kunnen doen veronderstellen dat de huidige sluitgevel met een poort tussen het Stapelhuis en het huis nummer 9, eveneens een vroegere veertiende of zestiende eeuwse voorloper zou gekend hebben. Een gelijkaardige opmerking geldt trouwens voor het vijfde brandsteegje, namelijk tussen de Engel en het huis nummer 7. Wij zullen deze theorie verder toetsen aan de hand van onze studie van de andere latere topografische bronnen. Nu reeds moge blijken dat een aandachtig onderzoek van iconografische bronnen, die op het eerste zicht slechts van algemeen belang schijnen, ook voor detailaangelegenheden precieze wenken kunnen verschaffen.

Wat de weergave van de Koornlei betreft op hetzelfde schilderij, is het opmerkelijk dat er een ruime driehoekige verbreding ontstaat van de kaai in de richting van de St.-Michielsbrug, vlak voor de voorgevel van de huidige 'Ecole des Hautes Etudes'. Ook het huizenblok waar de zojuist vermelde instelling deel van uitmaakt is op een karakteristieke wijze weergegeven. Deze onregelmatige vierhoek wordt benevens door de Koornlei, begrensd door het Hof van Fiennes en de Ravensteinstraat. Tussen dit huizenblok en de St.-Michielskerk wordt eveneens het andere gebouwencomplex weergegeven waarvan de huidige Lintworm deel van uitmaakt. Zeker bestond dit gebouw toen al, aangezien de bewaarde kelder en het benedendeel van de gevel uit de dertiende eeuw dagtekenen.

Er is langs deze kant van de Leie slechts één brandstraatje, zoals de vijf die we voor de Graslei beschreven hebben, aan te treffen: het straatje Hof van Fiennes genaamd, dat de hoger beschreven onregelmatige vierhoek in twee delen splitst. De Gruuthusestraat, die een verbinding brengt met de Drabstraat, en trouwens breder is dan de brandsteegjes, brengt een onderbreking in het profiel van de gevels langsheen de Koornlei.

De meeste huizen schijnen in hout te zijn opgetrokken. We leiden deze mogelijkheid af uit het feit dat de meerderheid onder hen de karakteristieke trapgevels missen. Deze toestand zal trouwens aanhouden tot in 1618, jaar waarin van stadswege verboden werd houten gevels nog te restaureren³.

We kunnen dus besluiten dat het stadszicht van 1534, waarvan geopteerd werd dat het vermoedelijk van de hand van Horenbault zou zijn (?), ons kostbare gegevens verstrekt wegens zijn grote nauwkeurigheid en

(2) Stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1368- 1369, 49. „Kenlic sij etc. dat Jacob Bette quam vor scepenen vander keure in Ghend... de welke kende ende verlijede dat hij vercocht hadde wel ende redenlic Lieveine den Amman ende Janne sLoeven tuus ende de herve... dat men eedt 'tholhuus' vanden coerne, staende ende lieghende up de Leije, behouden den duerganghe diere der Zegher de Crudeneere ende thuus naest hem, an hebben”.

(3) Stadsarchief, reeks 108bis, nr. 31.

dit niet enkel wat de algemene lijnen maar evenzo wat de details betreft.

2. *Topografisch plan van Gent rond ca. 1550*⁴.

De bibliotheek van de Rijksuniversiteit, evenals de stadsbibliotheek, zijn in het bezit van een klein plan van Gent, een houtgravure formaat 0m34 op 0m245, voortkomende uit de collectie van P.J. Goetghebuer.

In het jaar 1551 werd Jan Otho door de stad betaald voor het opmaken van een grote kaart van Gent. Hiervan schijnt dit plan de reductie te zijn.

Deze anonyme xylographie ca. 1550, brengt ons een bijzondere belangrijke informatie over de oorspronkelijke topografie van de Gras- en de Koornlei en hun omgeving. De houtsnijder die mogelijks beschikte over nog oudere bronnen, zoals het schilderij van de Bijloke van 1534 en het plan van Jan Otho, beeldt de door ons bestudeerde aanlegkaaien af, gezien vanuit het zuidwesten naar het noordoosten. De sterk omlinjende oevers, die reeds gekanaliseerd waren, worden bij de uiteinden begrensd door respectievelijk volgende bruggen: de Grasbrug en de St.-Michielsbrug. De wegen over de beide bruggen wijzen er nadrukkelijk op dat dit deel van de Leie ook het centrum is van het landelijk verkeer zoals dit zich spontaan, vanaf de middeleeuwen ontwikkelde.

Doch dit dokument is eveneens bijzonder kostbaar voor de studie van de originele rooilijnen van de huizen aan beide Leieoevers. Aan de Graslei, waar zich de huidige huizen nummers 6 en 7 bevinden, is een duidelijke insprong in de richting van de Koornmarkt waar te nemen. Hetzelfde grafisch dokument geeft eveneens een duidelijk beeld van de op dat ogenblik nog opmerkelijk bruikbare brandsteegjes met name het Schuddeveestraatje en het Hazewindstraatje. De drie andere brandsteegjes zijn noch hier, noch op het doek van 1534, weergegeven. Dit zou onze werkhypothese bij vorig stadszicht uiteengezet, kunnen bevestigen. De weergave van de Koornlei is praktisch identiek aan deze van 1534. We onderscheiden eveneens de onregelmatige vierhoek, in twee gesplitst door het straatje Hof van Fiennes. Het plan is hier op dat punt toch even minder duidelijk. Zo schijnt het dat de groep huizen, waar de Lintworm deel van uitmaakt, meer aangrenst aan het kerkhof van St.-Michiels. Maar nogmaals wegens de onduidelijkheid van de houtsnede op deze plaats, mogen we dit niet met zekerheid affirmeren.

Het silhouet van de huizen op de Koornlei wordt hier, zoals in 1534, eveneens onderbroken door de Gruuthusestraat, die de verbinding vormt tussen de Koornlei en de Drabstraat.

Het tracee van de straten, de rooilijnen van de huisgevels, die alhoewel slechts schetsmatig bedoeld zijn, lijken hier toch zeer nauwkeurig gevolgd door de xylograaf, hetgeen het vermoeden kracht bijzet dat deze voor het vervaardigen van dit document over een nauwkeurige en gedetailleerde kaart zou beschikt hebben. Dit alles heeft voor gevolg dat de gegevens die hij bijbrengt des te waardevoller zijn.

(4) Bergmans P., Fris V. en Van der Haeghen V., *Documents topographiques relatifs à la ville de Gand, XVIe-XVIIIe siècles*, Gand, 1905.

Vanzelfsprekend mag men uit een summiere topografische weergave zoals deze, geen overdreven bijzonderheden afleiden. Dit geldt ondermeer voor het aantal gevels door de kunstenaar met de guts uit het hout gesneden.

Ten slotte dient er nog opgemerkt dat op de Grasbrug, aan de borstwering in richting van het Gravensteen, een aantal torenvormige constructies weergegeven zijn. Het betreft zeker de torens die deze brug ook volgens latere dokumenten versieren.

3. *Topografisch plan van Gent van Guicciardini*⁵

Tussen 1559 en 1565 gaf Ludovicus Guicciardini de opdracht aan een onbekende graveur om een plan van Gent te maken. Deze houtsnede zou opgenomen worden in zijn 'Descrittione di tutti paesi bassi', uitgegeven bij Willem Silvius te Antwerpen in 1567, pp. 199 en 200. Het zou eveneens in de Franse editie van hetzelfde jaar, in Antwerpen, bij dezelfde uitgever, opgenomen worden op pp. 300 en 301. De titel luidde „Description de tout le Pais-Bas". Dit laatste plan verscheen samen met een legende bestaande uit 39 nummers, in de Italiaanse en de Franse taal.

Dit plan van 0m345 op 0m25 doet ons onmiddellijk denken aan zijn voorganger van 1550. De oriëntatie is onveranderd gebleven. De Gras- en de Koornlei, begrensd door de Gras- en de St.-Michielsbrug, tekenen zich eveneens af, gezien vanuit zuidwestelijke richting. In zijn algemeenheden vertoont dit plan geen merkelijke verschillen met dat van 1550, zodat we kunnen vermoeden dat Guicciardini er zich sterk op geïnspireerd heeft. Een andere mogelijke hypothese is vanzelfsprekend dat beide plannen op een nog ouder model teruggaan.

In de detailanalyse merken we toch enkele verschillen op. Het tracee van de rooilijn is identiek gebleven. Op de Graslei zien we eveneens de karakteristieke insprong in richting van de Koornmarkt. Wat de brandsteegjes betreft, getuigt Guicciardini van een minder grote nauwkeurigheid. Het Schuddeveestraatje is nog duidelijk weergegeven, maar het Hazewindstraatje, gelegen tussen het huis van de Vrije Schippers en het Koornmetershuis, is hier verdwenen. Er is geen enkele reden voorhanden om aan te nemen dat het straatje overbouwd zou zijn geweest, aangezien het zeer duidelijk weergegeven wordt op het topografisch plan van Van Deventer dat dateert van ca 1560 en dat van G. Braun en Fr. Hogenberg dat dateert van 1576, welke beide getuigen van een zeer grote nauwkeurigheid. Evenals de xylograaf van 1550, maakt het tracee van Guicciardini geen gewag van de drie overige brandstraatjes. Dit zou onze hypothese volgens welke het Tolhuisje en de andere sluitgeveltjes met poort, reeds voorgangers zouden gehad hebben rond het midden van de 16e eeuw, bevestigen. Nochtans zouden wij dit niet durven beweren aan de hand van dit document, dat naar onze mening van veel meer fantasie getuigt dan de voorgaande.

Dit blijkt eveneens uit de wijzigingen welke optreden aan de Koornlei. Het huizenblok begrensd door de Koornlei, het Hof van Fiennes en de

(5) Bergmans P., Fris V, en Van der Haeghen V., *op. cit.*

Ravensteinstraat wordt hier eveneens in een schematische driehoek weergegeven. Maar het huizenblok, waar de Lintworm deel van uitmaakt, is hier gewoon weggelaten. Misschien lag het in de bedoeling van de houtsnijder om het straatje Hof van Fiennes genaamd, weg te laten en de twee huizenblokken in één schematische driehoek weer te geven. Het spreekt vanzelf dat er daar geen werkelijke architecturale wijziging plaatsgegrepen heeft aangezien de kelder en het benedendeel van de gevel van de Lintworm uit de 13e eeuw dateren, en dat deze toestand aldus tot op heden bewaard is.

Een andere onnauwkeurigheid van de houtsnijder is het weglaten van de Gruuthusestraat, welke verbinding vormt tussen de Koornlei en de Drabstraat.

Evenals op het vorige plan van 1550 mag men hier ook niet verwachten dat alle details precies overeenstemmen met de werkelijkheid. Zo treft men bijvoorbeeld vanaf de Hooiaard tot aan het Schuddeveestraatje vier gevels aan, terwijl de huidige schikking er slechts twee telt. Men kan natuurlijk de hypothese naar voren brengen dat de huidige gevels, waarvan één de datum draagt van 1795, houten voorgangers gehad hebben die smaller waren. Dit is niet onmogelijk, maar het uit zulke topografische plannen afleiden zou naar onze mening tamelijk gewaagd zijn. Het lag ook niet in de bedoeling van de houtsnijder om alle huizen gedetailleerd af te tekenen, maar veeleer om het tracee van de straten en de rooilijnen van de huisgevels weer te geven. Hieruit moeten wij dan ook de nodige conclusies trekken, zonder te veel op de analyse van de details in te gaan.

Tenslotte merken we nog op dat de borstwering op de Grasbrug in de richting van het Gravensteen wel aanwezig is, maar dat de torenvormige constructies door de graveur van Guicciardini niet werden opgetekend. Later zullen we ze echter weer terugvinden bij Braun en Hogenberg in 1576.

4. Topografisch plan van Braun en Hogenberg

Dit plan werd door Philippe Galle in 1576 op koper gegraveerd. Het werd opgenomen in het eerste volume van het werk getiteld „Theatrum urbium et civitatum orbis terrarum” (Coloniae, 1572-1616, 6 vol.), uitgegeven door de Keulse kanunnik Georges Braun en de Mechelse graveur Frans Hogenberg. Het meet 0m645 op 0m32.

Deze kaart draagt een inscriptie van veertien regels in de linkerbovenhoek, beginnende met de woorden : „Gandavum Amplissima Flandriae urbs, a Julio Caesare condita”.

We merken onmiddellijk op dat dit plan van de grootste nauwkeurigheid getuigt, niet enkel in zijn algemene lijnen, maar ook in zijn details. Dit kunnen we vaststellen aan de hand van de openbare gebouwen, zoals de St.-Michielskerk, de St.-Niklaaskerk, het Belfort, de St.-Baafskathedraal en de St.-Jacobskerk, die hier met zulke duidelijkheid worden weergegeven.

Zoals de twee voorafgaande plannen van de xylograaf van 1550 en van Guicciardini gaat deze gravure eveneens terug op dezelfde bron, namelijk

het uitgebreide plan van Jan Otho, tenzij de kunstenaar zich op zijn voorgangers zou geïnspireerd hebben. Door zijn grotere nauwkeurigheid sluit hij vanzelfsprekend meer aan bij de eerste dan bij Guicciardini.

De oriëntatie is identiek. De Gras- en de Koornlei worden vanuit zuidwestelijke richting bekeken.

Zelfs in de detailanalyse merken we een grote overeenkomst met de xylograaf van 1550. Het tracee van de rooilijnen is onveranderd gebleven. Op de Graslei treffen we eveneens de typische insprong aan naar de Koornmarkt toe. De brandsteegjes zijn weer even nauwkeurig aangegeven als op het plan van 1550. Het Hazewind- en Schuddeveestraatje tekenen zich duidelijk af. We kunnen nogmaals opmerken dat de drie andere brandsteegjes niet werden weergegeven. Aangezien het topografisch plan van Braun en Hogenberg in vergelijking met de vorige plannen van een nog grotere exactheid getuigt, zou dit onze hypothese kunnen staven dat de twee brandsteegjes, namelijk dat waar zich nu de sluitgevel bevindt Graslei nr. (ten noorden van de Engel) en dat tussen het huis nr. 9 en het Stapelhuis, in 1576 reeds overbouwd waren. Maar nogmaals willen wij er de nadruk op leggen dat deze bewering enkel een hypothese is, die wij alleen aan de hand van een topografisch plan niet als een zekerheid kunnen beschouwen.

Op de Koornlei vinden we weer de Gruuthusestraat terug, die Guicciardini vergeten aan te geven had. We zien hier eveneens de onregelmatige vierhoek weer opduiken, waar de 'Ecole des Hautes Etudes', deel van uitmaakt. Ook de huizen, die hier getekend zijn aan de grens van het kerkhof van St.-Michiels werden niet vergeten. Het is tamelijk onduidelijk of we dit blok kunnen interpreteren als zijnde datgene waar de Lintworm deel van uitmaakt. Indien dit niet het geval is, dan zou het straatje Hof van Fiennes, nogmaals weggelaten zijn. Een andere mogelijkheid zou dan ook zijn dat dit straatje pas in de 18e eeuw zou ontstaan zijn, maar dit is uitgesloten, aangezien deze smalle communicatieweg alle karakteristieken van een brandsteegje vertoont en dat het reeds voorkomt op het plan van Van Deventer (1559-1564) en op het schilderij van 1534. Ik ben de mening toegedaan dat het te onbeduidend was in de ogen van de graveur om aangeduid te worden, gezien de grote omvang van het werk.

In zijn details is dit plan wel nauwkeuriger dan het voorgaande. Zo zien we dat het aantal huizen op de Graslei ongeveer met de werkelijkheid overeenstemt. Er zijn inderdaad twee huizen die de Hooiaard van het Schuddeveestraatje scheiden en zeven huizen vanaf dit laatste tot het Hazewindstraatje.

De kaaimuren zijn zeer mooi weergegeven, met trappen en aanlegsteigers. We merken er drie op, langs beide oevers van de Leie, gelegen.

De rivier wordt ongeveer op dezelfde plaatsen door schepen bevaren als op het plan van 1550, hetgeen nogmaals duidt op eenzelfde oorsprong. De torenvormige constructies op de Grasbrug, aan de borstwering in de richting van het Gravensteen, zijn hier weer zeer duidelijk afgebeeld zoals bij de xylograaf van 1550. Deze in de richting van de St.-Michielskerk zijn hier wel opvallender dan op het plan van 1550. Zowel wat de algemene lijnen als wat de details betreft, stemt het plan van 1576 van

C. Braun en Fr. Hogenberg, het best overeen met de realiteit.

5. *Topografisch plan van Gent van Van Deventer* ⁶

Dit topografisch plan, uit het werk van Jacob Van Deventer, werd verwezenlijkt tussen de jaren 1559 en 1564. In 1558 bestelde Filips II een topografische atlas waarop alle steden, gelegen in de Nederlanden, zouden voorkomen. Hij had als opdracht „de visiter, mesurer et desseigner toutes les villes de par de ça, aussy les rivières et villaiges voisins, semblablement les passages ou districts des frontières, et le tout rédiger en ung livre contenant pourtraict de chascune ville particulière”.

Dit plan van Gent is anders georiënteerd dan de drie voorgaande. De Gras- en de Koornlei, begrensd door de Gras- en de St.-Michielsbrug, strekken zich uit in noordwestelijke richting.

We merken onmiddellijk op dat de opzet van J. Van Deventer grondig verschilt zowel van deze van het schilderij van 1534, van de xylograaf van 1550, van Guicciardini, als van Braun en Hogenberg. Zijn doel is niet zozeer een gedetailleerde houtsnede geven waarop alle gebouwen zo goed mogelijk zijn gesuggereerd maar wel een degelijke wegenkaart op te stellen. Dit heeft voor gevolg dat dit plan vooral interessant blijkt in verband met de rooilijnen van de huizen evenals het weergeven van de land- en waterwegen die we tot buiten de muren van de stad kunnen volgen. De huizenblokken zijn duidelijk aangeduid, maar de huizen zijn zeer schetsmatig.

De skyline van de huizen op de Graslei wordt onderbroken door het Schuddeveestraatje en het Hazewindstraatje. Nogmaals wordt er geen gewag gemaakt van de drie overige brandstraatjes. Aangezien deze niet smaller zijn dat de twee eerste, zie ik geen reden waarom al deze topografen ze zouden overgeslagen hebben.

Bij Van Deventer kan er onmogelijk sprake zijn van een copie van voorgaande plannen, noch van een gemeenschappelijke bron, gezien de oriëntatie verschilt, evenals het ganse opzet. Zo wordt meer en meer onze hypothese gestaafd, dat evenals het Tolhuisje, de afsluitingen van de twee andere brandsteegjes, 16e eeuwse of nog oudere voorgangers gekend hebben. De insprong op de Graslei in richting van de Koornmarkt wordt hier door Van Deventer verwaarloosd.

De rooilijn van de huizen op de Koornlei is echter des te beter weergegeven. De Gruuthusestraat tekent zich duidelijk af. Voor het eerste zien we, zoals op het werk van 1534, goed de onregelmatige vierhoek op de Koornlei uit twee delen bestaande, van elkaar gescheiden door het straatje Hof van Fiennes, weer opduiken. Verder wordt deze verbreding duidelijk afgebakend door de Koornlei ten oosten, de St.-Michielsstraat ten zuiden en de Ravensteinstraat ten westen.

De Gras- en de St.-Michielsbrug worden schematisch weergegeven door drie bogen in noordelijke richting. Dit stemt niet overeen met het schilderij van 1534, waar slechts twee arcaden de brug steunden.

(6) Bergmans, Fris en Van der Haeghen, *op. cit.*

Het plan van Van Deventer is bijgevolg van een onschatbaar nut voor wat de rooilijnen van de huizen betreft, maar geeft weinig informatie over de individuele huizen.

6. *Topografisch plan van Gent van J. Horenbault*⁷

Dit topografisch plan van Gent (1,95 m x 1,65 m) door J. Horenbault getekend in opdracht van het stadsbestuur, dateert van 1619⁸. De wapens van Steelant en Rodoan, twee gekende 17e-eeuwse Gentse families zijn erop afgebeeld. Verder ontdekken we op dit plan een legende en een schaalindeling⁹.

De Gras- en de Koornlei tekenen zich duidelijk af, begrensd door de Gras- en de St.-Michielsbrug, respectievelijk aangeduid met de nummers 16 en 15. Ze worden vanuit oostelijke richting getekend. Dit plan geeft wel een goed beeld wat de rooilijnen van de huizen en de indeling der straten betreft, maar is heel wat minder duidelijk wanneer we tot een detailanalyse overgaan. Openbare gebouwen zoals de St.-Niklaaskerk, het Belfort, de St.-Baafskathedraal en de St.-Jacobskerk zijn tamelijk getrouw weergegeven. De tekening van de St.-Michielskerk, daarentegen strookt veel minder met de realiteit.

Op de Graslei onderscheiden we de twee brandstraatjes, namelijk het Schuddevee- en het Hazewindstraatje. Zoals op de voorgaande plans merken we dat de andere drie steegjes ontbreken. Het aantal huizen gelegen tussen de Hooiaard, het Schuddeveestraatje en de Mersenierssteeg, schijnen proportioneel goed verdeeld te zijn.

Op de Koornlei wordt het silhouet van de huizen onderbroken door de Gruuthusestraat. De onregelmatige vierhoek, begrensd door de Koornlei, de St.-Michielsstraat en de Ravensteinstraat wordt in twee gesplitst door het straatje Hof van Fiennes genaamd.

De Leie „Tusschen brugghen” wordt door drie schepen bevaren. Noch trappen, noch aanlegsteigers werden weergegeven. Tenslotte merken we enkele gebouwtjes op de Grasbrug in de richting van de St.-Michielsbrug, welke zeer onduidelijk zijn getekend.

Dit plan van Horenbault, verre van de duidelijkheid te bezitten van Braun en Hogenberg of van Sanderus, geeft ons toch een goed inzicht wat de rooilijnen van de huizen betreft.

7. *Topografisch plan van Gent van Sanderus*¹⁰

Het plan van Sanderus, uit zijn „*Flandria Illustrata*” dateert van 1631-1633 en draagt als titel „*Gandavum, vulgo Gent*”¹¹.

(7) Topografisch plan van Gent van J. Horenbault, Gent, Stadsarchief.

(8) „Actum in April 1619. Jacq. Horenbault fecit, Gandavi”.

(9) „Dese deelynghe onder den passer begrypt dry hondert 50 roeden, makende een quartier van een myle elcke roede van veertien voeten, omme daerby te moghen bevinden de proportie van deser charte”.

(10) Sanderus, *Flandria Illustrata*, Keulen 1641.

(11) Afbeelding 1.

Dit topografisch plan getuigt van een uitzonderlijke kwaliteit, zowel wat de algemene lijnen, als wat de details betreft.

Openbare gebouwen zoals de St.-Michielskerk, de St.-Niklaaskerk, het Belfort, de St.-Baafskathedraal en de St.-Jacobskerk zijn nog veel nauwkeuriger gedetailleerd dan op het plan van Braun en Hogenberg van 1576. Zoals op het doek van 1534 worden de Gras- en Koornlei gezien vanuit het oosten. Ze worden duidelijk afgebakend door de St.-Michielsbrug en de Grasbrug die respectievelijk van de nummers 65 en 66 voorzien zijn.

Het silhouet van de huizen van de Graslei wordt onderbroken door het Hazewind- en het Schuddeveestraatje. De andere drie brandstraatjes zijn hier niet te bespeuren. Aangezien we enerzijds aan de hand van een tekst van 1368 reeds konden vaststellen dat het Tolhuisje een veertiende eeuwse voorganger heeft gekend, en anderzijds, gezien het feit dat de drie brandsteegjes niet meer voorkomen op het plan van 1534 en 1550, meen ik te mogen besluiten, dat de twee overige brandsteegjes, namelijk dat tussen het huis nr. 7 en de Engel en dat tussen het huis nr. 9 en het Stapelhuis, evenals het Tolhuisje reeds vroegtijdig afgesloten waren.

De karakteristieke insprong op de Graslei, in richting van de Koornmarkt valt hier minder goed te onderscheiden, gezien de oriëntatie van het plan.

Op de Koornlei merken we de Gruuthusestraat op, evenals de typische onregelmatige vierhoek, die hier uit twee delen bestaat. Ze zijn van elkaar gescheiden door het Hof van Fiennes. Ten noorden van de St.-Michielskerk, zien we voor het eerst een torenvormige versterkte constructie, die langs haar oostzijde uitsteekt op de Koornlei. Dit wordt bevestigd, wanneer we de detailstudie onder ogen nemen, getiteld „Ecclesia parochialis divi Michaelis. Simul cum Monast. Dominicanorum”¹².

Hier zien we zeer duidelijk een romaans 'steen' met kantelen; het is de 13e-eeuwse voorloper van de Lintworm, die in deze dissertatie verder uitvoerig zal ter sprake komen.

Opvallend is hier ook de tekening van de St.-Michielsbrug die helemaal gekasseid is en voorzien van vier half cirkelvormige uitsprongen, twee in noordelijke en twee in zuidelijke richting.

De huizen op de Koornlei tekenen zich met een bijzondere nauwkeurigheid af. Sommige ervan zijn nog in hout opgetrokken. Dit blijkt eveneens juist te zijn, wanneer we de detailstudie bekijken, getiteld „Ecclesia parochialis Sti Nicolai. Iuxta forum frumentarium Gandavi”¹². De drie noordelijke huizen op de Koornlei zijn uit hout vervaardigd, in de gotische stijl. Dit stemt ook overeen met een 17e-eeuwse tekst, waaruit kan afgeleid worden dat het huis „De vijf Helmen” genaamd, dat de hoek vormt tussen de Koornlei en de Drabstraat, een oudere voorganger gekend heeft, hoogst waarschijnlijk nog in hout opgetrokken¹³.

(12) Sanderus, *XVIIe eeuwse tekeningen*, uitgegeven door het stadsbestuur van Gent op 100 exemplaren, Gent, 1961.

(13) Stadsarchief, reeks 535, f° 195; Drapstraete - Stadsrekeningen 1637-1638.

Betaelt Passchier Stalins brauwere inde vijf Helmen de somme van V L. gr. hem bij gheleyt ende gheaccordeert ter causen dat hij aen sijnen huysse inde Drapstraete heeft doen maecken eenen nieuwen steenen ghevel wesende chieraet deser stede volghende syne requeste ende der ordonnantie van den XXIIe Septembre 1637.

Op de Grasbrug zelf merken we op dat uit de huizenblok, gelegen ten oosten op de brug, de linkse gevel eveneens uit hout is vervaardigd. Hierbij tekent de typische verdieping met overkraging zich af. We zien hier het profiel van de gevel van het huis van de Vrije Schippers op de Graslei, evenals dat van de Engel, dat zich in de 17e eeuw nog ten zuiden van de St.-Niklaaskerk bevond, in de Cataloniëstraat.

De Grasbrug wordt hier aangeduid met de letter H en betiteld als Gentbrugge. Voor het eerst kunnen we ons een duidelijk beeld vormen van de constructies die zich erop bevinden. In tegenstelling tot hetgeen we uit de vorige topografische plannen konden afleiden, staan we hier niet voor een torenvormig schema. Er is slechts één stenen toren aanwezig, op de hoek van de Grasbrug en de Koornlei, bekroond met een spits die ons sterk aan het Belfort herinnert. De overige vier constructies, waarvan de twee eerste in de richting van het Gravensteen en de twee volgende naar de St.-Michielsbrug toe georiënteerd zijn, bestaan uit hout en hebben een gotische allure. Aangezien er hieromtrent geen dokumenten aanwezig zijn, kunnen we moeilijk hun bestemming achterhalen.

De kaaimuren zijn zoals bij Braun en Hogenberg, zeer mooi weergegeven. Het aantal trappen stemt echter niet overeen. De Koornlei blijft onveranderd, maar op de Graslei tellen wij vijf trappen in plaats van drie.

Zo kunnen we besluiten dat ondanks het feit dat het plan van Sanderus van een grote duidelijkheid getuigt, de twee bijkomende detailtekeningen toch zeer welkom zijn voor een meer doorgedreven analyse.

Het plan dat H. Hondius in 1641 graveerde te Amsterdam is veel minder nauwkeurig dan dat van Sanderus. Het is te begrijpen dat de details niet zo goed stroken met de werkelijkheid, aangezien hij het tekende aan de hand van schetsen die hem uit Gent werden toegezonden¹⁴. Dit grote figuratieve plan meet 1,39 m x 1,0- m. Deze kaart werd in verkleind formaat van 53,5 cm x 42,5 cm opgenomen in Sanderus „Flandria Illustrata”.

8. *Topografisch plan van Gent van I.-B. Malfeson*¹⁵

Bij besluit van 5 en 9 april 1756 gaven de afgevaardigden van de Staten van Vlaanderen, de opdracht aan de directeur van de provinciale werken, Ignace-Balthasar Malfeson, een atlas van de werken in de laatste jaren te Gent verwezenlijkt, samen te stellen. Het totaal aantal plans bedroeg ongeveer vijftig, waarop de tracering van de nieuwe kanalen, de loop van de Leie te Gent, tekeningen in verband met sluizen, draaibruggen, rooilijnen, enz..., aangeduid waren. Het werk kreeg de titel „Atlas ofte verzaemeling van caerten figuratief voor de heeren gedeputeerden van de Staeten van Vlaanderen, behelsende alle de principaelste werken ende eigendommen van de provincie in het district van Ghendt, onder den toezicht ende directie van Sr. Ignace-Balthasar Malfeson”.

De strekking die we reeds opgemerkt hebben bij J. Van Deventer wordt

(14) De Smidt F., *De kathedraal te Gent*, Brussel 1962.

(15) Bergmans P., Fris V. en Vander Haeghen V., *Documents topographiques relatifs à la ville de Gand. XVIe - XVIIIe siècles*, Gand, 1915.

hier verder doorgedreven. De bedoeling is hier weer een duidelijke wege-
kaart te geven, eveneens van belang voor de rooilijn van de huizen. De
huizen zijn zelfs niet meer schetsmatig weergegeven. De huizenblokken
tekenen zich duidelijk omlind af in hun plattegrond.

We vinden hier weer de oude zuid-west oriëntatie terug, die even ver-
laten werd door Van Deventer, maar die Malfeson terug overneemt.

De Gras- en de Koornlei worden afgebakend door de Gras- en de St.-
Michielsbrug, respectievelijk aangeduid met de nummers 140 en 139.
Op de Graslei tekenen het Schuddevee- en het Hazewindstraatje zich dui-
delijk af. We kunnen hier zelfs zien dat het eerste smaller is dan het
tweede. In de 18e eeuw is er natuurlijk geen sprake meer van de drie
overige brandstraatjes, aangezien het Tolhuisje dateert van 1682 en de
beide andere, vermoedelijk ten laatste einde 16e, begin 17e eeuw eveneens
verdwenen. De insprong op de Graslei, in richting van de Koornmarkt, door
Van Deventer over het hoofd gezien, wordt door Malfeson zeer nauwkeurig
weergegeven.

De plattegrond van de Koornlei is eveneens perfect. De Gruuthusestraat
komt er op voor, evenals de onregelmatige vierhoek, in twee delen geschei-
den door het straatje Hof van Fiennes.

Voor het eerst merken we ook de lichte knik die de Leie heeft ongeveer
halfweg tussen de Gras- en de St.-Michielsbrug, wat van een grote nauw-
keurigheid getuigt. Als besluit kunnen we zeggen, dat ondanks enkele
onnauwkeurigheden, die praktisch bij alle graveurs voorkomen, de rooi-
lijnen van de huizen gelegen op de Gras- en de Koornlei, in hun algemeen
aspect, onveranderd zijn gebleven doorheen de 16e, 17e en 18e eeuw. En
dat de plattegrond van Malfeson nog zeer goed overeenstemt met deze
die we heden kunnen onderscheiden. Het enige verschil met een huidig
stadsplan is, dat er op de Graslei slechts één brandsteegje nog doorgang
verleent tot de Koornmarkt, namelijk het Hazewindstraatje.

B. ALGEMEEN UITZICHT VAN GRASLEI EN KOORNLEI VANAF DE MIDDELEEUEWEN

Wanneer we heden de Graslei, en vooral de Koornlei overschouwen,
mogen we ons niet voorstellen dat dit totaalaspect hetzelfde is als in de
middeleeuwen.

De overgrote meerderheid van de huizen waren in hout vervaardigd ;
hiermee wordt niet enkel eik, maar ook populier, den, e.a. houtsoorten
bedoeld. Naast de gewone balken kon men ook „kromhout” verkrijgen
voor de bekappingen. De bedehuizen, die oorspronkelijk eveneens houten
constructies waren, werden reeds zeer vroeg door stenen constructies ver-
vangen. Vóór 1100 werd praktisch uitsluitend hout aangewend, terwijl
men er voor de kerken reeds van afgegaan is.

Door de vroege ontbossing van onze gewesten, werd het hout schaarser.
Het moest veelal ingevoerd worden. Vandaar ook dat we in Vlaanderen
een typische skeletbouw aantreffen, in tegenstelling tot Centraal- en Oost-

europa waar de blokbouw van toepassing was.

De wanden zijn samengesteld uit verticale palen en horizontale liggers, die verschillende vakken vormen. Deze vakken worden gevuld met hout, steen of vlechtwerk, dat al dan niet bepleisterd is.

In onze steden merken we een neiging tot hoogbouw. Deze begint uitzonderlijk vroeg te Gent. Twee teksten uit de 12e eeuw vermelden dit fenomeen op een opvallende wijze. Dat zij een torenvormige indruk maken moge hier nog uit blijken. In 1194 zegt Gislebert Van Bergen: „Homines multi in Gandavo, et potentes parentela et turribus fortes, inter se discordabant”¹⁶.

Twintig jaar na Gislebert is er bij Willem de Bretoen eveneens al sprake van deze versterkte woningen:

„Communia Gandaviorum

Turritis dominibus, gazis et gente superba

Instructas armis acies bis millia dena

Et plures, propriis expensis, donat eidem Auxilium bello”.¹⁷

Deze hoogbouw is logisch aangezien de steeds verder doorgedreven verkaveling. De bouwgrond in de centra steeg meer en meer in waarde, ingevolge haar nieuwe betekenis die zij verkregen had door de economische bloei. In het handelscentrum zullen de percelen kleiner en duurder zijn dan aan de buitenrand van de stad, waar de grond aanvankelijk nog meer waarde heeft voor de landbouw en de veeteelt.

Als gevolg hiervan vinden we in het centrum in hoofdzaak gevels met een korte zijde, terwijl het huis in de diepte gebouwd wordt. Door deze smalle gevels was men genoodzaakt een maximaal aantal vensters uit te sparen voor de verlichting. Deze werden in de hoogte beperkt door de balkenlagen van de verdiepingen. De skeletbouw leende zich goed tot de eis van de verlichting; men moest slechts enkele vakken openlaten of vullen met glas, in plaats van met steen, hout of vlechtwerk.

Een typisch aspect van onze middeleeuwse gevels, is de etagebouw met overkraging, het gevolg van het zoeken naar een maximale ruimtebenutting¹⁸. Het was tevens praktisch voor de afvoer van het regenwater. We zullen tot de bouwaanvragen van de 18e eeuw moeten wachten, vooraleer er van stadswegen geëist wordt afvoerpijpen langs de gevels aan te leggen¹⁹.

Dit nadrukkelijk aandringen van het stadsbestuur wijst erop dat het hier gaat om een innovatie, of een voorheen nagenoeg niet nageleefde dispositie.

Gent werd in de loop der tijden herhaaldelijk door brandrampen geteis-

(16) Fris V., *Laus Gandae*, Eloges et descriptions de Gand à travers les âges, Gand, 1914.

(17) Fris V., *op. cit.*

(18) Sanderus, *op. cit.*, detailtekening, „Ecclesia parochialis Sti Nicolai. Iuxta forum frumentarium Gandavi”.

(19) Stadsarchief, reeks 535, farde nr. 83, nr. 3 „...mitsgaders de calsyde te rijsen op de hooghte van de naest ghelegghen calsyden sonder eenighe waterloopen te moghen alteren ende soe het hemelwaeter moeten afgeheet worden eenen blecken buijse tot beneden de aerde. Actum int Collegie den 28en ougste 1726”.

Stadsarchief, reeks 535, farde nr. 143, nr. 8 „...ende de goten bringhende tot op de aerde met eene blecken buyse ende... Actum int collegie den 5ende 26meije 1702”.

Id. nr. 15 „...ende midts het ghewelf waeterstaete afledende met eene blecke buyse tot beneden d'aerde. Actum int Collegie den 17en July 1730”.

terd. Zo is ons bekend dat er in de 14e eeuw, op veertien jaar tijd, niet minder dan 62 grote branden uitbraken²⁰. De constructie van de toenmalige woningen was hier in hoofdzaak de oorzaak van.

Vóór 1612 waren nagenoeg alle burger- en werkmanswoningen in hout en in leem opgetrokken en bedekt met een dak van stro of riet²¹. Binnenshuis waren de schouwen open vuurhaarden en 's avonds werd de ruimte verlicht door olielampen of met kaarsen, frequent aan de wand vastgemaakt, waarvan de vlam onafgeschermd was. Al deze omstandigheden vormden natuurlijk voorbestemde elementen om vuur te vatten. Volledig stenen huizen behoorden in de 16e eeuw praktisch uitsluitend aan edellieden toe. Dit merken we trouwens reeds aan hun benaming „steen” op²². Zij werden voornamelijk bewoond door de adel of door patriciërs, die rijk en hoogmoedig geworden door de bloeiende draperiehandel, de eersten wilden navolgen. Deze „stenen” beantwoordden tevens aan twee noden: enerzijds hadden zij het bestrijden van de talrijke branden tot doel, anderzijds fungeerden zij als „burcht”. Reeds vanaf de stadskeure van Filips van de Elzas merken we de private oorlogen op tussen de patricische geslachten onderling²³. Maar ook naar de vorm waren deze „stenen” geïnspireerd op de donjon van het kasteel met of zonder hoektorentjes en kantelen²⁴ of het huis van de graaf, dat een trapgevel met zadeldak had. Dit type vinden we terug in het Borluutsteen op de Koornmarkt.

Zoals gezegd waren stenen huizen dus eerder uitzonderingen. Het respectabele aantal romaanse kelders²⁵ dat tot ons is gekomen, bewijst nog niet dat de bovenbouw ook uit steen bestond. Het is vanzelfsprekend dat een houten kelder zeer ongeschikt zou zijn. Wel kon het benedendeel van de gevel uit steen bestaan, terwijl de verdiepingen in hout waren opgetrokken. Wat tamelijk veel voorkwam was een gemeenschappelijke stenen muur tussen twee huizen.

De voorschriften, door de stedelijke besturen uitgevaardigd om de houten woningbouw te bestrijden werden in de loop der tijden steeds strenger.

Bij dekreet van de Gentse schepenen werd op 4 januari 1374 het vernieuwen in stro of riet van de daken reeds verboden²⁶. Maar in de 16e eeuw waren nog zeer veel huizen, met een rieten dakbekleding, de oorzaak van branden²⁷.

(20) Stadsarchief, Nota's Van Werveke, brand nr. 1804.

(21) Claeys P., *Gand, maisons particulières et monuments publics datés*, Gand, 1907, p. 6.

(22) Deruelle M., *Oude Gentse gevels*, Gent, 1949, p. 6.

(23) Blockmans, F., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen 's Gravenhage, 1938.

(24) Sanderus, *op. cit.*, detailtekening, „Ecclesia parochialis divi Michaelis. Simul cum Monast. Dominicanorum”. De Lintworm op de hoek van de Koornlei en de St.-Michielsstraat in zijn 13e eeuwse toestand.

(25) Heins A., *Gand souterrain, Cryptes et caves*, Gent 1911, p. 11.

Deze van het Koornmetershuis op de Graslei, van de Engel op de Graslei, van de Vijf Helmen op de Koornlei en van de Lintworm op de Koornlei.

(26) Stadsarchief, Nota's Van Werveke, brand 1084.

(27) De Potter F., *Gent van de oudste tijden tot heden*, Geschiedkundige beschrijving der stad, Gent 1882-1901, deel I, p. 122.

Tijdens de middeleeuwen werden de eigenaars verplicht tussen twee naburige houten huizen een opening van minstens 55 cm te voorzien, ten einde te beletten dat het vuur van het ene naar het andere gebouw zou overslaan ²⁸.

Enkel op de Graslei vinden we al vijf steegjes, die een typisch voorbeeld vormen van het bestrijden van het brandgevaar ; het zijn van noord naar zuid : het Schuddeveestraatje, het steegje gelegen tussen de huidige huisnummers 7 en 8 (= de Engel), dat tussen nr. 9 en nr. 10 (= het stapelhuis), het Tolhuisje, gelegen Graslei nr. 11 en het Hazewindstraatje. Van deze vijf brandstraatjes, verleent enkel dit laatste nog doorgang naar de Koornmarkt. Het enige doeltreffende dat men toen kon doen om een brand te beheersen was de naburige huizen af te breken.

Eerst werd de verplichting opgelegd de gemeenschappelijke muren in steen op te trekken, tot men tenslotte in 1816, overging tot het verbod houten gevels nog te restaureren ²⁹.

Zo kwam men tot het algemeen gebruik van baksteen en van natuursteen. De aanvoer van natuursteen werd in Gent vergemakkelijkt door de waterwegen.

Twee soorten worden te Gent veelvuldig aangetroffen :

1) Doornikse kalksteen, voornamelijk in gebruik in de 13e eeuw ; loopt tot de 15e eeuw. Deze werd langs de Schelde aangevoerd.

2) Ledische zandsteen, waarvan de groeven zich in de streek van Aalst en in het westelijk gedeelte van Brabant bevinden, Deze wordt algemeen verwerkt voor de monumenten vanaf de tweede helft van de 14e eeuw tot en met de 16e eeuw in de Arteveldestad.

Vanaf 1612 komt er een kentering. Dank zij de politiek van subsidiëring, worden nu ook de gewone burgers in de mogelijkheid gesteld om stenen gevel te bouwen ³⁰. In de stadsrekeningen van 1612-1613 treffen we voor het eerst een hoofdstuk aan met de titel „gratuyteyten ter causen van het maecken vande nieuwe huysen ende ghevels". Dit sluit echter de mogelijkheid niet uit dat er reeds vroeger van stadswege subsidies werden verleend ; deze rubriek droeg misschien geen specifieke titel en was geklasseerd onder de openbare werken ³¹. Wat de Grasbrug en de Koornlei betreft, hebben we enkele van deze rekeningen teruggevonden in het stadsarchief ³². Uit deze rekeningen en uit de bouw aanvragen die we verder zullen bespreken, kunnen wij als een zekerheid aannemen dat de Graslei en de Koornlei in de 17e eeuw nog hoofdzakelijk uit volledige, of gedeeltelijk houten gevels waren samengesteld.

In 1660 zullen er reeds 1/8 van het totaal aantal huizen van Gent van een nieuwe gevel voorzien zijn. In 1665 verkeert de stadskas in moeilijkheden, zodat de eisen tot het verstrekken van toelagen worden verhoogd.

(28) Stadsarchief, Nota's Van Werveke, *op. cit.*

(29) Stadsarchief, Van der Haeghen, nota's, Huizen, H¹.

(30) Van Ryssel D., *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795*, Bijdrage tot de kennis en de konjunktuur van de stad, Pro Civitate, Historische uitgaven, reeks in -8°, nr. 15, 1967, p. 77.

(31) Claeys P., *op. cit.*, p. 7.

(32) o.a. Stadsrekening 1645-1646, f° 14 en 141 ; 1647-1648, f° 136 ; 1650-1651, f° 151.

Maar we mogen aannemen dat het voornaamste objectief, de aanmoediging, reeds grotendeels bereikt was. In het begin van de 19e eeuw wordt nogmaals een grondige actie doorgevoerd, zodat het aantal houten gevels van „zeer veel” in 1758 tot 58 in 1812 is teruggevallen.

Door het vervangen van houten door stenen gevels zal de stad wel veel van haar kleurrijk aspect verloren hebben. De houten en lemen gevels werden immers in het rood, blauw en vooral in het groen geverfd³³.

Uit de rekeningen kunnen we afleiden dat de behuisde straten te Gent, reeds in het eerste derde van de 14e eeuw verhard waren. Voor vele straten was dit niet of slechts gedeeltelijk waar. Het herplaveien en onderhouden ervan werd door de bewoners van de straat gefinancierd³⁴.

Ieder betaalde zijn deel, in evenredigheid met zijn huishuur, of met de waarde van zijn huis, indien hij er eigenaar van was. De eerste steen van de kaai van de Graslei werd gelegd op 10 mei 1562. Men begon aan de oostkant, dit is de zijde van de Koornmarkt. Het werk was voltooid in 1565³⁵.

Het planten van twintig linden in het eerste kwart van de 17e eeuw³⁶ zal ook wel het aspect van de Graslei en van de Koornlei gewijzigd hebben.

Vroeger was er langs de wester kaaimuur, beneden, een gaanpad, waartomtrent Billet in zijn „Politije Boeck” (V. 158) aantekent, dat als „de wandelijnghe beneden de caeye van de Cooreleye, tusschen de Vee- en Ste Michielsbrugghe, teghen over het Stapelhuys... in den winter onder waeter is, zo staetter omtrent een derden deel van heel Vlaenderen”.

Dit pad vinden we heden nog terug langs de kaai aan de overkant van de Kraanlei. Gelegen langs de Gentse binnenhaven had het als doel de goederen gemakkelijk te kunnen lossen en laden; tevens vormde het een voorlopige stapelruimte die kon overdekt zijn.

Op de Grasbrug, rechtover de hoek van de Drabstraat of links, indien men van de Hooiaard komt, was er een torenvormig gebouwtje. Op de Grasbrug zelf waren er een aantal houten constructies, die heden eveneens uit het stadszicht zijn verdwenen³⁷.

Zo zien we stilaan door de eeuwen heen, het stadszicht dat we heden van op de St.-Michielsbrug kunnen zien, groeien tot wat het nu geworden is. Hierbij mogen we de grondige restauratie van het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw niet uit het oog verliezen. Deze zal in het verder verloop van het betoog uiteengezet worden.

De oorspronkelijke kelders zullen hier niet besproken worden, aangezien dit een te belangrijk onderwerp is en materiaal genoeg bevat om er een afzonderlijke studie aan te wijden.

Het interieur zal hier eveneens niet ter sprake komen. Met zekerheid valt hier immers niet over te handelen (aantal vertrekken, oppervlakte der vertrekken, enz.). Het is het aspect dat het meest onderhevig geweest is aan verbouwingen. Wijzigingen grepen veelvuldig plaats, in functie van tijd, smaak, levensstandaard en doel van het gebouw.

(33) De Potter, *op. cit.*, deel I, p. 144.

(34) Bouwreglement van 1671.

(35) De Potter, *op. cit.*, deel II, Gent, 1969, p. 471.

(36) S.A.G., J. Billet, *Politije Boeck*, deel II, f° 88.

(37) Sanderus, *op. cit.*, Ecclesia parochialis Sti Nicolai.

C. PROBLEMEN IN VERBAND MET DE TOPONYMIE GRASLEI EN KOORNLEI

De straat tussen de Grasbrug en de St.-Michielsbrug, aan de achterzijde van de Koornmarkt gelegen, heette vroeger de „Lei” of de „Koornlei”. In de bouwaanvraag van 1698 wordt het Korenmetershuis op de Graslei, immers op de Koornlei gesitueerd³⁸. Volgens De Potter zou de naam „Graslei” pas voorkomen vanaf het laatste kwart van de 18e eeuw³⁹. Dit blijkt echter onjuist te zijn, aangezien een bouwaanvraag, gedateerd 1726, van het huis gelegen Graslei nr. 5, reeds deze benaming gebruikt⁴⁰.

Deze plaats heette vroeger ook „Tusschen brugghen”, wat een equivalent vormt met de oudste Gentse binnenhaven. Deze naam was ver buiten de grenzen van de stad gekend, door de schippers en kooplieden, die daar voor het ingevoerde graan stapelrecht moesten betalen. Gedurende achthonderd jaar was het gedeelte van de rivier tussen de Grasbrug en de St.-Michielsbrug, de eigenlijke „haven van Gent”.

Aangezien de namen „Lei” en „Koornlei” zo lang als gemeenschappelijke naam voor de beide oevers is blijven bestaan, leidt dit makkelijk tot verwarring, wat het situeren van de huizen betreft. Dit levert vooral moeilijkheden op bij de bouwaanvragen waarvan geen tekening bekend is.

Het probleem wordt des te ingewikkelder, wanneer we vaststellen dat andere oevers soms ook de naam „Lei” droegen, zoals de Predikherenlei⁴¹.

Andere aanpalende straatjes hebben praktisch ook allemaal een naamwisseling ondergaan. De „Windasstege” wordt reeds vermeld in het midden van de 14e eeuw⁴². Men noemde het ook „t Pijndersstraetkin”⁴³. In de 18e eeuw werd het „Drie-Koningenstraat” genoemd, naar analogie met de vermaarde afspanning „de Drie Coningen” die aan het zuidende van het straatje op de Koornmarkt stond. Toen men in het begin van de 19e eeuw „de Drie Coningen” herdoopte in „de Hazewind” veranderde het straatje ook van naam en werd het Hazewindstraatje, naam die het heden nog altijd draagt.

Het Schuddeveestraatje, dat op verzoek van de aanpalende burens in 1859 en met toestemming van de overheid, gesloten werd, wordt volgens een acte van 1530 als „Borrestraatje” vermeld. In 1558 treffen we het

(38) Stadsarchief, reeks 535, farde nr. 83, nr. 6 „... proprietarissen van eenen huijse stede ende erfve tselve ghestaen ende ghelegen ten voorhoofde op de Coorenleye ghenaeamt het Cooremetershuijs...”.

(39) De Potter, *op. cit.*, p. 471.

(40) Stadsarchief, *op. cit.*, nr. 3 „... Proprietaris van sckezen huyse, stede ende erfve ghestaen ende ghelegghen ten voorhoofde op de Gheersleye...”.

(41) De Potter, *op. cit.*, p. 512.

(42) Stadsarchief, Schepenacte van 1360 „De Windaes steghe up de Leye; ... Windaes steghe bi den Corenhaert”.

(43) Staatsarchief, Cijnsboek van O.L.V. ter Lazarij, (vernieuwd in 1523) p. 140 „Up de Coerenleije. De neeringhe vanden mueleneers ghelden jaerlicx vanden huuse, gheheeten tWinthaes, ende es het houchuus vanden Pijnders straetkin...”.

als „Vuilstraatje” aan ⁴⁴. Eindelijk vinden we het als „Schuddeveestraatje” terug in 1726 ⁴⁵.

De Pakhuisstraat heeft eveneens verschillende benamingen gekend. Vroeger droeg het andere namen zoals Mersenijsstege ⁴⁶, Coornaertstege (1452), Spieghelstrate ⁴⁷.

In de 16e eeuw was het het Bellestraetken ⁴⁸.

In de 17e eeuw werd het Spellestraetkin genoemd ⁴⁹ tot het ten slotte in de 18e eeuw de naam Sterrestraat kreeg ⁵⁰.

De vroegere benaming van de Gruuthusestraat die de verbinding vormt tussen de Koornlei en de Drabstraat, was Pensstraat ⁵¹.

Een extra hindernis voor het klasseren van de huizen aan de hand van archiefdocumenten, is het feit dat er vóór 1785 geen sprake was van officiële spelling of benaming van de straatnamen, noch van nummering van de huizen. Het was slechts in voormeld jaar dat de toen in zwang zijnde namen van hogerhand werden vastgesteld en dat zij, op een blikken plaat geschilderd, op de hoek van de straten werden aangebracht. Op 14 januari van ditzelfde jaar, werd een officiële lijst van de Gentse straatnamen opgemaakt ⁵².

(44) Act. en Contr., keure 1558-1559, 40 v. „Huus... up de Coorenleije, ghe-naempt de Beerie, wesende houchuus vanden vulen straetkene”.

(45) Stadsarchief, reeks 535, farde nr. 83, nr. 3 „... proprietaris van skezen huyse, stede ende erfve ghestaen ende ghelegen ten voorhoofde op de Gheersleye haudende den hoeck van het Schudestraetjen...”.

(46) Act. en Contr., keure, 1426-1427, 12 v. „Een huus, twelke es een bruwerie, gheheeten de Belle met allen den ghelaghen etc... staende voor Sente Michiels brugghe. ende es thouchuus van der Mersenijs steghe”.

Act. en contr., keure, 1533-1534, 166 „Huus ende brauwerie ghe-naemt de Belle... up de Leije, jeghen over sente Michiels brugghe... den stalle enz. daerachter staende in de Meersseniys strate”.

(47) Act. en contr., keure, 1454-1455, 23. „Een huus... gheheeten den Spieghel ende es de verwerie up den houc vander Spieghelstrate, staende an den voet van Ste Michiels brugghe”.

(48) Cleene boek van Vrij huus, 88. „tRoode huus, staende ten voorhoofde up de Cooreleye, beneden Ste Michielsbrugghe, thouchuus wesende vanden Bellestraetkene”.

(49) Act. en Contr., keure, 1602-1604, 45. „Een huus... jeghen over Ste Michielsbrugghe haudende an deen zijde den hoeck van het Spellestraetkin”.

(50) Gazette van Gend, 25 October 1790 „Huys... staende dicht aen S. Michielsbrugghe en de Groen-Merckt binnen deze Stad Gent, uytkomende in de Sterrestraete en zich gevende op de Leye”...

(51) Stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, nr. 143, nr. 12 „... dat sij de cappe van haer achterhuijs comende met een ghevel inde Peijnssestege leedende vanden westcant vande Cooreleije naer de Drapstraete (1721”. *op. cit.*, nr. 25 „... Proprietaris vanden huijse, stede ende erfve bij hem bewoont op de Cooreleije, haudende den hoeck van het pensestraetjen”.

(52) Claeys P., *Maisons particulières et monuments publics gantois portant une date dans leurs façades ou leurs pignons*, Gand, 1907, p. 7.

HOOFDSTUK II

OPENBARE WERKEN

1. Belang en functie

De haven met haar kaaien, aanlegsteigers, en andere bouwtechnische disposities, maakt een integraal deel uit van de stadssite zoals deze zich thans voordoet. Dit was vanzelfsprekend ook het geval in vroegere eeuwen toen de Gras- en de Koornlei nog de volwaardige functie vervulden van de voornaamste laad- en losplaats van de te water vervoerde handelsgoederen te Gent. Ook stedenbouwkundig zijn de zojuist vermelde openbare werken niet uit te schakelen bij de studie van het gehele stadsgezicht, evenmin als de bruggen. Een blik op de huidige situatie is hiervoor al overtuigend.

De hedendaagse gekanaliseerde Leie, waarin zich de gevelrijen weerspiegelen, vormt het centrum van een goed afgesloten kader. Deze urbanistische eenheid wordt bewerkstelligd door de optische afsluiting, enerzijds gevormd door de huidige St.-Michielsbrug, en anderzijds door de Grasbrug en het verder gelegen silhouet van de achtergevels van de gebouwen aan het Veerleplein, het Vleeshuis, enz.

Ook vroeger was de plaats gevormd door de Gras- en Koornlei, visueel begrensd. De Grasbrug, die op enkele bogenrijen rustte, was voorzien langs beide borstweringen van een tweetal kleine huisjes, die het stadsgezicht aldaar op een pittoreske wijze afsloten⁵³. Ook de oude St.-Michielsbrug, op analoge wijze op bogen opgetrokken, was voorzien van halfronde openerkers, die op de brugpijlers oprezen⁵³.

Voor de eenheid van het stadsbeeld, zorgden ook het defilé van de gevelrijen van de aanpalende straten en pleinen. Dit was en is nog steeds het geval met de Hooiaard, de Drabstraat, de Jan Breydelstraat, de Gruuthusestraat e.a.

2. De bronnen

Het bronnenmateriaal voor de studie van de openbare werken omtrent de Gras- en de Koornlei is eerder schaars in verhouding tot onze interesse voor dit belangrijke aspect in zake doelmatigheid en stadsgezicht.

Merkwaardige ongepubliceerde geschreven documenten werden door ons weergevonden in het stadsarchief van Gent. Doch deze reiken niet verder in de tijd dan de XVIIIe eeuw. Zij behandelen in hoofdzaak slechts de kaaien en ontbreken totaal voor wat de bruggen betreft.

Bovendien zijn de inlichtingen die deze geschreven documenten mededelen zeer fragmentarisch. Zij beschrijven vooral de Koornlei.

Voor de studie van de toestanden vóór de XVIIIe eeuw, dient beroep gedaan op de ikonografische bronnen aangehaald in het begin van deze

(53) Sanderus, *op. cit.*, detailtekeningen.

thesis. Het gaat hier enkel om details uit algemene topografische documenten. Totaal ontbreken bijvoorbeeld oude plans van de bruggen en de kaaien.

Dank zij een goede beschrijving van de opbouw van de kaaimuren in de XVIIIe eeuw, kon door ons een rekonstruktietekening gemaakt worden op schaal van dit bouwkundig element ⁵⁴ (zie p. 26).

3. De havenaanleg en de kaaien

a. De havenaanleg

Zoals hoger aangehaald werd, strekte de eigenlijke haven van Gent zich uit tussen de Gras- en de St.-Michielsbrug.

De vorm ervan, grosso modo een langgerekte rechthoek, is niet zo belangrijk, aangezien we hier niet voor een kunstmatig aangelegd bassin staan, zoals dit bijvoorbeeld het geval is te Sluis of te Zierikzee. De algemene vorm, met de knik ter hoogte van de Gruuthusestraat, wijst erop dat we hier te doen hebben met een deel van een gekanaliseerde rivier. Dergelijke toestand vinden we eveneens bij andere oude havens terug, zoals bijvoorbeeld te Antwerpen ⁵⁵ of te Keulen ⁵⁶. Het is ook merkwaardig vast te stellen dat er eigenlijk nooit aan uitbreiding werd gedacht. Noch aan de rechter, noch aan de linkeroever, werden ooit dokken bijgebouwd. Dit is dan ook een gelukkig feit, dat de site van de Gras- en de Koornlei, onaangeroerd en ondoorbroken heeft gelaten.

b. De kaaien

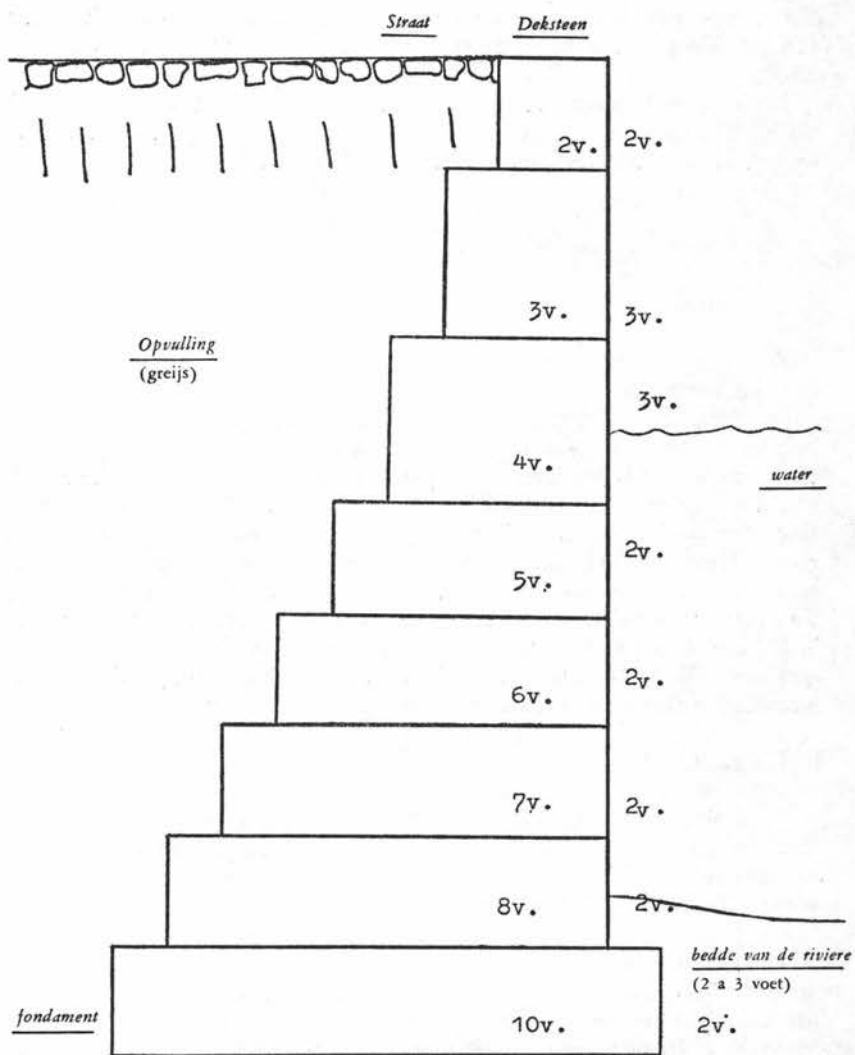
De aanleg van de kaaimuren geschiedde vermoedelijk reeds zeer vroeg. Aan de hand van de reeds besproken topografische documenten, kunnen we met zekerheid vaststellen dat deze werken in de 16e eeuw voltooid waren. Te oordelen naar deze afbeeldingen waren zij in steen. Naar analogie met Damme, zou er mogelijks vroeger gedeeltelijk een aarden talud kunnen geweest zijn. Bij de opgravingen te Damme werd immers de uitmonding van het kanaal Gent-Damme weergevonden, waaruit blijkt, dat enkel de nauwe uitmonding van deze vaart, stenen oevers en bed heeft. Zeer frequent waren ook vroeger primitieve kaaien aangelegd met ingeheide palen.

De bouw van een jongere kaaimuur aan de Gras- en de Koornlei was voorafgegaan door het opmaken van een soort bestek, dikwijls vergezeld van een plan. Dergelijke teksten werden door ons teruggevonden onder meer voor de jaren 1738, 1739, 1741, 1753, 1754, 1758, 1765, 1770 en

(54) Gent, Stadsarchief, Stedewerken - reeks 533, nr. 70.

(55) Ganshof, *op. cit.*, plaat 4.

(56) Ganshof, *op. cit.*, plaat 18.

Reconstructie van de doorsnede van de kaaimuur en zijn fundering langs de Graslei, in het jaar 1753, volgens een memorie.

1785⁵⁷. Originele getekende ontwerpen vonden wij vermeld in bepaalde teksten. Zij spreken inderdaad van „modellen”⁵⁸. Een oorspronkelijk plan voor een wijziging aan de kaaimuur konden wij eveneens terugvinden ; het betreft hier de verbouwing aan de kaaimuur, voor het huis „de Cooreblomme”, in het jaar 1747. Deze werd aangevraagd en bekostigd door de eigenares, de weduwe van Egidius Morel^{59 en 60}.

Wat de soorten werken betreft, in verband met de oude haven en de kaaimuren, konden wij ook een aantal gegevens achterhalen. Het gewoon onderhoud wordt op een karakteristieke manier uitgedrukt door de termen „de kuyschynghen ende delvynghen van de rivieren”⁶¹. Hiermede wordt duidelijk bedoeld dat bij het reinigen, na het verwijderen van het water, het slijk kon weggedolven worden door middel van de spade. Het droogleggen van de rivier, met het oog op openbare werken, wordt uitdrukkelijk vermeld in deze oude teksten ; aldus luidt het in het jaar 1753 „droogh te hauden de riviere gederende men aende selve caije sal weircken”⁶².

Vooraleer met het eigenlijke bouwen kan aangevangen worden dient men te beginnen met het „delven van de fondamenten”⁶³. Tijdens deze delfwerken had men verder te letten op „het weiren ende uijtsetten van het waeter”⁶⁴. Dit verwijderen van overtollig rivier- en grondwater, geschiedde vermoedelijk met eenvoudige schepmiddelen zoals lederen emmers.

Nadat een nieuwe kaaimuur was aangelegd, ging men over tot het „planneren vande aerde teghen de caeije”⁶⁵. Na het aandempen bekwam men opnieuw een effen vlak dat kon geplaveid worden.

Voor het uitvoeren van al deze werken en voor het bouwen in het bijzonder, werden allerlei materialen gebruikt. Men trachtte nut te halen uit bewaarde resten van oudere constructies, zoals „aude fondamenten van de caeije”⁶⁶. In verband met de verwerkte steensoorten worden „blauwen ende witten orduijn” vermeld⁶⁷. Onder deze blauwe natuursteen dient zeker de „doornijckschen mets arduijn” gerangschikt⁶⁸. De witte natuursteen is hier klaarblijkelijk de Ledische zandsteen of andere steensoorten herkomstig uit het noorden van het huidige Frankrijk. Andere teksten spreken van „Ermentier steen”⁶⁹ ; hiermee wordt baksteen herkomstig uit Armentiers bedoeld. Andere soorten zijn de „Konninck steen”⁷⁰ en de

(57) Gent, Stadsarchief, Stedewerken - reeks 533, nr. 70.

(58) *Ibidem*.

(59) Stadsarchief, reeks 535, farde nr. 143, nr. 18 „om te connen hebben den ommekeer van de straete ten respecte de kaije, baille, ende den waetersteegher so naer aen het huys commende vande voorseyde riviere de Leije datter nauwelijcs spacie en is om eene carosse ofte waeghen ghevoughelijck te connen passeren”...

(60) Gent, Stadsarchief, Stedewerken, reeks 533, nr. 70.

(61) *Ibidem*.

(62) *Ibidem*.

(63) *Ibidem*.

(64) *Ibidem*.

(65) *Ibidem*.

(66) *Ibidem*.

(67) *Ibidem*.

(68) *Ibidem*.

(69) *Ibidem*.

(70) Stadsarchief, Stedewerken, serie 533, nr. 71.

„stekenschen steen”⁷¹. Deze laatste betreft een soort baksteen afkomstig uit Stekene, gemeente waar de Gentse steenbakkerijen zich bevonden⁷². Andere bouwmaterialen worden eveneens frequent aangehaald. Het zijn „haut”⁷³ en „ijser”⁷⁴. Voor het bereiden van mortel is er sprake van „calck”⁷⁵ en „savel”⁷⁶. Daartoe wendde men klaarblijkelijk eveneens „houille asschen”, dit is as van steenkool, aan⁷⁷. Dit kon gewenst zijn voor een waterwerende specie. Voor het aandempen wordt beroep gedaan op steengruis. Dit blijkt uit de vermelding „greijs tot opvullinghe vanden grondt”⁷⁸.

In verband met de kaaimuren troffen wij ook een aantal specifieke omschrijvingen en termen aan. De lengte van de te bouwen kaaimuur wordt dikwijls uitdrukkelijk aangeduid, bijvoorbeeld 284 voet voor deze van de Koornlei „beginnende recht over het audt schippershuijs ende eyndende aen den traep omtrent den huijse van Joncvrouwe de weduwe Morel”⁷⁹ in het jaar 1753⁸⁰. Een andere keer gaat het over dezelfde kaai „ter lenghde van 222 voet”⁸¹. Hoogst interessant is de aanhaling van het aandempen „tusschen de aude ende nieuwe te maecken caeije”⁸². Dit bewijst dat de nieuwe kaaimuur vooruitsprong in richting van de bedding van de rivier ten opzichte van de oude.

De teksten lichten ons eveneens in omtrent de oude terminologie van de onderdelen van een kaaimuur. Zo is er sprake van de „ondercaije”⁸³, voor het benedenste deel van dit bouwwerk en de „bovencaije”⁸⁴ voor het deel daarboven gaande tot aan de deksteen. Onder de fundering is het niet gewenst dat er een „talû”⁸⁵ of aarden oever zou overblijven aangezien het bouwwerk door de stroom van het water zou kunnen afbrokkelen en meegedreven worden⁸⁶.

De fundering van de kaaimuur moet „tot twee a dry voet onder het bedde van de reviere”⁸⁷ aangebracht worden.

De kaaimuur zelf wordt opgebouwd met verschillende versnijdingen die zeer nauwkeurig worden bepaald in het bestek⁸⁸. Uitgaande van deze gegevens maakten wij een rekonstruktietekening van de opbouw van een

(71) *Ibidem*.

(72) Hollestelle J., *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, Assen, 1961.

(73) Gent, stadsarchief, Stedewerken reeks 533, nr. 71.

(74) *Ibidem*.

(75) *Ibidem*.

(76) *Ibidem*.

(77) *Ibidem*.

(78) *Ibidem*.

(79) *Ibidem*.

(80) *Ibidem*.

(81) *Ibidem*.

(82) *Ibidem*.

(83) *Ibidem*.

(84) *Ibidem*.

(85) *Ibidem*.

(86) Gent, Stadsarchief, Stedewerken, reeks 533, nr. 71: „ende het resterende deel door de force der waeteren saude afgespoelt hebben, de fondamenten ontbloot, die sonder eenige hesitatie sauden crouleren ende instorten”.

(87) Gent, Stadsarchief, Stedewerken, reeks 533, nr. 71.

(88) *Ibidem*.

dergelijke kaaimuur⁸⁹. Deze had aan de basis een breedte van 10 voet en aan de deksteen een breedte van 2 voet. De totale hoogte was 18 voet. Bovenop de kaaimuur kwamen de „decksteen”⁹⁰, zijnde grote blokken, doorgaans blauwe natuursteen. Deze dekstenen waren verankerd met metalen elementen. Een Franse tekst spreekt hier over „agraphe au dessus des couvertures” en „posé, plombé lesdits agraphe”⁹¹. De voegen tussen de afdekking dienden van tijd tot tijd opnieuw opgevoegd. Aldus heet het „réparations de jointures”⁹².

Aan de kaaimuren zijn ringen, aangebracht ten behoeve van de schippers, teneinde hun schepen vast te leggen en hen behulpzaam te zijn bij het laden en lossen. Een vermelding zoals „den eersten rinck inde aude caije”⁹³ wijst in die zin. In de kaaimuren zijn aanlegsteigers aangebracht. Deze worden „waetertrappen”⁹⁴ genoemd. Deze trappen lieten onder meer toe te laden en te lossen bij hoger en lager water niveau. Onder deze trappen zijn er bredere en smallere. Een tekst spreekt van de „drij grootste trappen”⁹⁵. Ook de zijkanten waar de trappen in de kaaimuren indringen hebben een karakteristieke term, namelijk „sijde wanghen”⁹⁶. In de kaaimuur zelf zijn bijzondere accommodaties voorhanden onder meer „het open gat alwaer de schepen gelost ende ghelaeden worden”⁹⁷ (nabij het huis van de Onvrije Schippers). De kanalen zijn voorzien van „menne-gaten”⁹⁸, dit zijn visiteeropeningen die een werkman kunnen toelaten deze constructies te onderhouden.

Achter de kaaimuren zijn er „riolen”⁹⁹, „greppen of canalen”¹⁰⁰. Deze riolen leiden het water doorheen de kaaimuur naar de kanalen. Aldus is het nodig in de muur een „boghe over de vytloop van het canael, comende vanop de Coorenmerckt in de „Leije”¹⁰¹ te bouwen.

Aan de aannemers of „meester metsers” worden doorgaans strenge directieven gegeven. Tijdens het uitvoeren van de werken geschiedt de uitbetaling dikwijls in schijven. Zo wordt er gespecificeerd „ende sal hem Bertant dhelft vande voorseyde somme betaelen soo haest het werck t'alven sal wesen voltrocken”¹⁰² en verder te betalen „het surplus als het werck in t'gheele sal ghemaect ende voltrocken sijn”¹⁰³. Veel tijd werd er niet altijd gelaten, zelfs voor het uitvoeren van vrij aanzienlijke werken. De kaaimuur tussen de Gras- en de St.-Michielsbrug, langs de Koornlei over een lengte van 284 voet diende „binnen den tijdt van vier weken” voltooid¹⁰⁴.

(89) *Ibidem*.

(90) *Ibidem*.

(91) *Ibidem*.

(92) *Ibidem*.

(93) *Ibidem*.

(94) *Ibidem*.

(95) *Ibidem*.

(96) *Ibidem*.

(97) *Ibidem*.

(98) *Ibidem*.

(99) *Ibidem*.

(100) *Ibidem*.

(101) *Ibidem*.

(102) *Ibidem*.

(103) *Ibidem*.

(104) *Ibidem*.

HOOFDSTUK III

DE ROMAANSE PERIODE

A. HET STAPELHUIS OP DE GRASLEI

1. *De oorspronkelijke bestemming van het gebouw*

In verband met de funktie van het Stapelhuis wordt hier een breedvoeriger uitleg medegedeeld, omdat deze niet alleen de juiste funktie van dit gebouw illustreert, maar tevens een beeld is van één van de voornaamste activiteiten in de oude haven van Gent, namelijk de graanhandel en het stapelen van deze kostbare voedingswaar.

De naam „spijker” is afkomstig van het Latijn „spicarium”, hetgeen graanstapelplaats betekent. Dit woord staat rechtstreeks in verband met de functie die het gebouw uitoefende.

Een der privileges, aan de voornaamste steden reeds gedurende de middeleeuwen toegekend, was het stapelrecht. Dit betekent dat de kooplieden, die met hun goederen door een welbepaalde stad moesten reizen, vooraleer hun bestemming te bereiken, of ook indien de stad zelf hun eindpunt was, verplicht waren een welbepaalde hoeveelheid ervan naar de stapelplaats te brengen en daar gedurende enige tijd te koop te houden.

Er was een stapel in verschillende steden. Al de vreemde goederen die in de haven van het Zwin binnenvaarden, werden te Brugge gestapeld en verkocht. Antwerpen bezat de stapel van vis, zout, koren en haver voor de provincie Brabant. Te Middelburg stapelde men de wijn welke over zee, en te Atrecht deze welke te land werd aangevoerd.

Gent had zich, dank zij haar gunstige ligging aan de samenvloeiing van de waterlopen waarlangs het koren uit Artesië naar de verschillende Vlaamse en Nederlandse steden en gewesten werd verscheept, zich in de loop der jaren de stapel van het graan toegeëigend ¹⁰⁵.

Niet alle granen waren aan het Gentse stapelrecht onderworpen: het betrof enkel harde soorten waar tarwe en rogge deel van uitmaken. Het stapelprivilege luidde als volgt: elk schip, bevracht met graan en varende op de Schelde, de Leie, de Moervaart of de Lieve, moest, wilde het binnen of door de stad varen, „tusschen brugghen” aanleggen en het vierde van zijn lading in het Stapelhuis afzetten ¹⁰⁶. Nadat die hoeveelheid graan er een paar weken was blijven liggen, mocht de eigenaar het op de Gentse markt verkopen ¹⁰⁷.

Uit een reglement van de Gentse korenstapel, daterend van 3 februari 1484, kunnen we het volgende afleiden: wanneer een schip met graan geladen, dat te Gent moet gestapeld worden, de haven binnenvaart, zal

(105) Fris V., *Gand monumental et historique*, Gand, 1923, p. 54-55.

(106) Stadsarchief, Jaarregister 1471-1472, f° 66.

(107) Van Duyse H., *Gand monumental et pittoresque*, Bruxelles, s.d., p. 75.

dit onmiddellijk gemeld worden aan de „Stapelhouders ter Leijen”, evenals de hoeveelheid van de vracht en de naam van de eigenaar ¹⁰⁸.

Er mag geen koren van het ene schip in het andere worden overgeladen, alvorens $\frac{1}{4}$ van zijn lading „tusschen bruggen” gestapeld is. Het onvrij koren, hiermede wordt datgene bedoeld dat gestapeld hoeft te worden, mag enkel „tusschen bruggen” gemeten en uitgedragen worden. Hiervoor is de eigenaar verplicht beroep te doen op de nering van de Pijnders, gevestigd op de Graslei, op voorwaarde dat zij hiervoor niet meer vragen dan de onvrije zakkendragers van de Koornmarkt.

Naar goeddunken van de stapelheren, moet het graan acht tot veertien dagen op één van de talrijke zolders blijven liggen. Wanneer deze wachttijd verstreken is, krijgen de handelaars van de stad, als bakkers, brouwers, enz., als eersten de kans het graan te kopen en dit gedurende acht dagen. Na deze tijdspanne mag de eigenaar het overblijvende gestapelde graan op de Gentse markt brengen.

Eens zijn vierde deel gestapeld, is het hem trouwens toegelaten, de rest van zijn lading te verkopen waar hij dit wenst te doen, ook buiten Gent.

Er werd een strenge controle uitgeoefend door de stapelhouders ¹⁰⁹. Hiervoor krijgen zij zes groten voor ieder pleit, die uit de stad vaart met vrij koren; van een kleiner vaartuig of seie, van tien mud koren, uitvarende langs de Lieve, naar Brugge, Sluis of elders, één groot; van elke liefplast die door Gent vaart, twee groten.

Stapelheren, beschuldigd van oplichterij ten nadele van de kooplieden worden gestraft met een boete van vijftien pond parisis. Hun boekhouding, over het onvrije koren, waarin onder andere naam van de eigenaar, hoeveelheid van de vracht, veroorloofde verkoopsdatum, opgetekend staan, moet ten alle tijde door de schepenen van de stad kunnen gecontroleerd worden. Alle schepen moeten, binnen de drie dagen nadat zij gelost zijn uit de Gentse binnenhaven wegvaren ¹¹⁰.

De graanstapel wekte vanzelfsprekend vele voordelen in handen van de Gentenaars. Enerzijds lokte deze toestand vele handelaars naar de stad. Anderzijds beschikten de inwoners over aanzienlijke voorraden graan die regelmatig aangevuld en verversd werden ¹¹¹. In moeilijke tijden kwam dit aardig van pas, zoals onder andere in perioden van misoogst, oorlogen, epidemieën en sociale woelingen ¹¹². Terecht werd Gent „de graanzolder van Vlaanderen” genoemd.

Vanaf de tweede helft van de 16e eeuw werd het voorrecht echter stilaan afgetakeld. In 1587 gold de verplichting alleen nog voor één zesde deel van de op Leie en Schelde verscheepte harde granen. Deze maatregel was reeds in 1470 opgelegd geworden maar dit betrof slechts een tijdelijke regeling, op een ogenblik dat de stad graan te over had ¹¹³. In 1673-74

(108) Stadsarchief, reeks 93bis, nr. 11.

(109) Celis G., *Beschrijving van Gent of geschiedkundige beschouwing van de stad en hare merkwaardige gebouwen*, Gent, 1920, p. 120.

(110) Gent, Stadsarchief, Eerste Zwartboek 151-153 - Eerste Witte boek (AA), 225v-236v.

(111) Gent, Stadsarchief, Schippers, R. 180, nr. 19.

(112) Stadsarchief, Nota's Van Werveke, *op. cit.*

(113) Gent, Stadsarchief, Schippers, R. 180, nr. 18.

werd het privilege nog eens belangrijk ingesnoerd. Een halve eeuw later werd de functie van stapelheer zelfs afgeschaft ¹¹⁴.

Waar werd dit graan nu opgestapeld?

Het kon bij partikulieren gestapeld worden. Deze huizen werden „herbergen ter Leije” genoemd en de eigenaars of huurders ervan „weerden ter Leije” of „weerden van den stapele ter Leije”. Deze waren meestal bankiers, de handel werd door hun bedienden, klerken genaamd, uitgeoefend. Deze laatsten handelden rechtstreeks met de graanhandelaars of „beerielegghers”. „Beer” betekende „graan” of „zaad”; vandaar „beerie” voor graanmagazijn ¹¹⁵. Er was nog een ander woord om de korenzolders aan te duiden, namelijk „graenders”. Er waren er zeer veel in Gent. Al deze „berien” waren echter geen huizen speciaal hiervoor bestemd. Het graan werd in huizen van partikulieren op de zolder, die toen zeer stevig gebouwd was, opgestapeld. Aanvankelijk waren deze opslagplaatsen in hout, zoals de Spijker op de Hooiaard, die toebehoorde aan het hospitaal van Sint-Jan-ten-Dullen.

Dit overigens zeer interessante gebouw, gelegen bij de Leiehaven, kan in deze thesis niet opgenomen worden, aangezien wij ons noodzakelijker wijze moesten beperken tot de gevels van de Gras- en de Koornlei. Dit monument neemt de auteur zich voor te behandelen in een uitbreiding van het onderwerp, die voor een doktrale thesis in aanmerking zou komen. Geleidelijk ging men de houten konstrukties vervangen door gebouwen in steen.

Het Stapelhuis op de Graslei dat op zichzelf enkel het bergen van koren tot funktie had, is het sprekende bewijs van de handel en de welvaart van Gent in de 13e eeuw. We zullen inderdaad vaststellen dat dit gebouw stijlkritisch rond de jaren 1200 kan gesitueerd worden. Oorspronkelijk was het vermoedelijk eigendom van de patricische familie Utenhove, maar op het einde van de 13e eeuw behoorde de zuidelijke helft toe aan de Tafel van de Heilige Geest van de St.-Niklaaskerk ¹¹⁶. Uit een dokument van 1297 — de oudste bewaarde tekst waarin „tCoerne huus” met name wordt vernoemd — weten wij dat die helft vijf boven elkaar gelegen „graenres” vooraan en evenveel achteraan bevatte. Al deze ruimten werden aan afzonderlijke graanhandelaars verhuurd, waarbij men een lagere pacht prijs moest betalen naarmate men een hoger gelegen verdieping huurde. De oorzaken hiervoor zijn, enerzijds zal het een werkkraft minder zwaar vallen het gelijkvloerse te vullen, dan de bovenste verdieping en anderzijds dat het gebouw naar boven toe versmalt met als gevolg dat het in de top minder stapelruimte biedt dan aan de basis. De jaarlijkse opbrengst voor de Armentafel van St.-Niklaas bedroeg ongeveer 16 pond. In 1349 was het gebouw in het bezit van Boudewijn Rijm en zijn echtgenote Meine van Axele. In 1390 behoorde het toe aan Jacob Busteel. Nadien kwam het

(114) Namelijk door het 76e artikel van het reglement van 6 november 1734, voor het bestuur der stad.

(115) Dit is dan ook de oorspronkelijke betekenis van het huis genaamd „de Beerie”, gelegen Graslei nr. 5.

(116) Decavele J., *Het romaanse stapelhuis*, in: Toerisme in Oost-Vlaanderen, Gent, juli-augustus, 1973.

in het bezit van Hector de Vos en Jan Sersymoens, welke laatste het in 1390 gedeeltelijk verkocht heeft aan Jan de Loncourt. De helft van het gebouw was in 1415 nog eigendom van Jan Sersymoens en werd geërfd door zijn dochter Paulina, echtgenote van Jan Clozman. In 1513 zijn de eigenaars bekend als Joost van der Saren en Lieven Donaes; in 1559 werden de twee helften verkocht door Joost Bruus en Raphaël van der Sare aan Lieven de Croock¹¹⁷. Na laatstgenoemde was het zesde deel van het stapelhuis eigendom van Rogier en Pieter van der Stoct, die hun deel in 1586 afstonden aan de vrijshipper Gillis de Pestere. Een ander deel was op dat ogenblik eigendom van de familie Beys. De meeste eigenaars uit latere tijden zijn ons eveneens bekend. In 1646 werd het huis, ten gevolge van de verkaveling tussen de families de Pestere en Schouteet, in twee gedeeld door een dunne muur. Op 19 juni 1680 werd het bezit van Antoon Senechal, door aankoop van Catharina de Pester's erfgename, weduwe van Lieven Provyn. De koopprijs beliep tot 534 pond 6 schellingen 5 groten¹¹⁸.

Lange tijd nog bleef het Stapelhuis een functie vervullen in het verhandelen en opslaan van graan. Vanaf 1750 diende het tot vergaderplaats van de Pijnders¹¹⁹. Zij huurden het gebouw, eigendom van de weduwe van Jan Ghijselbrecht, voor de som van zes ponden, tien schellingen groten. Met toestemming van de eigenares werd een appartement verder onderverhuurd aan Joanne Le Meire. Verder wensen de pijnders, eenmaal per jaar, gebruik te maken van de keuken „om aldaer vier te maecken”. In 1758 dreigt de eigenaar met verhoging van de huur met zeven ponden groten per jaar. Aangezien de pijnders dit zich niet kunnen veroorloven, en ook geen zin hebben om hun ideale ligging aan de Graslei op te geven, stellen zij voor het huis te kopen en er een hypotheek te laten opzetten. Hiervoor vragen zij de toelating aan de Schepenen vander Keure der Stadt Ghendt¹²⁰. Uiteindelijk is het de deken van het corpus, Remisius Verspeye, die het huis koopt voor eigen rekening¹²¹ voor de som van 367 ponden groot.

De verkoopakte dateert van 18 januari 1758. Het huis werd gekocht door de procureur Claus, die als tussenpersoon fungeerde¹²².

De verkoop geschiedde op een zeer karakteristieke wijze, namelijk bij hoger opbod, bij het branden van drie kaarsen. Wanneer de laatste kaars gedoofd is, behoort het eigendom toe aan de laatste oproeper die het meest geboden heeft, in casu procureur Claus.

In de 19e eeuw was de benedenverdieping van het Stapelhuis herleid tot enkele krotwoningen¹²³. Na de brand in de nacht van 24 op 25 februari 1896 en de restauratie, na aankoop door de stad, in 1902¹²⁴ kreeg het gebouw allerlei bestemmingen. Sinds 1958 was hier het verkiezingsmateriaal ondergebracht en in 1971 werd het voorlopig ter beschikking gesteld

(117) Register Vrij huus, 1559, 91.

(118) De Potter F., *op. cit.*, p. 485.

(119) Stadsarchief, Inventaris 85¹⁰, 196 Pijnders, nr. 12.

(120) *Ibidem*.

(121) *Ibidem*.

(122) *Ibidem*.

(123) Afbeeldingen 2, 3.

(124) De restauratie wordt verder in het verloop van dit betoog besproken.

van de stadsreinigingsdienst voor het bergen van containers. Het is evenwel de wens van het Stadsbestuur, het gebouw een waardiger functie te geven, met zowel een cultureel als een toeristisch karakter. Hierbij wordt gedacht aan een Centrum voor Restauratie van Kunstwerken, hetgeen een uitstekend initiatief is. Aldus zou het Stapelhuis in zijn waardigheid weer worden hersteld.

2. Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw

Het Stapelhuis, gelegen op de Graslei is evenals de Spijker op de Hooiaard, één van de oudste en mooiste voorbeelden van de romaanse burgerlijke architectuur uit ons land.

Aanvankelijk was het geïsoleerd door twee brandsteegjes, welke we hogerop reeds besproken hebben. Reeds zeer vroeg, vermoedelijk in de 14e of de 15e eeuw, werd het Stapelhuis ingesloten door houten voorgangers van de huidige nevenliggende constructies, dit ten gevolge van het afsluiten van straatjes. Ten noorden ervan merken we een afsluitmuur met poort in renaissancestijl opgetrokken, ten zuiden bevindt zich het Tolhuisje, dat in zijn gevel de datum 1682 draagt.

De plattegrond van het gebouw doet zich voor als een parallellogram. Dit vloeit voort uit het feit dat het gebouw opgetrokken werd op een onregelmatig terrein: er is namelijk ongeveer 6 m verschil tussen de voor- en de achtergevel. De eerste, die uitgaat op de Graslei, meet ongeveer 16m50, terwijl de laatste 10m50 heeft.

Verkeerdelijk in 1323 gedateerd door Diericx¹²⁵, werd deze theorie overgenomen door E. Varenbergh¹²⁶ en Schayes¹²⁷. Dit was het gevolg van een slechte interpretatie van een acte van 1323¹²⁸. Het document vermeldt wel het afbreken van de houten Spijker aan de Grasbrug, maar niet het bouwen van een andere op de Graslei.

Het spreekt vanzelf dat dit gebouw onmogelijk uit de 14e eeuw kan dateren. Stijlkritisch beschouwd, situeren wij het rond de jaren 1200. Het sterk geaccentueerde horizontalisme blijkt uit gans de voorgevel van het gebouw. Het feit dat het gebouw breder is dan hoog, kan het gevolg zijn van praktische overwegingen. Het vergemakkelijkt de taak van de werklieden, die de scheepsvracht naar de zolders moeten dragen. Het horizontalisme wordt tevens nog onderlijnd door de uitspringende waterlijsten tussen de verdiepingen.

(125) Diericx Ch., *Mémoires sur la ville de Gand*, Gand, 1814-1815, deel II, p. 155.

(126) Varenbergh E., *La maison de l'étape*, in: *Messenger des sciences historiques*, Gand, 1872.

(127) Schayes, *Histoire de l'architecture en Belgique*, ... deel II, p. 162.

(128) „Wy Schepenen ende Raed der stede van Ghent doen te wetene allen lieden die deze letteren zullen sien ofte hooren lesen dat overmits wij den ouden spikere, staende, ten tiden vorleden up der leye bi der veebrugghen die toebehoort den godshuuse van Sente Jhans-huuse te Ghent, den welken spikere de stede van Ghent dede afbreken omme ter oiboire ende prouffite der stede eene haerde te maekene dies men seer behoeve bi der veebrugghen, wy den voerseiden Sente Jhans-huuse, over de schaede ende afbrekenen van den voerseiden spikere hebben ghegeven...”.

De gevelspits, die het grote zadeldak van het gebouw maskeert, doet zich voor onder de vorm van een driehoek met een brede basis. Deze laatste ligt ter hoogte van de bovendorpel van de vensters van de derde verdieping. De benen van de driehoek, de eigenlijke schuine kanten van deze geveltop, zijn trapvormig afgewerkt. De afdekking van iedere trede doet zich voor onder de vorm van een klein zadeldak, waarvan de nok parallel loopt met het buitenmuurvlak van de gevel.

De voorgevel van het gebouw telt vijf verdiepingen met deur- en vensteropeningen. Drie ervan strekken zich uit over de volle breedte van het gebouw, terwijl de twee bovenste zich in de geveltop bevinden.

Het hoogteverschil tussen de huidige straat en de ingangsdrempels van de poortopeningen van het gelijkvloers, illustreert hoe de Graslei in de loop der eeuwen werd opgehoogd.

De begane-grondverdieping telt zeven rondbogig afgedekte openingen, waarvan de muurdammen overal even breed zijn.

De gevel van de gelijkvloerse verdieping is zeer zwaar. Bij de aanzet van de eerste verdieping wordt de muur dunner en wijkt achteruit, derwijze dat er zich een gaanderij vormt over de ganse breedte van het gebouw. Deze wordt afgedekt door een driedubbele uitkragende lijst en afgesloten door een smeedijzeren borstwering. Dit onderscheidingsteken was destijds zo karakteristiek, dat men het gebouw naast „Spiker” „t Steenen huus” en „t Stapelhuus”, ook de benaming „t Steenen huus met de ijseren lenen” heeft gegeven.

De galerij boven het gelijkvloerse, waar eveneens zeven rondbogige afgedekte poortopeningen op uitgeven, vergemakkelijkt de toegang aldaar tot het gebouw. De meest zuidelijke gelegen poortopening was de eigenlijke toegang tot het Stapelhuus. Deze wordt thans nog gekenmerkt door een grote rondboog, heden blind gevuld met uitzondering van een gelijkaardige deuropening als de overige van de eerste verdieping. De meest noordelijke deuropening is in de actuele toestand volledig vlak gevuld. Er stond vroeger tegen de borstwering bestendig een ijzeren ladder, aangezien de benedenverdieping toen bewoond was ¹²⁹. Het was inderdaad gemakkelijker het graan van de karren te lossen en langs de buitenladder ter hoogte van de eerste verdieping te brengen waar men dan, heen en weerlopend op de gaanderij de zakken langs de openingen kon binnenhalen in de stapelruimte.

Vanaf de tweede verdieping zijn alle vensteropeningen — deze in de top uitgezonderd — onder en boven gevat in een doorlopende horizontale lijst die naar onder toe is uitgehold. Boven de deuropeningen van de tweede verdieping is telkens een vlak boogveld onder een gestelte rondboog aangebracht. Bij de derde verdieping werden deze teruggebracht tot een segmentvormige ontlastingsboog.

Eenzoo gebeurde het voor het venster in de top waar enkel bovenaan een doorlopende lijst voorkomt. De vensteropeningen worden in twee gedeeld door een eenvoudig zuiltje. De schacht, een monoliet, is langs de kant van de buitengevel, aan beide zijden afgeschuind. De sobere kapitelen

herhalen nagenoeg omgekeerd de vorm van de basissen. Zij bestaan uit een rechthoekig blok dat afgeschuind toeloopt naar de schacht.

Al de vensteropeningen van de tweede, de derde en de vierde verdieping zijn gelijkvormig. Zowel deze laatste, als de deuren van de gelijkvloerse en de eerste verdieping, zijn allen afgesloten met houten luiken. Deze zijn bezet met sobere smeedijzeren hengsels, evenals een eenvoudige versiering ontstaan door de koppen van de smeedijzeren nagels. De houten vensterluiken en de deurvleugels bestaan uit een constructie van een houten geraamte met daarop een bebording van brede planken. Deze houten ramen zijn niet zichtbaar vanaf de kaai, ze komen immers aan de binnenzijde voor.

Er zijn ook geen lichtopeningen in de luiken en de deuren.

In het gehele ritme van de open en gesloten vlakken van de gevel vormt het meest zuidelijk deel een soort uitwas ten opzichte van de middenpartij, waarin zich de as van de puntgevel bevindt. De zuidelijke aanbouw is horizontaal afgedekt en met kantelen bezet.

Smeedijzeren muurankers, die de moerbalken van de binnenruimte aanduiden komen telkens voor in de as van de penanten. Eén ervan bevindt zich in de as van de geveltop, juist onder het dak. Deze ankers bestaan uit eenvoudige horizontale staven.

De voorgevel van het Stapelhuis is volledig opgetrokken in Doornikse steen. Dit schiefergesteente uit de streek van Doornik was een voor de hand liggend materiaal te Gent, gezien de makkelijke toevoer ervan langsheen de Schelde naar de Leiehaven. De grote massa van het buitenmuurvlak laat breuksteen zien, in vrij dunne lagen gemetseld. Een uitzondering hierop vormen volgende bouwonderdelen: de gevel van de gelijkvloerse verdieping, al de boogstenen van de rondbogen en de verhoogde bogen. Ook de hoekstenen van de trapgevel en de kantelen zijn eveneens gekantrecht. De waterlijsten laten eveneens een dergelijke steensnede zien.

3. De restauratie

a) De algemene toestand waarin het gebouw zich bevond vóór de brand

Naar volgende auteurs te oordelen was de toestand niet schitterend. Hier volgt de klacht van F. De Potter: „Maar in welken deerniswaardigen toestand vinden wij het gebouw! De zoo eigenaardige gekoppelde vensters zijn gestopt met uiteenvallende planken; verscheidenen van de lichte kolommetjes in 't midden zijn gebroken; 't onkruid wast op de muurhoeken; de ijzeren lenen — misschien nog dezelfde, die den tijd beleefden van de vrijmaking onzer gemeente, of van den Gulden-Sporenslag — worden onder en boven verknagd door den roest; het water zijpelt in lange zwartachtige lijnen langs den gevel; in 't onderdeel des gebouws, tot woningen ingericht, houdt men mogelijk ook honden, katten en konijnen. In 't kort, 't gezicht van 't arme gebouw wekt medelijden op”¹³⁰. Ook Siret merkt hetzelfde op: „Gij zult zien dat, op zekeren dag, men dit

(130) De Potter F., *op. cit.*, p. 498.

eerwaardige huis, 't oudste van Gent, zal ineengezakt vinden liggen" ¹³¹.

b) Na de brand werd het gebouw door de stad aangekocht en gerestaureerd.

In de nacht van 24 op 25 februari 1896 brandde het Stapelhuis volkomen uit en bleven alleen nog de muren overeind ¹³².

In een brief van 2 maart 1896 werd door de „Société nationale pour la protection des sites et des monuments en Belgique”, geadresseerd aan het College van burgemeester en schepenen van de stad Gent, de wens geformuleerd het Stapelhuis te zien restaureren ¹³³: „...l'expression du vœu que font tous les gens de goût : celui de vous voir restaurer l'étape aux grains, ce précieux exemple d'architecture romane dans son état d'avant l'incendie qui vient de la désoler...” In een schrijven van 14 maart 1896 laat de eigenaar weten dat hij zijn huis wel zou verkopen indien hij er een voordelige prijs kon uit halen ¹³⁴. Liefst zou hij twee moderne huizen op het terrein bouwen, die veel makkelijker te verhuren zouden zijn. Want indien men werkelijk zou kunnen restaureren, hetgeen de man ten zeerste betwijfelt, zou men volgens hem met stapelruimten staan waar men geen raad mee zou weten.

In de zitting van 1 februari 1897 besloot de gemeenteraad met 22 ja-stemmen tegen 13 neen-stemmen, de Spijker te kopen voor de som van 30.000 fr. ¹³⁵, berekend op 65 fr. per m²; aangezien de totale oppervlakte 3 aren 22 centiaren bedraagt, beloopt de schatting $322 \times 65 = 20.930$ fr. De staatstussenkomst bedroeg 10.000 fr. op voorwaarde dat het gebouw voor een publiek doeleinde zou bestemd worden. Dit redde het Stapelhuis van de intenties van de eigenaar om er een moderne architectuur op te richten.

De stad heeft dus het terrein met de nog resterende muren gekocht, met de bedoeling enkel de gevel te restaureren. Zo werd de wens geuit een gelijkaardige gevel naast het Schippershuis op te bouwen, aangezien de grond ernaast toen vrij was ¹³⁶. Er zou slechts één meter diepte gelaten worden, vermits enkel de gevel van belang is. Deze mogelijke oplossing werd gelukkig niet doorgedreven.

Aanvankelijk werd er gepland de gelijkvloerse verdieping van het gebouw om te vormen tot een herberg, terwijl er op de verdiepingen lokalen zouden ingericht worden voor de „Société d'histoire et d'archéologie” ¹³⁷ en ¹³⁸. Reeds spoedig werd van dit project afgezien. Vervolgens dacht men eraan het Stapelhuis om te vormen in een gevangenis ¹³⁹. Hiervoor

(131) Siret J., *Manuel du touriste et du curieux à Gand*, Paris, 1864.

(132) Afbeeldingen 6 en 7.

(133) Gent, stadsarchief, reeks F, monumenten, dossier F 201⁸.

(134) Gent, stadsarchief, reeks F, monumenten, dossier F 201⁸.

(135) Gent, stadsarchief, dossier 201⁸.

(136) Afbeelding 8.

(137) Brief van 28 augustus 1897 waarin de minister de toelating hiertoe verleent.

(138) Gent, stadsarchief, Graslei, het Stapelhuis, restauratieplan voor het interieur door de architect A. Van Assche.

(139) Gent, stadsarchief, Graslei, het Stapelhuis, restauratieplan voor het interieur door de architect Ch. Van Rysselberghe.

werden de plannen getekend door architect Ch. Van Rijsselberghe. Ook dit plan werd niet doorgedreven, aangezien de interne schikking hierbij niet geëerbiedigd zou worden ¹⁴⁰. Uiteindelijk geeft de architect Van Assche, gelast met de restauratie, het volgende advies : „A mon avis pour ne pas s'écarter de la situation ancienne, nous devrions concevoir la restauration de l'édifice tel qu'il était dans son état primitif et l'approprier pour dépôt de marchandises...” Deze raad werd dan ook opgevolgd.

Het probleem van restaureren of conserveren kwam toen reeds ter sprake ¹⁴¹. „... Mais, au cas où certains artistes névrosés ne s'opposeraient pas à la restauration de la façade et ne prétendraient pas, par amour des monuments du passé, qu'il faut laisser se transformer ceux-ci en amas de décombres...”

In de zitting van de gemeenteraad van 14 mei 1900 werden de onkosten voor de restauratie op 35.000 fr. geraamd. De tweede schatting bedroeg 53.022 fr. indien het voorziene hout, in casu spar, zou vervangen worden door Vlaamse eik. Dit is helaas niet gebeurd, met als gevolg dat de balken nu reeds helemaal door houtworm zijn aangetast.

De globale som bedroeg uiteindelijk 37.117,10 fr. ; de staat kwam tussen voor één derde van dit bedrag, de provincie voor één vierde.

Een schrijven van 17 augustus 1903, vanwege de stad aan de gouverneur gericht, deelt mede dat de restauratie van het Stapelhuis voltooid is.

c) De toestand van de gevel, kort vóór en na de restauratie

— Voor de restauratie :

Dank zij talrijke dokumenten beschikken wij over heel wat inlichtingen over de toestand van de gevel vóór de restauratie. Er is vooreerst het plan van de architect A. Van Assche, een opmeting van de situatie onmiddellijk na de brand ¹⁴². De gevel van het Stapelhuis komt hierop voor in de grote trekken zoals hij heden is. De afwijkingen zijn de volgende : de gelijkvloerse verdieping laat een aantal rechthoekige deuren en vensters zien, die naar de proporties te oordelen, 19e eeuws zijn. Deze hadden reeds een grondige wijziging ondergaan einde 16e, begin 17e eeuw ¹⁴³. Alle getuigen zijn hier nog voorhanden. Enerzijds onderscheiden we de latei, die uit twee afzonderlijke dekstenen bestaat, met de scheiding in de as van het venster ; anderzijds is het profiel, waar de houten luiken in pasten, ook nog zichtbaar. Deze bevindingen laten ons toe de rekonstruktietekening te maken van de zeer karakteristieke 17e eeuwse kruisvensters. Dit verklaart ook het aanwenden van witte natuursteen voor de begane-grondverdieping, materiaal dat vreemd was aan de romaanse periode, maar dat veelvuldig werd aangewend vanaf de 15e eeuw. Voor de eerste verdieping is er een alternatie van deuren en vensters ; van links naar rechts, een deur, twee vensters, een deur, een venster, een deur,

(140) Besluit van 24 december 1898.

(141) Artikel in de „Flandre libérale” van 27 juli 1898.

(142) Gent, stadsarchief, gedateerd 17 juli 1897.

(143) Afbeelding 7.

een venster. De ijzeren borstwering is onderbroken tegenover volgende deuropeningen : namelijk deze in de as van de gevel en de andere rechts daarvan.

Andere dokumenten stemmen overeen met de opmetingen gedaan door de architect A. Van Assche. Dit is vooral het geval met de foto nr. 6, die kort na de brand tot stand kwam. De gelijkvloerse verdieping treffen we er aan zoals deze door Van Assche in tekening werd gebracht. In de vensteropeningen van het gelijkvloers bevinden zich echter houten ramen, die wijzen in de richting van de 19e eeuw. Wat de eerste verdieping betreft, bemerken we dezelfde deur- en vensteropeningen als bij Van Assche. Belangrijk echter hier is de grote rondboog rechts die gedeeltelijk een bakstenen vulling heeft. De foto nr. 7 geeft ons een detail hiervan. Rechts naast de deuropening in de as, staat een kleine scheidingsmuur, die de vorm heeft van een steunbeer, klaarblijkelijk in baksteen. Of het hier om dezelfde constructie gaat als deze welke afgebeeld staat op de dokumenten 2, 3, 4 en 5 valt moeilijk uit te maken. Andere afbeeldingen tonen een veel zwaardere en hogere drummer op deze plaats ¹⁴⁴.

Heel merkwaardig is ook de afdekking van de treden van de trapgevel en de kantelen door middel van kleine dakpannen in gebakken aarde. De algemene vorm ervan wordt bekomen door middel van een klein zadeldakje ; dit zien we bevestigd in de dokumenten 2, 3, 4 en 5.

— Na de restauratie :

Het uitgangspunt voor de restauratie was de opmeting gevolgd door de voorontwerpen van de architect A. Van Assche van 1897 ¹⁴⁵. Het gelijkvloers krijgt in de gevel een alternatie van een deur, twee vensters, een deur, twee vensters, een deur, echter voorzien van rondbogen in de plaats van de 17e-eeuwse horizontale latei. Een ijzeren borstwering voor het gelijkvloers en puntlijnen beneden het straatpeil, wijzen erop dat vanaf dat ogenblik er werd aan gedacht aan de gevel op deze plaats, opnieuw zijn oorspronkelijk peil te laten zien. Voor de eerste verdieping voorziet de architect Van Assche het verwijderen van de deuropening in de as en deze rechts daarvan, die vervangen worden door lage vensteropeningen. De ijzeren leuning van de eerste verdieping wordt bijgewerkt en doorgetrokken over de ganse lengte van de gevel. Voor de tweede verdieping worden alle vensteropeningen voorzien van een middenzuiltje ; een onderbroken waterlijst wordt eveneens doorgetrokken voor het tweede venster links. De vensteropening helemaal in de top, op het vorige plan minder hoog getekend, doch op de foto nr. 6 nagenoeg even groot als die van de derde verdieping, wordt in dit restauratieproject tenslotte toch zoals op de foto uitgewerkt. De trapgevel en de kantelen hebben geen

(144) De Noter P., *Gras- en Koornlei*, 1830, pentekening op papier, Gent, stadsarchief, Atlas Goetgebuer.

F. Boulanger, *Gras- en Koornlei*, verzameling R. Van Trappen, hout, 31 x 39,5, A.C.L.

(145) Gent, stadsarchief, *Graslei*, restauratieontwerp van de voorgevel opgemaakt door de architect A. Van Assche.

zadeldakvormige tegelbedekking. Hierdoor krijgt de gevel op deze tekening een meer gestuikt en onafgewerkt karakter.

Omtrent de restauratieontwerpen ontstonden discussies, voornamelijk in verband met de deur- en vensteropeningen van de begane-grondverdieping. Het is een onderwerp dat zelfs onze hedendaagse auteurs nog boeit.

E. Michel, is evenals Schayes, de mening toegedaan dat oorspronkelijk het buitenmuurvlak van de gelijkvloerse verdieping blind gehouden was, om te kunnen weerstaan aan de getijden van het water¹⁴⁶. De stelling van F. De Potter luidt als volgt: „Er was geen deur aan de Spijker, tenzij op de eerste verdieping, aan 't einde der galerij, rechts”¹⁴⁷. Deze visie deelt hij met Van Werveke¹⁴⁸. Bij de architect Van der Haeghen treffen we een tussenoplossing aan. Volgens hem waren niet alle openingen deuren of vensters¹⁴⁹. Andere auteurs, zoals Deruelle, spreken wel over de brede poortopening op de eerste verdieping rechts, langs waar de zakken graan werden binnengedragen, maar zwijgen in alle talen over het oorspronkelijk uitzicht van de begane-grondverdieping¹⁵⁰.

J. Decavele, in zijn laatste artikel over het Stapelhuis¹⁵¹, poneert het volgende: „Aanvankelijk waren de ruimten alleen vensteropeningen, zodat het gebouw in feite geen ingang had aan de begane grond”. En wanneer hij over de eerste verdieping spreekt: „Hier bevond zich de eigenlijke ingang van het gebouw, en aangezien er noch aan de binnen- noch aan de buitenkant een trap was naar de eerste verdieping...”.

Deze uitingen zijn nagenoeg ontdaan van alle logica. Immers, waartoe diende dan deze gelijkvloerse verdieping, indien men er geen toegang kon toe hebben, noch langs de binnenzijde van het gebouw, aangezien er geen trap zou geweest zijn, en anderzijds ook niet langs de kaai, vermits er enkel vensteropeningen aanwezig waren.

Het is de Commissie voor Monumenten die in een brief van 27 juni 1899, gericht aan de heer Van Rijsselberghe, stadsarchitect, de meest aanvaardbare oplossing heeft gegeven¹⁵²: „Les remaniements à la façade ont été tels, qu'il n'y a pas d'arguments positifs et décisifs à faire valoir pour affirmer ou nier que primitivement toutes les baies étaient des portes; mais la logique semble affirmer que le bâtiment servant d'entrepôt ne devait avoir au rez-de-chaussée que des portes, pour en faciliter l'accès. Cette opinion se trouve d'ailleurs confirmée par le fait qu'à l'étage du premier, il n'y avait que des portes; là la chose est évidente”.

Ten slotte werd de gevel toch hersteld, mits volgende wijzigingen ten opzichte van het plan. De begane-grondverdieping en de eerste verdieping werden volledig van rondbogig afgedekte deuropeningen voorzien. De grote rondbogige opening van de eerste verdieping werd niet meer

(146) Michel E., *Extraits des annales de la société d'archéologie de Bruxelles*, Bruxelles, 1893, vol. VII, p. 4 + afbeelding 23.

(147) De Potter F., *op. cit.*, p. 480.

(148) Van Werveke, *nota's*, Gent, stadsarchief, Steenen 527¹.

(149) Dossier F 201⁸, *op. cit.* Brief van 30 december 1898.

(150) Deruelle, *Oude gevels te Gent*, Gent, 1949, p. 8.

(151) Decavele J., *op. cit.*, p. 59.

(152) Dossier 201⁸, *op. cit.*

met baksteen, doch met Doornikse steen gevuld. De ankers, op het herstellingsplan voorzien van twee krullen bovenaan, werden eenvoudige vertikale staven.

Bij deze restauratie rijzen drie belangrijke vragen: waarom werd de grote rondbogige muuropening van de eerste verdieping niet met grote houten poortvleugels voorzien? Het tweede punt betreft het parement van de gelijkvloerse gevelpartij dat in een vrij regelmatig verband van Doornikse steen werd uitgevoerd. Een artikel van 30 september 1902, verschenen in de „Petite Revue illustrée de l'Art et de l'Archéologie en Flandre”¹⁵³, geeft hier de volgende kritiek: „Nous avons pu nous rendre compte de l'achèvement de la construction du nouveau mur de soutènement vers l'ouest. Il est fait en petits matériaux irréguliers, d'appareil grossier, comme aurait dû l'être tout le rez-de-chaussée de la façade. Une partie ancienne de celle-ci prouve que l'on n'aurait pas dû donner au restant de cette partie basse cet aspect régulier, en matériaux bien taillés.”

Een derde punt betreft de houten luiken. Hierover zegt hetzelfde artikel het volgende: „Les fenêtres auraient dû avoir des volets pleines à deux battants comme ceux, authentiques, qui ont été trouvés dans le passage d'entrée, voûté, du château des Comtes”. Wij zijn het volkomen eens met de auteur van dit artikel. Voor het overige lijkt het ons dat deze gevel zeer degelijk werd hersteld.

B. DE LINTWORM

Evenals het Stapelhuis op de Graslei, dateert het oorspronkelijke gebouw, gelegen Koornlei nr. 24, uit de laat-romaanse periode. De detailgravure van Sanderus, getiteld „Ecclesia parochialis divi Michaelis, simul cum Monast. Dominicanorum”, toont ons duidelijk hoe het gebouw zich nog in de eerste helft van de 17e eeuw voordeed. Deze monumentale constructie, stemt heden overeen met het huis, de „Lintworm” genaamd, dat de hoek houdt tussen de Koornlei, de St.-Michielsbrug en de St.-Michielsstraat. Dit huis bezit nog een 13e-eeuwse kelder, getuige van zijn middeleeuwse voorganger. Aangezien de detailgravure van Sanderus, waarvan het eigenlijke onderwerp, de St.-Michielskerk en het dominikanenklooster van Onderbergen uitmaakt, ons enkel een fractie van de „Lintworm” laat zien, moeten wij op het algemeen plan van 1641 beroep doen, om ons reenschap te kunnen geven van de plattegrond van het gebouw. Hieruit blijkt dat deze zich voordoet in de vorm van een trapezium, waarvan de korte zijde langsheen de Koornlei ligt. De vleugels van het gebouw schijnen opgetrokken omheen een grote binnenkoer, welke vanzelfsprekend eveneens de vorm van een trapezium vertoont. De zuidwestelijke hoek wordt gesloten door een torenvormige constructie met een spitse afdekking. San-

(153) Petite Revue illustrée de l'Art et de l'Archéologie en Flandre. La Maison de l'Etape à Gand, XIIIe siècle. Aspect général après les restaurations. Gand, 30 septembre 1902.

derus gaat zo ver in op details, dat we zelfs een vlaggenstok met wapperende vaandel, op de top kunnen ontwaren.

Naar zijn algemene vorm, is dit „steen” geïnspireerd op de donjon van het middeleeuws kasteel in het algemeen, met hoektorentjes en kantelen.

De zuidzijde van het gebouw geeft uit op een binnenkoer, die van de St.-Michielsstraat afgesloten wordt door een muur van geringe hoogte. Hij loopt parallel met de zuidgevel van het gebouw en neemt vervolgens een zuidoostelijke richting aan. Hier sluit hij aan bij de muur met een rondbogig afgedekte poortopening die toegang verleent tot de binnenkoer. Hij is bekrond met kantelen en ligt in het verlengde van de gevel langs de Koornlei. De binnenkoer zelf is op dezelfde wijze geplaveid als de Koornlei, de St.-Michielsstraat en de St.-Michielsbrug.

De gevel van het eigenlijke gebouw, zoals we deze op de gravure kunnen onderscheiden, is bekrond met kantelen; een zadeldak dekt het gebouw af. Deze constructie heeft als gevolg dat het regenwater langs waterspuwers wordt afgevoerd. Dit is een normale regeling, aangezien er in die periode immers nog geen afvoerpijpen bestonden. Deze vorm van afdekking was ook noodzakelijk in functie van de bestemming van het gebouw. Zoals in een vorig hoofdstuk reeds besproken werd, waren de eigenaars van deze „stenen” hoogst waarschijnlijk de leden van één der voorname patricische geslachten. Gemerkt deze aanzienlijke families er niet steeds een goede onderlinge verstandhouding op nahielden, had hun „steen” eveneens een verdedigingsfunctie tot doel. Vandaar de kantelen, de arkeltjes, maar ook de vorm van het zadeldak, waardoor een weergang bekomen wordt achter de kantelen.

Te zien aan de schikking van de vensters, telt het gebouw drie verdiepingen. Een trap, gevormd door vier naar boven toe vernauwende treden, verleent toegang tot de rondbogig afgedekte ingangseur. De eerste verdieping telt slechts twee rechthoekige vensteropeningen. Het lijkt ons dat ze verder in vier vakken gedeeld worden door een middensteun en een dwarsstuk, die de dagopening bezetten in de vorm van een kruis. Verder zullen ze afgesloten geweest zijn door houten luiken; die schikking komt in de 13e eeuw maar voor. Op de tweede verdieping tellen wij vier vensters, waarvan de twee linkse en de twee rechtse nauwer bij elkaar aansluiten. Op de derde verdieping treffen wij eveneens vier vensteropeningen aan; deze zijn veel gelijkmatiger verdeeld over het gevelvlak, dan deze van de tweede etage. Enkel lijkt het ons dat ze in hoogte afnemen, naarmate wij een verdieping hoger klimmen. Ze zijn vermoedelijk slechts door een middensteun onderverdeeld. Het schilddak laat aan de frontzijde nog twee kleine dakkapellen zien die uitgeven op de Leie. Op de hoeken, ter hoogte van de derde verdieping, wordt bij Sanderus een arkeltorentje afgebeeld. Deze polygonale constructie, open langs boven, brengt ons een reminiscentie aan een gelijkaardige dispositie van het donjon van het Gravensteen.

Het huidig aspect van de „Lintworm”, zal verder in de loop van dit betoog besproken worden.

Behalve het „Stapelhuis” op de Graslei en de voornoemde constructie op de gravure van Sanderus, die een middeleeuwse voorloper van de

„Lintworm” op de Koornlei weergeeft, zijn er naar ons weten geen andere romaanse gebouwen tot ons gekomen. Wel getuigen vermelde kelders van de aanwezigheid van huizen langsheen de Gras- en de Koornlei. Zoals eveneens boven besproken werd, waren de meeste huizen, gedeeltelijk, of zelfs helemaal in hout opgetrokken. Door de ijver van de stad om de veelvuldige branden te bestrijden en ook om het uitzicht van de straten te verfraaien, werden al deze gebouwen opgevolgd door stenen constructies.

Aansluitend bij deze twee laat-romaanse gebouwen, gaan wij in het volgende hoofdstuk over tot de bespreking van de gothiek.

HOOFDSTUK IV

DE 16e EEUW

In deze periode wordt het huis van het „Steen”-type veel zeldzamer, ten gevolge van het verval van het patriciaat en de groeiende macht der ambachten.

De Balegemse zandsteen zal langzamerhand algemeen de Doornikse kalksteen als bouw materiaal verdringen. Deze steensoort is veel goedkoper. Bovendien biedt zij het voordeel dat zij een prachtige, warme goudgele kleur heeft en dat zij zich uitstekend leent tot de grillige, sterk geprofileerde en diep beeldhouwde vormgeving van de laat-gothiek. Het enige nadeel aan deze steensoort verbonden, is het feit dat zij weinig weerstand biedt aan de weersomstandigheden.

In deze periode ontstaan onder andere de twee zeer karakteristieke gevels van het Huis der Metselaars heden Graslei nr. 8, en het Huis der Vrije Schippers, Graslei nr. 14. Beide zijn ontworpen door dezelfde architect: Christoffel Van den Berghe.

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. DE ENGEL

Aangezien het Huis der Metselaars zich oorspronkelijk in de Cataloniëstraat bevond, achten wij het niet gewenst in deze uiteenzetting de geschiedenis van de metselaarsnering weer te geven, temeer daar hun beroep niet rechtstreeks in verband stond met de typische havenactiviteit van „Tusschen Brugghen”.

1. De bouwgeschiedenis

Het neringhuis van de Metselaars bevond zich aanvankelijk in de Cataloniëstraat, waar het de hoek vormde met de „Crommer steghe”. In de 15e eeuw treffen wij het aan onder de naam „de roode Deure”¹⁵⁴.

Op 27 mei 1432 verkoopt de eigenares, Kathelijne Pomyat, haar huis aan de nering van de metselaars voor de som van 100 lbr. gr.¹⁵⁵.

(154) Gent, stadsarchief, Acten en Con., keure, 1406-1407, „Vrij huus ende erve... ten voorhoofde jeghens over sinte niclaes keercke, ghenaept de Roode Duere”.

(155) Gent, R.U., Hskab., nota's van den Bemden, X, p. 41, jaerregister 1431-1432, fol. 79, „Vercoop door Katheline van Pomyat an als voocht van Tannekin, an de neerighe van de metser, van één huus metter erve... up sint niclaeis kerchof, gheheten de Rode Duere naest de temmerliden hof achter uute, somme van 100 libr. gr.”.

Op 18 december 1526 sluiten Lievin van Male en Lauwereyns van den Berghe, beide meesters in de nering der Metselaars, een overeenkomst met meester Christoffel van den Berghe, voor het optrekken van de gevel van hun neringhuis ¹⁵⁶. In feite gaat het hier om een samenwerking tussen drie meesters van het ambacht. Lievin en Lauwereyns stonden in voor het leveren van het materiaal. Het moesten „goeden wyten steenen” zijn. De vastgestelde tijd liep van 18 december 1526 tot Pasen van het volgend jaar, met een toegelaten marge van veertien dagen. Verder volgt de beschrijving van het verheven beeldhouwwerk, dat op de gevel moet aangebracht worden. De som van 23 ponden groten zal in schijven betaald worden, naarmate het werk vordert.

Na de verbeurdverklaring door Karel V in 1540 wordt het huis per hoger opbod verkocht in een openbare veiling van het jaar 1542 ¹⁵⁷.

Op de detailtekening van Sanderus, getiteld „Ecclesia parochialis Sti Nicolai. Iuxta forum frumentarium Gandavi”, zien wij de rugzijde van het metselaarshuis met zijn fialen oprijzen ten zuiden rechtover de St.-Niklaaskerk.

In 1660, krijgt de eigenaar Adriaan de Speldere, de toelating de trap, die toegang verleent tot de ingangsdeur, te wijzigen. Bij deze bouwvraag ontbreekt echter de tekening ¹⁵⁸.

In de 19e eeuw wordt het Metselaarshuis volledig bepleisterd.

In 1909 afgebroken, wordt het in 1912 herbouwd op de Graslei.

2. Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw.

Het huis der Metselaars of de „Engel”, is gelegen Graslei nr. 8. Het wordt ten noorden begrensd door een afgesloten brandsteegje en ten zuiden door het huis nr. 9.

Het ruimste deel van de gevel, behalve de kelderverdieping, is opgetrokken in Ledische zandsteen.

Alhoewel dit huis met trapgevel, zeer verwant is met de gevel van het huis der Vrije Schippers, is het niet mogelijk er dezelfde gulden proporties in te vinden, als deze die wij later zullen aantreffen in dit tweede

(156) Gent, stadsarchief, Akten en Contrakten, jaarregister, keure, 1529-1530, fol. 188, uitgegeven door De Potter F., *op. cit.*, II, p. 503.

(157) Gent, stadsarchief, Nota's Van der Haeghen, dossier Metselaars, N° 3, fol. 49 v., „De Maillant Moens et Jehan van Houc pour l'achat de la maison venant des mestiers des machons aussi quelle est située et assise empres les semitière Saint Nicollas et la ditte ville chargée... de 41 g. au rachapt de denier seize... 20 s. gr. de rente perpétuelle. 1541”.

(158) Gent, stadsarchief, bouwvragen, gepubliceerd door De Potter F., III, p. 391.

„An myne Edele heeren schepenen vander keure, Supplierende vertoont reverentelyck Adriaen de Speldere, bij coope proprietaris bedeghen van sekeren huuse, stede ende erfve, houdende den houck van het Cromsteecxken neffens Ste Niclays keercke, vanoudts gheenaemt het Metsers huys, hoe dat men in 't selve huys niet en can gheraeken dan met het upgaen van eenen steeghere ter straeten van twaelf trappen, ende alsoo den suppliant van intentie is den selven te veranderen, hy en heeft sulcx niet willen doen nochte beghinnen sonder de voorwete ende jnterventie van U Edele, Biddende de selve, etc.”.

gildehuis. Inderdaad, de gevel van de Metselaarsgilde is volledig herbouwd, verplaatst en aangepast aan een bestaande woning „De Engel”. Determinerende factoren voor zijn huidige proporties kunnen onder meer de volgende zijn : de niet te wijzigen totale breedte van de vorige aldaar bestaande gevel ¹⁵⁹, de hoogte van de bestaande 14e-eeuwse kelderverdieping, de oudere verdiepingen met hun horizontale houten zolderingen, enz. Bij de gevonden proporties voor het schippershuis, moet ook nog onderlijnd worden dat de stenen gevel in de plaats gekomen is van een vroegere houtkonstructie. Dus ook hier werden aan de bouwmeester beperkingen opgelegd wat de totale breedte, evenals de totale hoogte betreft. De meeste factoren die wij zojuist hebben aangehaald voor het overplaatsen van de gevel van het Metselaarshuis, zullen ook — zij het op een andere manier — gespeeld hebben bij het tot stand komen van het tracee voor het Schippershuis. Ook in dit laatste geval diende de meester metselaar te zorgen voor een aanpassing bij een bestaand gebouw. Met de huidige gotische gevel van „De Engel” echter, staan wij voor een hedendaagse aanpassing van een origineel historisch monument. De aktuele façade van het Metselaarshuis vertoont een opvallend vertikalisme. Dit wordt niet alleen bekomen door de nadrukkelijke naar omhoog strevende lijnen die vanaf de hoogte van de vloer van de bel-étage ononderbroken doorlopen doorheen de spitse geveltop en de fialen die er op prijken. Een ander element waaraan het vertikalisme te danken is wordt tot stand gebracht door een in de hoogte getrokken verhouding van de gevelpartij beneden de puntgevel. Dit deel van het bouwwerk van het Schippershuis kan omschreven worden in een vierkant ; de breedte en de hoogte zijn ongeveer gelijk. Bij de Engel meet de hoogte ca $1\frac{1}{4}$ maal de totale breedte van het gehele traceerwerk. Ook de puntgevel van dit gebouw is scherper dan deze van het Schippershuis. Deze laatste kan eveneens omschreven worden in een vierkant. De Engel echter brengt hier weer een in de hoogte gerechte rechthoek waarvan de lange zijde ca $1\frac{1}{4}$ maal de basis of korte zijde meet. Aldus bekomen wij voor het Metselaarshuis een totale hoogte van $2\frac{1}{2}$ keer de breedte. Bij het Schippershuis is deze proportie van de hoogte ten opzichte van de breedte slechts 2 tot 1. Dit alles heeft ook voor gevolg dat de geveltop van de Engel veel scherper is dan deze van het huis der Vrije Schippers.

De basis van de gevel in blauwe Doornikse steen, die een vrij hoog boven het straatpeil reikende kelderverdieping bergt, heeft links twee vensteropeningen gevolgd door een toegangsdeur naar deze ruimte. Rechts daarvan bevindt zich een rechte steektrap met acht treden. De deur- en vensteropeningen hebben horizontale lateien. Een moneel deelt het meest linkse venster in twee lichtopeningen. De bovendorpel van de deur wordt geschraagd door twee konzolen, eveneens in Doornikse steen. Op iedere konzool is een mensenhoofd gebeeldhouwd in laagrelief. Uit de mond van deze figuren komt een dunne twijg, waaruit zich een breed bladwerk ontwikkelt dat het vlak vult rond het aangezicht. De stijl van het beeldhouwwerk roept de 14e eeuw op.

Het algemeen beeld van de gevel vertoont vijf traveëen.

De trap die naar de bel-étage leidt is aan beide zijden voorzien van een eenvoudige gesmede ijzeren leuning.

De bel-étage van de gevel, met vijf traveëen, vertoont van links naar rechts vier rechthoekige vensteropeningen voorzien van kruismonelen. De deuropening rechts, vormt een langgerekte rechthoek die begint vanaf de drempel en reikt met zijn bovendorpel tot dezelfde hoogte als de lateien van de aanpalende vensters. Het bovenlicht van de deur, in twee gedeeld door een moneel, heeft dezelfde afmetingen als deze van de vensteropeningen. De benedendorpel ervan wordt links en rechts ondersteund door een eenvoudige geprofileerde konzool. De venster- en de deuropeningen worden gevat in een eenvoudige omraming van verticale en horizontale architectonische elementen. De benedendorpel van de vensters heeft een profiel dat verder over de gehele breedte van de gevel wordt doorgetrokken tot een waterlijst. Een gelijkaardige waterlijst loopt boven de lateien van de vensters en de deur. Zij worden geflankeerd door slanke driekwart cilindervormige zuiltjes. Deze beginnen met een geprofileerde laat-gotische achthoekige basis voor de vensters ter hoogte van de benedendorpels en voor de deur vanaf de drempel. De zuiltjes lopen over de muurdammen dwars doorheen de waterlijsten naar de hogere verdiepingen. Deze zijn de oorzaak van de sterk geprononceerde verticale vlucht van de gevel. Op de borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping zijn zij voorzien van ringen. De vensteropeningen van de eerste verdieping, eveneens van kruismonelen voorzien, zijn op een gelijkaardige manier als deze van de bel-étage afgewerkt. Zij zijn echter merkelijk minder hoog. Daarboven komt de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping. Deze wordt in vijf vakken gedeeld door de doorlopende slanke flankerzuiltjes van de vensteropeningen. Deze vakken worden in horizontale richting gevat door de boven- en de onderdorpel van de vensters. Deze worden opnieuw uitgewerkt als waterlijsten. De muurvlakken van het uiterste vak links en rechts bevatten een blind traceerwerk met drie nissen. Ieder van deze nissen is afgedekt met een spitsboog, waaronder een driepasversiering. Het vak in de as van de gevel is versierd met half verheven beeldhouwwerk. Het stelt een wapenschild voor, gevat tussen rankwerk, met een banderol met het opschrift „Het moet wel”. De vakken links en rechts daarvan zijn in twee gedeeld door een zuiltje met kapiteel. Onder de spitsbogen die de nissen afdekken, bevinden zich vier heiligenbeelden, de zogenaamde „Vier-Gekroonden”¹⁶⁰. De vensteropeningen van de tweede, de derde en de vierde verdiepingen, hebben nagenoeg dezelfde vorm en grootte. Ze worden horizontaal begrensd tussen twee waterlijsten en vertikaal tussen flankerzuiltjes. Zij worden in twee gedeeld door een eenvoudig moneel. De tweede verdieping heeft vijf vensteropeningen, de derde drie en de vierde één. Deze laatste twee verdiepingen bevinden zich reeds in de geveltop. Tussen de vensters van de tweede en de derde verdiepingen, worden opnieuw vijf vakken gevormd. De uiterste vlakvullingen vertonen een laat-gotisch blind traceerwerk. Het vak in de as, met een

(160) De Potter F., *op. cit.*, III, p. 393.

segmentboog afgedekt, toont een reliëf dat een engel voorstelt. Deze houdt een banderol vast met het opschrift „Den Enghel”. De vakken respectievelijk links en rechts daarvan tonen het wapenschild van de stad en van het graafschap Vlaanderen. Deze heraldische emblemen vertonen dezelfde compositie als diegenen die wij later zullen aantreffen bij het Schippershuis. Hoger, tussen de derde en de vierde verdieping, treffen wij een borstwering aan met drie met beeldhouwwerk versierde vakken. De twee uiterste bevatten elk twee zuilen, waarover een banderol loopt met het opschrift „Plus Oultre”. Een gelijkaardige vlakvulling, evenals de leuze van Keizer Karel, vinden wij bij het Schippershuis. De middenste geleding bevat een wapenschild met de tweehoofdige keizerlijke arend. Dit embleem komt eveneens voor op de gevel van het Schippershuis. Tenslotte komen wij dan aan het vak boven het venster van de vierde verdieping in de geveltop. Het wordt in twee gedeeld door een moneel. De aldus ontstane blindnissen worden in de top versierd met een akkoladeboog met snuiten.

De hellingen van de geveltop duiden ca 60° aan. Dit bouwdeel is ook in vijf traveën ingedeeld. Deze worden geaccentueerd door zes achthoekige fialen, bekroond met vergulde smeedijzeren geajoueerde dubbele arenden. De fialen worden links en rechts verbonden door krullen, die trapsgewijs van de basis tot de middenring reiken. De spits wordt versierd door een kruisbloem, gedragen door twee krullen, die als kleine luchtbogen lopen naar de aanpalende fialen.

3. De restauratie

a) De toestand van het huis in de Cataloniëstraat vóór de restauratie.

Voor het beoordelen van de restauratie staan we voor een grote lacune in zake iconografische documenten. De toestand van de gevel, toen hij nog in de Cataloniëstraat stond is ons slechts bekend door twee schetsen naar een originele tekening, behorende tot de verzameling van P.J. Goetghebuer, maar die helaas verdwenen is. De twee schetsen werden respectievelijk door De Vigne F. in het jaar 1857 en door De Potter F. een dertigtal jaar nadien, gepubliceerd. Beide tekeningen brengen ons in grote trekken een gelijkaardige trapgevel. Enkele details verschillen nochtans¹⁶¹. De schets bij De Vigne is ietwat onhandiger dan deze bij De Potter. Beide tonen ons een gevel met vijf verdiepingen vensters. De kelderverdieping wordt gekarakteriseerd door een venster links en rechts van de trap. De trap die het middendeel inneemt, en leidt naar de bel-étage bestaat uit twee steektrappen en twee bordessen. Beide vertonen een rijk traceerwerk aan en onder de trapleuning. De traceringen bij De Vigne en De Potter zijn lichtjes verschillend, doch beklemtonen in hoofdzaak de horizontale en de stijgende delen van de trap. Bij beide auteurs wordt de gehele gevel vanaf de hoogte van de vloer van de bel-étage tot aan de spits nadrukkelijk in vijf traveën ingedeeld. Bij De Vigne is de middenste

(161) Afbeeldingen 12, 13.

geleding iets breder dan de overige, hetgeen mogelijks te wijten is aan de onhandigheid van de schets. Bij De Potter zijn de traveeën even breed. De vensteropeningen met kruismonelen van de bel-étage zijn bij de twee auteurs, de hoogste van al de lichtkozijnen. Een deuopening van dezelfde hoogte staat op dezelfde plaats bij de twee schrijvers voorgesteld, namelijk de tweede travee van links. De versiering op de borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping is lichtjes verschillend op de twee tekeningen. De Vigne geeft voor het uiterste vak links en het uiterste vak rechts, twee nissen met beelden, terwijl De Potter hier telkens drie spitsbogige blindnissen afbeeldt. De drie middenste vakken vertonen een treffende gelijkenis bij De Vigne en bij De Potter. De vlakvulling van de middenste travee laat ons een wapenschild zien, vastgehouden door twee tegenover elkaar staande leeuwen. In de twee gevallen komen in de beide vakken daarnaast twee blindnissen met telkens een menselijke figuur, geplaatst onder een spitsbogige afdekking. Bij De Potter zijn deze beelden geplaatst op polygonale sokkels. Deze ontbreken bij De Vigne. De vijf vensteropeningen van de eerste verdieping, bij de twee stellers van kruismonelen voorzien, zijn minder hoog dan deze van de bel-étage. Daarboven komt de borstwering van de vensters van de tweede verdieping opnieuw in vijf vakken verdeeld. Beide auteurs duiden een blind traceerwerk aan voor de uiterste geledingen links en rechts, zij het dan ook met een lichtjes verschillend gotisch patroon. Het middenste vak bij De Vigne is afgedekt door een veellobbige korfboog. Twee menselijke figuren worden erin afgebeeld. Bij De Potter is de achtergrond effen gelaten. De vakken aan beide zijden daarnaast, hebben als hoofdmotief op beide iconografische documenten, een wapenschild met een naar links kijkende leeuw. De drie vensteropeningen van de tweede verdieping hebben op beide afbeeldingen nagenoeg dezelfde proporties en zijn in twee gedeeld door een moneel. Daarboven komt een borstwering met drie versierde vakken. In de middentravee, zowel bij De Vigne als bij De Potter, staat een wapenschild met een tweehoofdige arend. Daarnaast komt langs iedere zijde, en dit bij de twee auteurs, een schetsmatige weergave van de twee zuilen en de banderol, zijnde het symbool van de expansiedrang van Keizer Karel. De vensteropening die daarboven komt, is in beide gevallen identiek aan deze van de tweede verdieping. Het decoratief vak boven dit venster, is bij de twee schrijvers in twee gedeeld en afgedekt met een spitsbogige versiering. Een lichte arcering bij De Vigne zou kunnen doen denken dat het hier gaat om een bovenlicht. Zulks is echter uitgesloten, aangezien de nokbalk van het dak op deze plaats, achter de schermgevel komt. Dus hebben wij alle redenen om aan te nemen dat, wat dit deel betreft, de tekening van De Potter meer overeenstemt met de werkelijkheid. De afdekking van de trapgevel met de zes fialen, is gelijkaardig in de twee publicaties. Bij De Potter zijn de fialen zwaarder en duidelijk zeshoekig. De krullen zijn er ook omvangrijker dan bij De Vigne. Deze laatste beeldt fialen af die cilindervormig zouden zijn. Al de waterlijsten bij de twee auteurs, bevinden zich ongeveer op dezelfde plaats in het gehele schema van de gevel. Een uitzondering hierop vormen bij De Potter deze boven het uiterste vak links en rechts van de borstwering van de tweede

verdieping. Deze zijn lichtjes hoger dan de aanleunende vensterdorpel, wat niet het geval is bij De Vigne. Ook nog een aantal details zijn merkwaardig. De kapitelen en de basissen zijn in beide gevallen op treffende gelijke plaatsen aangebracht. Een uitzondering hierop vormen deze van de drie middenste traveeën van de borstwering van de tweede verdieping bij De Vigne, die ontbreken bij De Potter. Ontbreken eveneens bij De Potter de twee kapitelen boven de hoogste vensteropening in de gevel, die wel afgebeeld staan bij De Vigne. Bij De Potter echter zijn de basissen van de zuiltjes die de traveeën aanduiden, duidelijk zeshoekig en van het laat-gotisch type. Bij De Vigne zijn deze elementen zeer schetsmatig aangeduid. Ook de kapitelen zijn bij De Potter iets beter gedetailleerd.

- b) De 19e-eeuwse toestand van het huis der Metselaars in de Cataloniëstraat, evenals de 14e-, de 17e- en de 19e-eeuwse toestand van de Engel op de Graslei.

In 1852 werd de gevel van het Metselaarshuis in de Cataloniëstraat gemoderniseerd naar de smaak van de tijd. De Potter laat zich als volgt hierover uit: „Het voormalig Metsershuis, dat heden zoo onnoozel en smakeloos daar staat als een XIXe eeuwsch gebouw maar kan zijn: geplakt, gekornist en witgeverfd — was vroeger een der merkwaardigste der stad”¹⁶². Afbeelding 10 bevestigt ons deze toestand.

Wat de Engel betreft, dient hier aangehaald dat van de oudste stenen bouwphase, de kelderverdieping in de voorgevel bewaard is. Of de hoger opgaande gevel ook in steen, ofwel in hout was opgetrokken, kan uit de voorhanden zijnde dokumenten niet worden opgemaakt.

Het dokument nr. 11, uit de verzameling van R. Van Trappen, dat dateert van de tweede helft van de 18e eeuw, toont ons de Engel met een renaissance trapgevel in baksteen. Mogelijk werd hier alleen de geveltop in de 17e eeuw vernieuwd. In deze veronderstelling, zouden aanzienlijke delen van de 14e-eeuwse gevel tot in het begin van de 20e eeuw kunnen zijn blijven bestaan. De kelderverdieping wordt gekenmerkt door twee rechthoekige vensteropeningen links met een moneel in het midden. Rechts daarvan komen opeenvolgend een brede deuropening die naar de kelderruimte leidt en een rechte steektrap met een bordes die gaat naar de ingangsdeur van de bel-étage, helemaal rechts van de gevel. Deze bel-étage heeft dan drie lichtkozijnen met kruismonelen. Het bovenlicht van de deur heeft dezelfde vormen als deze van de vensters en is even hoog. De vensteropeningen van de eerste en tweede verdieping, telkens vier in getal, zijn merkkelijk lager dan deze van de bel-étage. In de geveltop komt nog één gelijkaardig venster met daarboven een klein cirkelvormig oculus.

De 19e-eeuwse toestand van de gevel van de Engel¹⁶³, is opnieuw karakteristiek voor een omwerking in de 19e-eeuwse stijl van een ouder monument. De top van de gevel met zijn trappen, heeft de plaats geruimd voor

(162) De Potter F., *op. cit.*, III, p. 393.

(163) Afbeelding 9.

een klassizerende horizontale kroonlijst en een laag schilddak. De gevel is bepleisterd en wit geschilderd. Nochtans werden de oude vensteropeningen bewaard. De bel-étage heeft er nog steeds drie, en de andere vier in aantal. De rechthoekige deur staat nog op haar originele plaats met een rechte steektrap ervoor. Op de foto zijn de binnenindelingen van de vensteropeningen, ook in neo-klassieke stijl gewijzigd. De foto laat geen details zien van de kelderverdieping.

c) De toestand na de restauratie.

Uit vorige paragrafen blijkt duidelijk dat de 19e-eeuwse gevel van de Engel aanzienlijke elementen moet bevat hebben van de oorspronkelijke 14e- en 17e-eeuwse facade. De restauratie ervan zou zeker, steunend op ikonografische bronnen, mogelijk geweest zijn. Nochtans werd hier de historische gevel van het huis van de Metselaars herbouwd en aangepast. Er is ons geen plan bekend van de opmeting van de originele gevel in de Cataloniëstraat voor de heropbouw. Ook de plans die gediend hebben voor de reconstructie door architect Janssens zijn niet bewaard in het stadsarchief. In hoofdzaak gebeurden volgende aanpassingen. De verhouding van de kelderverdieping van de originele gevel en deze van de heropgebouwde, zijn ongeveer dezelfde. De monumentale originele trap, die parallel liep met de gevel, werd vervangen door een nieuwe rechte steektrap, die loodrecht uitloopt op de nieuwe deuropening. Deze neemt de plaats in van de 17e- en de 18e-eeuwse deur van de Engel. Bij het authentieke Metselaarshuis, was de deur aangebracht in de tweede travee links, van de bel-étage. De vier traveeën van de 17e-, 18e- en 19e-eeuwse Engel werden vervangen door vijf traveeën openingen in de gevel. Er werd een verdieping met vensteropeningen aan de gevel toegevoegd. Het is wel de huidige eerste verdieping die niet aanwezig is in het algemeen tracé van de oorspronkelijke gevel zoals wij die kennen door de tekeningen gepubliceerd door De Vigne en De Potter. De toevoeging van deze verdieping heeft met zich meegebracht dat de originele borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping, werd opgeschoven in de nieuwe gevel langs de Graslei, tussen de eerste en de tweede verdieping. De vensteropeningen van de originele eerste verdieping met vrij hoge kruisramen, worden vervangen door horizontale benadrukte lichtopeningen met een moneel in het midden. De algemene lijnen van de geveltop werden gerespecteerd. Aanzienlijke wijzigingen grepen eveneens plaats. De nieuwe geveltop is iets meer in de hoogte uitgerekte dan de oorspronkelijke. Wat de geveltrap betreft, zijn er bij De Potter en bij De Vigne drie treden minder. Daardoor had ook de spits een ander uitzicht. De kruisbloem met de twee krullen daaronder was niet gedragen door een trap met twee treden, doch door een vrij brede effen sokkel. De krullen die de gevel afdekken, die zeer zwaar zijn bij De Potter, minder zwaar bij De Vigne, zijn toch nog te lijvig uitgewerkt in de restauratie in vergelijking met deze van het Schippershuis.

Voor het beeldhouwwerk werd de traditionele Balegemse steen niet aangewend, doch vervangen door een andere grijze zandsteen. In het

middenste vak, boven de tweede verdieping werd een neo-gotische engel onder een rondboog aangebracht. Het opschrift „Den Enghel” herinnert aan de vroegere benaming van dit huis.

Als besluit mag gezegd worden dat de herbouwde gevel over het algemeen esthetisch goed gelukt is. Als redding van een historisch monument gaat het hier veel meer om een fantasie op een bepaald thema, dan om een wetenschappelijk verantwoorde wederopbouw.

B. HET SCHIPPERSHUIS, GRASLEI nr. 14

1. De bouwgeschiedenis

De oorspronkelijke benaming van het Schippershuis is „het Windas”, aangezien het op de Graslei de zuidelijke hoek van de Hazewindstraat, vroeger Windassteeg genaamd, vormt. De windas of winde is een hijs-toestel, dat daar ter plaatse diende voor het optrekken van zakken graan naar de stapelruimten. Het steegje was reeds gekend in 1355¹⁶⁴. Ondanks de economische achteruitgang die het verval van de lakennijverheid met zich meebracht, konden de Vrije Schippers zich de aankoop van een neringhuis op de Graslei nog veroorloven. Doordat zij veel minder afhankelijk waren van de Gentse industrieën vormden ze in het begin van de 16e eeuw nog één der welvarendste korporaties van de stad.

Op 26 januari 1530, sloten zij een overeenkomst met Willem de Rudder, deken van de nering der molenaars, en kochten het huis op de Graslei voor de som van 148 pond grote¹⁶⁵.

Enkele maanden na de koop, op 30 mei 1530, sluit de deken van de Vrije Schippers, Pauwel van de Velde, in naam van de nering, een contract met meester Christoffel van den Berghen voor het optrekken van een nieuwe stenen gevel. Deze moest de oude houten façade vervangen, om meer prestige te verlenen aan de schippersnering. De keuze van de architect was hierbij niet aan het toeval overgelaten. De bouwmeester had een rijke ervaring achter de rug. Wij treffen zijn naam reeds aan in 1489, op de ledenlijst van de metselaars, zodat hij in 1530 wel al een man op rijpere leeftijd moet geweest zijn. Daarenboven had hij vier jaar ervoor, een belangrijk succes geoogst met het gevelontwerp van het gebouw van zijn eigen ambacht het gildehuis van de Metselaars, welk we hoger reeds hebben besproken. Zijn reputatie was dus gevestigd, toen hij door de schippers werd aangeworven voor de uitvoering van hun prestigestuk.

De gesloten overeenkomst bepaalde ondubbelzinnig aanvang en duur van het werk, beschrijving van de gevel met toe te passen ornamenten,

(164) Acte in 't archief van de St.-Michielskerk, uitgegeven door De Potter, *op. cit.*, II, p. 500, „d'Herve, die gheleghen es in sente Niclaus prochie, over de Leije, tusschen den kinderen Boens huuse an deen side, te sente Michiels brugge waard, ende Seghers sloefs huuse... an dander side, ten Windase waard...”.

en Landijnsboek van het Rijke-Gasthuis, 15e eeuw, *idem*, „tHuus gheheeten tWindhaes, ende es thouchuus vander Pinders straetkin.

(165) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1529-1530, fol. 103.

de afmetingen, het te gebruiken materiaal, de overeengekomen prijs en de betaling in schijven, naarmate het werk vordert¹⁶⁶. In 1531 is de gevel voltooid. Wanneer wij de bepalingen van de acte vergelijken met de gevel van het Schippershuis, merken wij dat de ontworpen Maagd van Gent, evenals het wapen van het graafschap Vlaanderen, welke in de borstwering tussen het gelijkvloers en de eerste verdieping waren voorzien, achterwege zijn gebleven. Tot vandaag is het oorspronkelijk uitzicht van de aldus tot stand gekomen gevel praktisch ongewijzigd bewaard gebleven.

Wanneer de gevel in 1531 voltooid was, besloten de schippers het interieur te wijzigen. De Acten en Contracten van 1533, 1534, geven de twee overeenkomsten weer. De eerste werd gesloten tussen Fransoys Everwijn, deken van de nering der Vrije Schippers enerzijds en de timmerlieden Pieter en Jan Bate, anderzijds¹⁶⁷. Een tweede contract werd gesloten tussen Fransoys Everwijn en de meester metser Elooï de Key¹⁶⁸. Er is dus geen sprake van een nieuw huis, wel werden er transformaties uitgevoerd aan het interieur, nadat een nieuwe gevel voor het bestaande huis werd opgetrokken. Het bewijs wordt ons zeer duidelijk geleverd in de volgende zin, „ende vandaer upwaerts so moeten de andere stayghen zo hooghe zijn, dat den ghevel zo hooghe zij dat dat dack overspannen zij, alzoot behoort naer constumen”¹⁶⁹. Hieruit blijkt zeer klaar dat het dak reeds bestond, voor men de bouw van de nieuwe gevel aanvatte.

2. *Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw.*

Het huis van de Vrije Schippers, gelegen Graslei nr. 14, wordt ten zuiden begrensd door het postgebouw, Graslei nr. 15, terwijl het ten noorden de hoek houdt met het Hazewindstraatje.

Het algemeen silhouet van deze laat-gotische gevel neemt een belangrijke plaats in, in het geheel van de gevelrijen aan de Gras- en de Koornlei. Typerend is zijn top met talrijke fialen. In het huidige site vindt hij enkel zijn tegenhanger in de alhier overgebrachte gevel van het huis der Metselaars. Opvallend is dat hier eveneens, niet zoals voor de meeste andere gevels baksteen, doch uitsluitend natuursteen wordt aangewend. Beide gevels, sterk gedekoreerd, zijn opgetrokken in de daartoe geëigende Ledische zandsteen.

De proporties van deze gevel zijn merkwaardig. De totale breedte ter hoogte van de waterlijst boven de vensters van de tweede verdieping — dit is de grootste breedte — is gelijk aan de totale hoogte van de geveltop tot aan de bovenkant van de kruisbloem. De gevelpartij daaronder heeft nogmaals ongeveer dezelfde hoogte. Dit laat vermoeden dat de bouwmeester voor het tracee van zijn ontwerp uitgegaan is van twee grote vierkanten. De as van de gevel verdeelde deze vierkanten opnieuw, elk in twee recht-

(166) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten der keure, 1529-1530, fol. 188.

(167) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1533-34., fol. 12 v., uitgegeven door De Potter F., *op. cit.* II, p. 505-507.

(168) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1533-34, fol. 12, uitgegeven door De Potter F., *op. cit.*, III, p. 504.

(169) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1529-1530, fol. 188.

hoeken. Deze kleinere rechthoeken hebben dan vanzelfsprekend een gelijkaardige proportie als de grote rechthoek die de gehele gevel omschrijft. Op het eerste zicht geldt er een andere harmonie van open en gesloten vlakken, voor het benedenvierkant als voor het bovenvierkant. Wanneer men echter rekening houdt met de functie van het gebouw achter deze gevel, dan wordt zulks vanzelfsprekend. Inderdaad, het benedenvierkant verbergt, benevens de kelder, drie verdiepingen, terwijl het vierkant boven, slechts de zolderruimte afschermt, welke daarachter gelegen is onder een hoog zadeldak van nagenoeg 60°. Wanneer we in detail het tracee van de gevelafdekking met haar fialen bestuderen, dan stellen we vast dat deze ook, op het eerste zicht grillige tekening, gebaseerd is op een driehoek van 60°. Het centrum van het grote vierkant boven stemt overeen met het tekenkundig centrum van de drielob, die de bovenste twee vensteropeningen overdekt. Dit middelpunt ligt tevens op de hoogte van de bovendorpel van deze twee vensters. De benedenverdiepingen tonen ons dan het midden van het grote vierkant ter hoogte van de benedendorpel van de vensteropeningen van de eerste verdieping. De vertikale ritmering van de muuropeningen van het benedenvierkant worden doorgetrokken tot de muuropeningen en het tracerwerk van de topgevel. Deze doorlopende lijnen zorgen voor de eenheid tussen de compositie van het vierkant beneden en het vierkant boven. Meteen bevestigen zij het vertikalisme, dat een laatste accent krijgt in de fialen. Een bewijs temeer, dat de bouwmeester bij het tekenen van zijn ontwerp gebruik gemaakt heeft van deze grote geometrische hulplijnen vinden wij in het feit dat de passerpunten van de drie segmentbogige afdekkingen aan beide schuine kanten van de topgevel, gelegen is op de buitenzijden van het grote omschrijvende vierkant. Dit alles versterkt de indruk dat de architect wel degelijk is uitgegaan van geometrische figuren.

De gevel telt vijf verdiepingen vensters, waaronder dan nog kelderlichten en een klein venstertje in de spits van de puntgevel.

Langs beide zijden van de ingangsdeur, bevinden zich in de keldergevel, respectievelijk van links naar rechts, twee vensters, een deur, een deur en een venster. Vier treden verlenen toegang tot deze verdieping, onder het straatpeil gelegen. De kelderopeningen worden van het voetpad afgesloten door een smeedijzeren borstwering.

De monumentale gelijkvloerse verdieping telt zes traveeën. De eerste drie en de laatste twee, gezien van links naar rechts, zijn ingenomen door vensters met stenen kruismonelen. Ze worden boven- en onderaan begrensd door een doorlopende waterlijst, welke onderaan onderbroken wordt door de rechtstanden van de deuropening. Bovendien worden ze afgedekt met korfbogen, welke op hun beurt twee kleinere korfbogen, voorzien van snuiten, overkoepelen. De vensteropeningen worden van elkaar gescheiden door smalle geprofileerde muurdammen, vooraan bezet door driekwartronde zuiltjes, met vijfhoekige basissen en fijne kapitelen met bladwerk. Op zichzelf zijn ze eigenlijk niet veel breder dan de monelen, eveneens voorzien van een basis, welke we in de as van de vensteropeningen aantreffen. In de vierde travee bevindt zich de deuropening. Deze is bereikbaar langs een trap, welke thans zes treden telt. De deur neemt bovenaan de vorm

van een korfboog aan. Vervolgens wordt hij van het reliëf erboven in de nis gescheiden door een horizontale lijst. De geprofileerde rechtstanden verschillen weinig van de muurdammen; zowel de vorm van het kapiteel als deze van de basissen stemmen hiermee zeer goed overeen. In de korfbogige afgedekte nis boven de ingang deur, treffen wij een handelsschip aan in half-verheven beeldhouwwerk; het gaat hier om hetzelfde motief dat wij op het blazoën van het ambacht afgebeeld zien, en dat zich thans in het Bijloke-museum bevindt.

Het gelijkvloers wordt van de eerste verdieping gescheiden door een vlakke borstwering, waarin zich enkel een kleine bescheiden stenen banderol met het jaar van afwerking, 1531, bevindt.

De vensteropeningen van de eerste verdieping vormen een decoratief geheel, samen met deze van de tweede verdieping. Dit effect wordt bekomen door de vertikale kolonnen van de muurdammen van de eerste en de tweede verdieping, over de borstwering welke de twee etages scheidt, door te trekken. Beide verdiepingen zijn gevat in een doorlopende waterlijst. De bovenste is sterker geprofileerd en vormt tevens de grens met de aanvang van de geveltop. Het is eveneens de grens van twee delen die als het ware afzonderlijk geconcipieerd werden. De vensteropeningen van de eerste verdieping verschillen qua vorm, van deze van het gelijkvloers, enkel voor wat de afdekking betreft. De korfboog, welke de twee kleinere boogjes met snuiten overkoepelt, is hier achterwege gebleven. Daarenboven zijn de kapitelen veel eenvoudiger gehouden, zonder bladversiering.

De zone, welke de eerste van de tweede verdieping scheidt, is rijkelijk versierd met reliëfs. De zes vakken zijn gedecoreerd met de blazoenen van stad, land en vorst: achtereenvolgens de wapenspreuk van Keizer Karel „Plus Oultre”, drie wapenschilden van de gebieden waarover Karel V regeerde, alsook het wapen van het graafschap Vlaanderen en dat van Gent. Elk van deze schilden is omgeven door maaswerk. Het paneel uiterst links, toont de twee kolonnen van Hercules, evenals de banderol met de leuze van Karel V „Plus Oultre”, welke ertussen verwerkt is. Het tweede paneel toont ons een ruitvormig schild, dat afgedekt is met de keizerlijke kroon en langs beide zijden hiervan, het Bourgondisch kruis. Het derde paneel laat een schild zien, omgeven door de ketting van het Gulden Vlies. De dubbele keizerlijke adelaar symboliseert het Habsburgse rijk. Het schild wordt bekroond door een helm met gesloten vizier, evenals de keizerlijke kroon. We vinden grosso modo hetzelfde schema terug in het volgende paneel. Het schild bevat de wapens van Castilië en Leon¹⁷⁰, zijnde respectievelijk twee burchttorens en twee klimmende leeuwen rechts bovenaan en de Franse lelie met een klimmende leeuw links onderaan. Het vijfde paneel verbreekt geenszins de ordonnantie van beide voorgaande. Het schild vertoont een klimmende leeuw, terwijl de helm bekroond wordt met een gevleugelde leeuwenkop. Het zesde en laatste paneel vertoont een schema, dat evenmin afwijkt van dat van de drie voorgaande. Boven de kroon prijkt nu een dubbele leeuwenkop, waarvan de onderste gevleugeld is.

(170) Gevaert E., *L'héraldique*, Bruxelles, 1950, p. 69.

De vensteropeningen van de tweede verdieping zijn opvallend minder hoog dan deze van de gelijkvloerse en de eerste verdieping. Ze zijn, evenals de andere, gevat tussen twee waterlijsten. De kolonnetjes, die deel uitmaken van de muurdammen, herinneren ons, wat de kapitelen betreft, aan deze van de gelijkvloerse verdieping. De basissen liggen onder de waterlijst, welke de borstwering en de tweede verdieping van elkaar scheiden. In tegenstelling tot de voorgaande, treffen we hier geen kruismonelen aan in de vensteropeningen, maar enkel een vertikale middenstaander. Wat de afdekking der vensters betreft, wordt de vorm van de begane-grondverdieping herhaald. Hierbij wordt onder de twee kleinere korfbogen, een akkoladevormige versiering met een kleine kruisbloem, toegevoegd.

Al de vensteropeningen van de drie benedenverdiepingen zijn voorzien van houten kozijnen. De twee benedenste rijen vensters vertonen in de onderste geleding een horizontale middenregel. Deze middenroede wordt herhaald in het raamwerk van de vensters van de derde verdieping. Al de kozijnen zijn voorzien van ruitvormig glas in lood.

De geveltop is gevormd door drie boven elkaar gelegen soort akkoladebogen, waarvan de twee onderste onderbroken zijn door het traceerwerk van de gevel. Deze zijn met elkaar verbonden door achthoekige fialen, welke gedragen worden door een kraagsteen met rankwerk. Op hun top hebben zij een fleuron. De twee fialen, welke zich aan de basis van de geveltop bevinden, uitgezonderd, hebben al de andere, ongeveer in het midden van hun hoogte, een horizontale ring. De twee bovenste, aan iedere zijde van de gevel, zijn met schuin omhooggaande krullen, verbonden door luchtbogen, die in hun midden een kleine kruisbloem dragen. De grote kruisbloem op de top van de gevel zelf, bekroont het geheel¹⁷¹.

Het tracee in het midden van de geveltop laat twee verdiepingen vensters zien. De benedenste rij omvat vier tweeledige vensteropeningen, met een geprofileerd moneel in het midden. Boven de horizontale lateien komt een licht uitspringende waterlijst. Onder de benedendorpels wordt de borstwering versierd door vier traveeën blind traceerwerk, waarin de akkoladeboog domineert. Boven de middenste vensters komen opnieuw twee traveeën met blind traceerwerk, in een groot vierbladmotief. Deze versiering vormt de verbinding met de twee bovenste vensteropeningen, die van hetzelfde type zijn van de zojuist aangehaalde. Boven iedere vensteropening is er een traceerwerk waarin de rondbogige afdekking domineert. Daarboven komt nog een halve rondboog, die samen met de vorige een grote drielob vormt. Even hoger ligt nog een horizontale waterlijst, met erboven een klein zoldervenster. Aan de basis van de geveltop, in de hoeken aan beide zijden, is half verheven beeldhouwwerk aangebracht, dat even hoger reikt dan de dorpel van de aanleunende vensters. Links stellen twee grote figuren het uitwerpen van het anker voor. Rechts wordt het lichten van het anker door twee andere figuren afgebeeld. Ter hoogte van de vensteropeningen van de tweede verdieping

(171) Afbeeldingen 15, 16, 17.

van de puntgevel bevindt zich aan iedere zijde een Bourgondisch kruis en vuursteen.

Houten luiken, met een effen bebording sluiten al de vensteropeningen van de zolderverdieping.

3. De restauratie

- a) De algemene toestand waarin het gebouw zich bevond vóór de restauratie

Het schippershuis had in de 18e eeuw wijzigingen ondergaan. Hiervan getuigt volgende brief van 25 juli 1894, door de eigenaar de heer Verspeyen, aan de architect gericht : „... D'après certains documents de famille, les principaux remaniements intérieurs de l'édifice ont été effectués en 1790 par mon grand-père, Mr Guillaume Verspeyen. Les meneaux des fenêtres du rez-de-chaussée ont été modernisés dans le goût de l'époque ¹⁷², un escalier a été construit pour donner accès au premier étage. J'ai moi-même fait disparaître en partie ces fâcheuses restaurations : les meneaux ont été rétablis, les fenêtres en bois de chêne ont reparu à trois étages, la salle à manger a été rendue à son état primitif, etc...” ¹⁷³.

De toestand van de gevel was volgens De Potter toch niet rooskleurig : „Van al het snijwerk in basreliëf is nog enkel een stuk nagenoeg geheel gebleven, namelijk het driemastschip, het sprekend wapen onzer varensmannen, dat boven de deur prijkt ; op de vijf wapenschilden boven de vensters der tweede verdieping is niets meer te zien, evenmin als van het schild tusschen de kolonnen, waartusschen Karel's Leuze : Plus Oultre, weleer te lezen was ; eindelijk van de twee schoone bas-reliëfs boven de vensters der derde verdieping, aan den rechter en linker hoek, de figuren voorstellend van twee schippersgezellen, die met den anker werken, ziet men nog slechts een gedeelte van de beenen” ¹⁷⁴.

- b) Het Schippershuis werd in 1897 aangekocht en gerestaureerd

De eigenaar, de Heer Verspeyen, verkocht zijn eigendom na lange discussies, voor de prijs van 70.000 fr. De stad was hierbij de mening toegedaan dat ze de artistieke en de archeologische waarde van het gebouw niet hoefde te betalen ¹⁷⁵.

De restauratiekosten werden aanvankelijk op 60.000 fr. geraamd. Op 27 juli 1894 krijgt de architect de toelating om een stelling op te trekken om de gevel in al zijn details op te meten. Dit bleek noodzakelijk, aangezien men over geen oude plans beschikte. Hiervoor werd de som van 400 fr. toegekend. Hier volgen de bevindingen van de architect : „... cette

(172) Afbeelding 2.

(173) Gent, stadsarchief, Reeks F, Monumenten, dossier F 201⁷, + afbeelding 8.

(174) De Potter F., *op. cit.*, II, p. 507.

(175) Dossier 201⁷, Brief van 7 november 1892 door het College, gericht aan notaris De Weert : „... Votre expertise ne devra porter que sur la valeur vénale de la propriété sans aucun égard à la valeur artistique du bâtiment”.

évaluation monte à 43.000 Fr. Je crois que ce chiffre sera insuffisant et qu'il faut prévoir une somme de 60.000 Fr. pour reconstruire (sic) cette façade. Je dis reconstruire car toute restauration est impossible. Les pierres sont effritées à une assez forte profondeur, et toutes les moulures et les saillies sont ébréchées (sic). Le couronnement est à renouveler complètement."

De architect Van Rysselberghe werd in 1894 gelast met het maken van de opmetingen en een nieuwe raming van de onkosten¹⁷⁶. Hierbij werd eveneens een studie gevoegd, aangaande de trap welke toegang verleent tot het gelijkvloers, evenals één van de kelderverdieping. De ingangsdorpel bevindt zich op zijn oorspronkelijke hoogte. Hiervan getuigen de basissen van de rechtstaanden, welke de deuropening omlijsten. De trap telt zes treden, maar is de oorspronkelijke niet. Langs iedere zijde van deze trap bevindt zich een deur, welke toegang verleent tot de kelder. De dorpels van deze deuren liggen vier treden, of 0,88 cm onder het niveau van de straat¹⁷⁷. Daarenboven zijn de tralies die zich in de vensteropeningen van de kelderverdieping bevinden, gedeeltelijk ingegraven. Indien men aanneemt dat de roede van het ijzeren traliwerk zich in het midden van het venster bevindt, dan blijkt dat de benedendorpels van de daglichten ongeveer 40 cm boven het oorspronkelijk straatpeil lagen. Hieruit besluit de architect dat de trap waarschijnlijk een tiental treden telde en recht voor de deur stond, gezien de twee deuren welke toegang verlenen tot de kelderverdieping. Het uiteindelijk bilan bedroeg 70.000 Fr. voor de aankoop en 60.000 Fr. voor de restauratie, samen 130.000 Fr. De bijdragen werden als volgt verdeeld: 65.000 Fr. voor de staat, 50.000 Fr. voor de stad en 15.000 Fr. voor de provincie, samen 130.000 Fr.

In zijn schrijven van 12 september 1895 laat de minister van landbouw weten dat hij wel akkoord gaat met de restauratie, maar niet met de geplande nieuwbouw. Deze mening wordt gedeeld door de „Cercle archéologique de Gand". De stad verwijst in haar brief van 16 september 1895 aan de gouverneur gericht, naar de gevel van de Lakenhalle en die van het stadhuis, welke steen voor steen herbouwd werden met toestemming van het ministerie.

We zien hier dus een tweedracht ontstaan tussen de architecten enerzijds, die opteren voor een herbouwing of ten minste een vernieuwing van een groot deel van de gevel, en de archeologen anderzijds, die vinden dat de gevel kan houden, mits enkele veranderingswerken vooral aan de gevelpunt.

De architecten E. Mortier en A. Van Houcke worden uiteindelijk gelast met de restauratie, in de geest van volgende brief van de Commissie voor Monumenten: „Dans notre pensée, le travail à entreprendre doit se borner à ce que l'on entend par une restauration bien comprise, c'est à dire au seul remplacement des parties qui sont en trop mauvais état pour être maintenues. En un mot, dans un travail de ce genre, qui a pour but

(176) Gent, stadsarchief, Maison des Bateliers. Projet de restauration: Devis estimatif provisoire.

(177) Afbeelding 8.

tout en conservant l'édifice de maintenir sa valeur artistique et archéologique, on doit tirer parti de tous les matériaux qui sont susceptibles de rester en place quand bien même ils seraient quelque peu écornés ou ébréchés..."

Het beeldhouwwerk wordt toevertrouwd aan de heren De Beule en Sinia. De restauratiewerken werden beëindigd in 1904. In 1907-1911 werd bovendien het eigenlijke huis achter de gevel eveneens gerestaureerd.

c) De gevel na de restauratie.

Om de eigenlijke grote restauratiewerken, die voltooid waren in 1904, te beoordelen is het wenselijk nog even het document nr. 8, een foto genomen kort voor deze werken, te raadplegen en te vergelijken met de oorspronkelijke tekening met restauratieontwerp, bewaard in het stadsarchief en document 14, een duidelijke overzichtelijke foto na de herstelling. Het is bovendien onontbeerlijk ook de detailfoto's 15 tot en met 20 ter hand te nemen. Deze geven een aantal bouwkundige bijzonderheden onmiddellijk vóór en onmiddellijk na de restauratie.

Beginnende vanaf de kelderverdieping stellen we vast dat de monelen van de vensteropeningen ontbreken. Op het gelijkvloers werden de vertikale monelen van de kruisvensters doorgetrokken tot aan de korfbogen. In de bogen van de vensteropeningen van de eerste verdieping ontbreken snuiten. De schilden onder de waterlijst van de tweede verdieping zijn in hun grote trekken nog bewaard. In de puntgevel zelf kunnen we in tegenstelling met de bewering van De Potter, nog duidelijk twee grote figuren van het half-verheven beeldhouwwerk zien. Deze aan de rechterzijde lijken meer problematisch. De bekroning en de afdekking van de gevel, en de beëindiging van de fialen zullen ook wel vraagstukken doen oprijzen hebben. De kruisbloem op de spits is volkomen verdwenen. De fleurons van vijf fialen zijn totaal weg. Van één enkele is een deel bewaard. Deze toestand wordt bevestigd en aangevuld door de detailfoto's nr. 15 en volgende.

De benedendorpel van de vensteropening boven de ingang deur boven de eerste verdieping is sterk verweerd. De banderol met het opschrift „1531” is enigszins vergaan. Het bas-reliëf met het karveel in het deurtympanon bleef goed bewaard. De wapenschilden echter zijn sterk verweerd. Minder erg gesteld is het met het traceerwerk in de boogvulling van de vensteropeningen van de tweede verdieping. Sterk verweerd, maar toch nog duidelijk is de blindnis in de muurdam tussen de vensteropeningen van de derde verdieping. Men bemerkt nog een deel van het bewaarde tracee van de blindvulling tussen de vensteropeningen van de derde en de vierde verdieping. Zeer sterk verweerd is het Bourgondisch symbool op foto 18. De veelhoekige fialen zijn zo erg aangetast dat zij cilindervormig lijken te zijn¹⁷⁸.

Hoe deze problemen werden opgelost kan men vooral zien dank zij de archiefdocumenten nr. 14, 15, 16, 19¹⁷⁹. Voor de kelderverdieping werd een

(178) Afbeelding 17.

(179) Raadpleeg eveneens de nrs. 207012 B en 2104 E van het A.C.L.

verlaagd peil aangebracht zodat de dorpels van deur- en vensteropeningen opnieuw tot hun recht kwamen. In de vensteropeningen van de bel-étage werden de korbogen praktisch volledig hermaakt. Dit geldt ook voor de kruismonelen en de kleine korbogen met snuiten in de bovenlichten. Ook een deel van het parementwerk onder de vensterdorpels, werd bijgewerkt.

Aan de vensteropeningen van de eerste verdieping werden al de kleine korbogen met snuiten compleet bijgemaakt. De dorpels en een deel van de muurdammen met flankerzuiltjes werden eveneens gerestaureerd. In de borstwering onder de vensters van de tweede verdieping werden de wapenschilden volledig opnieuw gebeeldhouwd. Hetzelfde geschiedde met het laat-gotische tracerwerk en de rijke plantornamenten van de rechtehoekige nissen waarin deze gevat zijn. Ook hier werd het grootste deel van de muurdammen en de flankerzuiltjes, op enkele stenen na, totaal hermaakt. Met de vensteropeningen van de tweede verdieping lijkt een minder ver doorgedreven restauratie te zijn geschied. Hier beschikte men over meer oorspronkelijke gegevens voor het bijwerken van de korbogen en het tracerwerk. Hetzelfde geldt voor de muurdammen met de flankerzuiltjes. Toch werd ook dit bouwdeel op enkele zeldzame getuigen geheel herwerkt. De half-verheven figuratieve sculpturen in de geveltop werden volkomen opnieuw gebeeldhouwd. Wat de vorm betreft lijken de figuren wel laat-gotisch, doch de algemene expressie heeft iets van de hardheid van sommige neostijlen. Het tracerwerk van de borstwering onder de vensteropeningen van de derde verdieping en deze onmiddellijk daarboven, werden ook herbegonnen. Toch bewaarde men een aantal getuigen, bijvoorbeeld in het bovendeel van de muurdam van het meest linkse venster. Een goede confrontatie tussen de oude en de nieuwe toestand ziet men op de documenten 18 en 19, respectievelijk het verweerde en het herstelde Bourgondische symbool. Ook hier komt het ons voor dat de uitvoering de subtiele laat-gotische gevoeligheid ontbreekt. Het grondig ingrijpen van de restauratie aan de gevelspits ziet men duidelijk op foto nr. 15. Een gloednieuwe kruisbloem en volkomen nieuwe toppen voor de fialen en de fleurons op de kleine lichtbogen karakteriseren de bouwwerken aldaar. Waar men de details gehaald heeft voor de kruisbloem en de fleurons is ons onbekend. De ver doorgedreven restauratie in het middendeel van de gevelafdekking wordt opvallend geïllustreerd door het archiefstuk nr. 16. Mogelijks werden detailgegevens voor de reconstructie van de hogel aldaar, die volgens document nr. 17 totaal weggeteerd was, gehaald uit enkele fragmenten van dergelijke elementen op andere plaatsen van dezelfde gevel bewaard. Doch ook dit is niet heel zeker. Op verscheidene plaatsen werd het oude parementwerk van de gevel tijdens de restauratie geconserveerd. Zulks is opvallend tussen de vensteropeningen van de gelijkvloerse en van de eerste verdieping¹⁸⁰. Dit geldt ook voor aanzienlijke delen van de geveltop¹⁸¹. Er werden eveneens in de mate van het mogelijke een aantal getuigen bewaard voor belangwekkende onderdelen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de muurdam van de vijfde venster-

(180) Afbeelding 14.

(181) Afbeelding 14.

opening rechts van de begane grondverdieping. Voor dezelfde verdieping werden trouwens talrijke andere fragmenten van de oude muurdammen geconserveerd. In een gelijkaardige zin geschiedde de restauratie van de rest van het gebouw. Als conclusie moge dan gezegd worden dat de algemene trekken van het oude schippershuis door de restauratie van 1904 wel degelijk werden geëerbiedigd. Er rijzen wel een aantal vragen in verband met sommige zojuist aangehaalde details. Hoe deze er oorspronkelijk uitzagen is niet bekend. Er werd ook gepoogd door de restaurateurs aan bouwkundige elementen een beter weerstandsvermogen te geven tegen de degradatie door de weersomstandigheden. Dit merken wij bijvoorbeeld op dokument nr. 15, waar al de fleurons aan de rugzijde van een stevige kleine steunbeer zijn voorzien. Het is echter opvallend op deze foto dat de aangewende natuursteen grote poriën vertoont. Dat zulks niet bevorderlijk zou zijn voor de constructie kunnen we vaststellen aan de huidige toestand van deze en andere delen van de gevel. De oorspronkelijke steensoort voor het bouwen van dit monument was Ledische zandsteen. Voor Gent werd deze dikwijls uit het nabije Balegem gehaald. De steengroeven waren echter op het einde van de 19e eeuw sinds lang uitgeput, zoals voorkomt in een dokument vóór het jaar 1880¹⁸². In 1897 echter vindt men drie steengroeven op het gebied Bragt die in open lucht kunnen ontgonnen worden. De kwaliteit en het uitzicht van de steen verschilt echter naargelang de herkomst, de diepte en de formatie van de groeven, de gebruikswijze, de steensnede, enz. In hoofdzaak komt deze steen in drie verschillende lagen voor. Een eerste bestaat uit een grove zandsteen vol oneffenheden. De tweede laag vertoont een compactere structuur; de derde laag brengt de kwaliteit, doch heeft het nadeel dat de stenen slechts een geringe dikte vertonen, namelijk ca 10 tot 22 cm. Indien de bouwers van de 16e eeuw niet steeds deze stenen volgens de geëigende wijze hebben aangewend — hoewel zij ernaar streefden — dan moeten wij toch ook vaststellen dat bij de restauratie afgesloten in 1904, veel te poreuze stenen, dus van niet al te beste kwaliteit werden verwerkt, onder meer voor delicate onderdelen¹⁸³. Een ernstige vraag stelt zich of sommige gebreken in de natuursteen of incidenten tijdens het monteren van de onderdelen, bij de restauratie niet werden verdoezeld. Op te merken valt dat op het „Devis estimatif provisoire”, eveneens sprake is van het herbruiken van Balegemse steen, voortkomende van de afbraak van de gevel¹⁸⁴. Aldaar wordt tevens steen van Gobertange voor de restauratie aangeduid. De huidige toestand is bijna even ernstig als deze vóór de restauratie van 1904.

(182) Bulletin van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Gent, 1898, p. 127.

(183) Afbeelding 15.

(184) Gent, stadsarchief, Maison des Bateliers. Projet de restauration: Devis estimatif. Punt 2.

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. DE SWAENE, KOORNLEI nr. 9

1. *Bouwgeschiedenis*

De gevel, die stijlkritisch in de tweede helft van de 16e eeuw kan gesitueerd worden¹⁸⁵, behoort toe aan een eigendom dat in 1608-1609 „De Swaene” wordt genoemd en in 1754¹⁸⁶ de zetel is van een brouwerij. De hoofdingang ervan was gelegen in de Drabstraat¹⁸⁷. In 1834 richt de eigenaar van dit huis een vraag aan het stadsbestuur, strekkende tot de „reconstructie” van de gevel. Dit wordt hem in hetzelfde jaar nog toegestaan¹⁸⁸. Het bewaarde bouwplan, gesigeneerd Ch. Van Huffel, architecte, bewaard in het stadsarchief, stelt de gevel voor in een neo-klassieke gedaante¹⁸⁹. Deze façade bleef in grote lijnen in deze toestand tot kort voor de restauratie. De architect Fr. Van Hove noteert dat naar zijn mening, in de 19e eeuw de gevel niet gans vernieuwd is, aangezien de halve steen, uitsprong der eerste en tweede verdieping, behouden is en gedragen wordt door een arduinen lijst ter vervanging der bogen die het gelijkvloers bekronden¹⁹⁰.

In 1949 richt de vereniging „De vrienden van Oud Gent” een verzoek aan het College van Burgemeester en Schepenen om een oude deuroplijsting te bekomen in bruikleen, voor de ontworpen restauratie van de gevel. Deze was afkomstig uit een woning uit de St. Katelijnestraat en werd bewaard in het museum van de St.-Baafsabdij¹⁹¹. De opmeting van de bestaande toestand en het ontwerp voor herstelling werden gemaakt door de architect Paul Eeckhout in 1949. Een publieke tombola met loten, verkocht aan 10 fr. stuk, werd ingericht door de v.z.w. met als enige inzet, het herstelde huis „De Swaene”.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de voorgevel.*

De gevel van de Zwaan is gelegen Koornlei nr. 9. Hij wordt ten noor-

(185) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1608-1609.

(186) Gent, Stadsarchief, Nota's Van Hove, in dossier van Commissie voor Monumenten, Koornlei I, getiteld „Notice sommaire relatif à l'avant-projet de restauration des façades du quai au Blé (partie comprise entre la rue aux Tripes et rue aux Draps)”, volgens Conditie van verkoop ..., gedeelte, 1754.

(187) *Idem*.

(188) Gent, stadsarchief, nr. 1995, Koornleye 1834, de Swaene.

(189) Afbeelding 21.

(190) Gent, Stadsarchief, Nota's Van Hove, in dossier van Commissie voor Monumenten, *op. cit.*

(191) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Koornlei II.

den begrensd door „De Fortune” en ten zuiden door „De Stadt Doornick”, respektievelijk nr. 8 en nr. 10.

Dit woonhuis, van het langgeveltype, is in hoofdzaak opgetrokken in baksteen. Het gevelvlak van de kelder, de vensteromlijstingen, de monelen en andere sierelementen, zijn in witte zandsteen. De deuromlijsting is in arduin gehouwen.

De gevel telt vijf traveeën, waarvan de linkse lichtjes vooruitspringt. Er zijn vijf vensterverdiepingen voorhanden.

De kelderverdieping vertoont van links naar rechts één deuropening, een kelderdeur waarvan de afdekking door twee eenvoudige konzolen gedragen wordt gevolgd door drie vensteropeningen. Deze zijn allen door horizontale lateien afgedekt en voorzien van tralies in ijzersmeedwerk.

Twee treden verlenen toegang tot de ingangspoort, welke zich in de linkse travee bevindt. De poortopening is afgedekt door een rondboog met barok lijstwerk.

De versiering omheen deze poort omvat eveneens een bovenlicht. Van onder naar boven treffen wij er volgende elementen aan. Boven een lage sokkel aan beide zijden, komt een volute. De mouluren van de rechtstanden zijn onderbroken door twee dwarsbanden. In de rondboog nemen drie uitspringende boogstenen dit ritme over. De contouren, die de zwikken aflijnen zijn grillig van vorm. De omlijsting rondom het bovenlicht heeft een typische barokke vormgeving.

De vier vensteropeningen van de bel-étage hebben kruismonelen. Iedere vensteropening is overdekt met twee kleine segmentvormige ontlastingsbogen effen met het muurvlak. De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping vertoont daarentegen vier vooruitspringende ontlastingsbogen die op de muurdammen worden opgevangen door geprofileerde consoles. Deze bogen laten toe dat het rechtse deel van de gevel vanaf de eerste verdieping, lichtjes vooruitspringt ten opzichte van de bel-étage. De vier vensteropeningen van de eerste verdieping zijn analoog qua vorm aan deze van de bel-étage, doch minder hoog en iets breder. De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping vertoont in de as tussen het tweede en het derde en het vierde venster, van links gerekend, twee tondo's met gebeeldhouwde zwanen. De vier vensteropeningen van de tweede verdieping hebben geen kruismonelen. Ze worden in twee gedeeld door een vertikaal moneel en boven de latei overdekt door twee segmentbogen. De gevelvlakken boven de eerste en de derde travee zijn hoger opgetrokken en eindigen in twee standvensters, met elk een trapgeveltje. De vensteropeningen van de derde zolderverdieping zijn analoog aan deze van de tweede verdieping. De afwerking van het standvenster links bestaat uit vier treden en dat boven het standvenster rechts uit drie treden. Deze standvensters alterneren met twee houten dakkapellen. Deze laatste hebben een spitse afdekking met kleine geprofileerde windborden. Alle onder- en bovendorpels evenals de horizontale delen van de kruisvensters, worden doorgetrokken over de gehele breedte van de gevel onder de vorm van banden in natuursteen. Een hoog zadeldak, dat zich uitstrekt in de langsrichting van de gevel, bekroont het gehele monument.

3. De restauratie

a) Toestand van de gevel voor de restauratie

Deze toestand is ons bekend uit een aantal oude foto's en tekeningen ¹⁹². In de tweede helft van de 18e eeuw wordt de gevel afgebeeld met drie vensterverdiepingen en een standvenster met trapgevel in de as van het zadeldak ¹⁹³. De monelen zijn nog goed zichtbaar. De vooruitspringende linkse travee wordt op dit dokument niet afgebeeld. Het dokument eind 18e eeuw brengt meer bijzonderheden. De vooruitspringende travee links wordt thans zeer duidelijk weergegeven. Twee treden verlenen toegang tot een eenvoudige rechthoekige deuropening met een rechthoekig bovenlicht. Een smal en hoog venster, met horizontale stenen roede en latei, bevindt zich links van de deuropening. De overkragingsbogen onder de eerste verdieping, karakteriseren deze gevel. Twee van elkaar wegzwemmende zwanen, zijn afgebeeld in ronde medaillons. Voor het overige stemmen de vensteropeningen overeen met de actuele toestand, met uitzondering van deze van het travee uiterst links. In dit deel van het gebouw is het venster van de eerste en tweede verdieping aanzienlijk lager dan deze van het rechter deel van de gevel. Ter hoogte van de kornis, nog onder het linkse standvenster, treffen wij nog twee supplementaire vensteropeningen aan. Ook hier hebben de standvensters zoals heden een kleine trapgevel.

In de 19e eeuw was de gevel effen gemaakt en volledig overpleisterd. De standvensters waren verdwenen. Kort voor de restauratie door architect P. Eeckhout, werd de bepleistering weggenomen. Een degelijk opgemaakt plan toont ons deze toestand ¹⁹⁴. De kelderverdieping laat drie gelijke openingen zien. De eerste links bevat een deur, die langs een trap met vier treden naar de kelder leidt. In de borstwering tussen de kelder en de bel-étage zijn twee fragmenten van bogen aan het licht gekomen. Voor de façade van de bel-étage zijn de ontdekkingen tussen de muurdammen van de eerste en de tweede en van de derde en de vierde vensteropening bijzonder merkwaardig. Zij bevatten al de elementen die toelaten de originele vensteropeningen met kruismonelen te reconstrueren. Ook fragmenten van de bogen die de overkraging van de gevel toelieten, waren aanwezig. Op de muurdam tussen de derde en de vierde vensteropening van de eerste verdieping werden sporen van de originele 16e eeuwse vensteropeningen teruggevonden. Van de twee ronde gevelstenen werd het tracee eveneens aangetroffen. De muurdam, rechts van de vierde vensteropening van de tweede verdieping, bracht informatie over de vorm van de 16e eeuwse constructie van de gevel van de Zwaan.

Bij deze toestand voor de restauratie dient opgemerkt dat in de loop van de 19e eeuw, de muuropeningen in de travee links sterk gewijzigd werden. Een rechthoekige poortopening op het gelijkvloers en vensteropeningen op

(192) Afbeeldingen 5, 11, 20.

(193) Afbeelding 11.

(194) Afbeelding 23.

dezelfde hoogte en van gelijk formaat als de overige in de gevel, werden hier aangebracht. De standvensters hebben hier plaats gemaakt voor een doorlopende bijkomende verdieping met vier rechthoekige vensters. Een horizontale kornis sluit de gevel af.

b) Ontwerpen voor de restauratie

Dokument nr. 22 geeft een ontwerp voor restauratie door de architect Fr. Van Hove. Dit dateert van 1916, en beoogt de restauratie van zeven gevels van de Koornlei. Het is volledig geïnspireerd op het dokument nr. 5. Een briefje van de tombola toont ons een variatie op het huidige rechterdeel van de gevel. Het was aanvankelijk de bedoeling alleen dit gerestaureerde deel van het eigendom in de loterij te brengen.

Het dokument nr. 23 brengt ons het ontwerp van de architect P. Eeckhout. Ten opzichte van de vorige projecten treffen wij hier een belangrijke wijziging aan voor de heropbouw van de linker travee. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een monumentale barokpoort als toegang. Daarvoor dienden de vensteropeningen in de gevelpartij daarboven aangepast. Deze werden aldus op hetzelfde niveau gebracht als deze van het rechter deel van de gevel. Om redenen van utilitaire aard vroeg de eigenaar in 1954 aan de architect P. Eeckhout, twee bijkomende dakkapellen¹⁹⁵.

De huidige toestand van het rechterdeel van de gevel reflecteert zeer goed de originele 16e eeuwse opbouw ervan. Voor het redden van een originele monumentale barokpoort, diende de linkertravee lichtjes aangepast. In het geheel brengt deze restauratie een heel goed beeld van een 16e-eeuwse gevel met overkragingen.

B. DE STADT DOORNICK, KOORNLEI nr. 10

1. *Bouwgeschiedenis*

Er is geen originele bouwaanvraag van deze gevel bewaard. Stijlkritisch echter kan hij gedateerd worden door een vergelijking met de renaissance gevel van het stadhuis (1595-1620). Aldus wordt de bouw van de „Stadt Doornick” op het einde van de 16e eeuw gesitueerd.

Het Landboek van Willem van Vaernewijck van 1658 karakteriseert dit eigendom, dat drie vorige huizen verving, als „eene wooninghe, wesende eene loove van witte orduyn, ende boven de deure is in blauwen orduin uytghehauwen „de Stadt Doornick”, ter causen van welck 't voors. Huys nu Doornick ghenomt wordt”¹⁹⁶. We treffen het aan onder dezelfde naam in 1608-1609¹⁹⁷ en in 1754¹⁹⁸. Een ikonografisch dokument uit de

(195) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, *Koornlei II*, 5 juli 1954.

(196) Gent, stadsarchief, Nota's Van Hove, *op. cit.*

(197) Acten en Contracten, keure, 1608-1609.

(198) Conditie van verkoop ..., gedeelte, 1754, *op. cit.*

tweede helft van de 18e eeuw¹⁹⁹ brengt weinig informatie.

In het begin van de 19e eeuw vinden we deze gevel met meer precisie afgebeeld. Het dokument nr. 5 toont ons een rechthoekige façade met sterk geprononceerde horizontale en vertikale geledingen, gedomineerd door de open muurdelen.

In 1836 wordt de toelating gevraagd aan de stad voor het uitvoeren van verscheidene veranderingen aan de gevel²⁰⁰. Deze worden als volgt beschreven :

1° de verhoging met een derde bovenverdieping en voorzien van eene kroonlijst.

2° de verlenging der bestaande vensteropeningen

3° de vervanging van den bestaenden ingang met trappen door eene koetspoort²⁰¹.

Een nota uit het dossier van de Stedelijke Commissie voor Monumenten zegt het volgende : „Le soubassement reste en grande partie et je crois que sous l'enduit on retrouvera l'appareil primitif, les fenêtres du rez-de-chaussée au premier et au second étage ont été allongées ; le troisième étage a été partiellement ajouté”. Deze opmerkingen bleken juist te zijn toen de architect P. Eeckhout in 1955 overging tot de volledige ontleistering en een grondige archeologische studie van de gevel²⁰². De v.z.w. „Vrienden van Oud-Gent”, eigenaar geworden van het gebouw²⁰³, gelastten hem met de restauratie.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

De Stadt Doornick bevindt zich Koornlei nr. 10, en wordt ten noorden begrensd door de Zwaan, Koornlei nr. 9 en ten zuiden door de Roode Meule, Koornlei nr. 11.

Hij is volledig opgetrokken in witte zandsteen, met uitzondering van de steen met inschrift boven de toegang en de trappen. Het parentwerk bestaat uit grote stenen in regelmatig verband.

De huidige woning is van het langgeveltype, telt vijf traveeën en vijf verdiepingen en twee standvensters voor het hoge zadeldak. De horizontale gerichtheid wordt hier sterk geaccentueerd. De kelderverdieping karakteriseert zich door vier muuropeningen met een horizontale latei afgedekt, zichtbaar in de hoge plint die licht vooruitspringt. Achtereenvolgens vinden we er een venster-, een deur- en twee vensteropeningen. De vensteropeningen zijn in twee gedeeld door een moneel en beveiligd door smeedijzeren staven. De deuropening geeft toegang tot de kelder langs een trap voorzien van smeedijzeren leuningen. Vanaf de kelderverdieping worden de traveeën, die over de gehele hoogte van de gevel door-

(199) Afbeelding 11.

(200) Gent, stadsarchief, de stad Doornick, bouwaanvrag d.d. 1836.

(201) Gent, stadsarchief, nr. 1996, Koornleye 1836, de stad Doornick + afbeelding 20.

(202) Afbeelding 24.

(203) Gent, stadsarchief, dossier van Commissie voor Monumenten, Koornlei II, 1 maart 1954.

lopen geaccentueerd door klassieke pilasters. De deuropening rechts, wordt bereikt langs een rechte steektrap met zes treden in blauwe arduin. We treffen er een smeedijzeren leuning, aan iedere zijde aan. Deze rondbogig afgedekte deur leidt naar de bel-étage. Het lijstwerk eromheen wordt onderbroken door drie vooruitspringende welfstenen. Daarboven komt een rechthoekig bovenlicht, in twee gedeeld door een moneel. Tussen de deuropening en dit licht, komt een inscriptie in vergulde letters „In de Stadt Doornick”, gehouwen in blauwe Doornikse steen. De vensteropeningen van de bel-étage zijn ingedeeld door kruismonelen. De muurdammen dragen pilasters met een rechthoekige sectie. De basissen en de kapitelen worden gevormd door klassiek lijstwerk. Aan de benedendorpels loopt dit lijstwerk gedeeltelijk door. Boven de lateien en de kapitelen komt een smalle geprofileerde waterlijst. De borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping heeft op een derde van de hoogte, een zwaardere waterlijst die ononderbroken over de gehele breedte van de gevel doorloopt. Zij vertoont geen versnijdingen in het verlengde van de pilasters. Boven deze waterlijst komen licht vooruitspringende sokkels die hoger de pilasters van de eerste verdieping dragen. De vensteropeningen van deze verdieping zijn minder hoog dan deze van de bel-étage, doch eveneens voorzien van kruismonelen. Het deel van de gevel tussen de lateien van de eerste verdieping en de benedendorpels van de tweede verdieping is op een gelijkaardige wijze afgewerkt als de borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping. De vensteropeningen van de tweede verdieping, die minder hoog zijn dan deze van de eerste verdieping, worden door middel van een moneel in twee gedeeld. De muurdammen wijken niet af van deze van de vorige verdieping. Een verhoogd lijstwerk met een kornis bekroont de gevel. Boven de dakgoot, in het verlengde van het gevelvlak, zijn twee standvensters aangebracht in de as van de tweede en de vierde travee. Deze nemen het ritme over van de gevelordonnantie door pilasters die de verticale lijnen van deze van de andere verdiepingen aannemen. Deze pilasters flankeren vensteropeningen door monelen in twee gedeeld. Boven de lateien treffen wij een smal lijstwerk aan, dat om de hoeken van de standvensters wordt doorgetrokken. Eenzelfde opvatting vinden wij terug voor het lijstwerk van de geveltoppen boven deze vensters. Als afwerking hebben ze een klokvorm, op de helft van de hoogte onderbroken door een horizontaal lijstwerk, en die aan beide zijden eindigen op naar binnen gekeerde voluten.

In de as bevindt zich een oculus, door een eenvoudig lijstwerk omraamd, met een sluitsteen in het midden bovenaan. Op de top bevinden zich bolvormige bekroningen. Een hoog zadeldak dekt deze woning af.

3. *De restauratie*

a) Toestand van de gevel vóór de restauratie

Ikonografische documenten lichten ons in omtrent de toestand voor de ontpleistering, kort voor de restauratie²⁰⁴. Bij de verbouwing van 1836

werd een derde verdieping vensters, aan de gevel toegevoegd. Een grote rechthoekige poortopening, waarvan de hoogte de kelder en de bel-étage inneemt, werd aangebracht. De vensteropeningen van de bel-étage, evenals die van de eerste en de tweede verdieping werden van hun originele monelen ontdaan en meteen verhoogd. De oude gevelordonnantie met pilasters maakte plaats voor een effen bepleistering. Zo bekwam men een karakterloze neo-klassieke gevel. De dorpels van de gewijzigde vensteropeningen van de eerste, tweede en derde verdieping werden over de gehele breedte van de gevel doorgetrokken. Een eenvoudige verhoogde frontlijst, met een horizontale kornis, beëindigt de gevel ²⁰⁵. In 1930 werd bij een bouwaanvraag geen aanzienlijke wijzigingen voorgesteld ²⁰⁶. Alleen het schrijnwerk van de poort werd veranderd ²⁰⁷. Dank zij de foto's, de plannen en de aantekeningen opgemaakt door de bouwmeester P. Eeckhout ²⁰⁸, zijn we degelijk ingelicht omtrent de toestand ontdekt na de bepleistering van de gevel. De opmeting ²⁰⁹ brengt ons merkwaardige bijzonderheden, in verband met de originele pilasters, het lijstwerk over de gehele gevel, de vensterverdiepingen met kruismonelen van de bel-étage en de eerste verdieping, alsook over het metsel-verband van de effen delen, de steensnede boven de lateien, enz.

Van de oorspronkelijke deuopening, die leidde naar de bel-étage, werd de aanzet aangetroffen van de boog aan de rechter rechtstand van deze toegang.

b) De gevel na de restauratie

Het restauratieontwerp van 28 mei 1955 ²¹⁰, steunt op de details, zichtbaar geworden en opgemeten na de ontleistering. De deuopening, aanvankelijk in het bouwontwerp met een korfboog afgedekt, werd tijdens de restauratie met een rondboog en drie uitspringende welfstenen uitgewerkt. De inscriptie boven deze deuopening, werd overeenkomstig de beschrijving van 1658, in een rechthoekige gevelsteen opnieuw aangebracht. De bovenlichten boven de toegang werden op een analoge wijze als deze van de vensteropeningen uitgevoerd. De kruismonelen, waarvan sporen aangetroffen waren, in de rechtstanden van de vensters van de eerste en de tweede verdieping, werden terug geplaatst. De lagere vensteropeningen van de tweede verdieping werden door monelen in twee gescheiden. De renaissance pilasters en al het lijstwerk, werden overeenkomstig de gedane bevindingen ter plaatse, volkomen gerestaureerd.

De 19e-eeuwse derde verdieping werd volledig weggenomen en het hoge zadeldak hersteld.

(205) Gent, stadsarchief, Koornlei, de stad Doornick, bouwaanvraag d.d. 1836.

(206) Gent, stadsarchief, Koornlei, de stad Doornick, bouwaanvraag d.d. 1930.

(207) Gent, stadsarchief, Koornlei, de stad Doornick, bouwaanvraag, tweede ontwerp, d.d. 1930.

(208) Afbeelding 24.

(209) *Idem*.

(210) Gent, Koornlei, de stad Doornick, restauratieontwerp, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

Overeenkomstig een 19e-eeuwse lithografie ²¹¹ werden de oude stand-vensters, eveneens in renaissancestijl hermaakt.

De restauratie mag in alle opzichten gelukkig genoemd worden, wegens het strikte navolgen van de archeologische bevindingen ter plaatse, evenals het raadplegen van de ikonografische dokumenten.

De huidige restauratie levert het bewijs dat het project van Fr. Van Hove, met een laat-gotische trapgevel met fialen, als onverantwoord moet beschouwd worden ²¹².

C. DE GEVEL GRASLEI nr. 7

1. *Bouwgeschiedenis*

In tegenstelling met de meeste huizen aan de Gras- en Koornlei, is er weinig bekend over de geschiedenis van dit monument. 'T Nieuw huis is in 1373 reeds bij name vermeld. Later veranderde de benaming in t Maegdeke ²¹³.

De restauratie gebeurde onder leiding van de architect Janssens van februari tot april 1913 ²¹⁴. Deze werken geschieden gelijktijdig met deze van de gevel van het huis Graslei nr. 6 ²¹⁵. De bouwplannen van deze bouwmeester zijn niet bewaard in de archieven van de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten en evenmin in het Stadsarchief van Gent. Ook de oude ikonografische bronnen die ons zeer dikwijls ter hulp kunnen komen voor de studie van de vroegere aspecten van de gevels langs de Gentse Leiehaven, brengen ons geen enkel gegeven in verband met deze woning. Deze lacune is wellicht te wijten aan het feit dat het ons aanbelangend eigendom sterk achteruitspringt ten opzichte van de algemene rooilijn van de huizen aan de Graslei. Deze woning staat inderdaad op het laatste perceel in zuidelijke richting van de insprong van de huizenrij aan deze kaai, die wij ononderbroken afgebeeld aantreffen op de ikonografische dokumenten vanaf de 16e eeuw ²¹⁶. Zelfs bij fotoopnamen die een perspectivisch gezicht geven over de Graslei, ontsnapte het achteruitgelegen huis aan de lens ²¹⁷. Zulks is dan ook het geval bij tekeningen en schilderijen ²¹⁸. Toevallig is de normale gezichtshoek vanaf de Grasbrug in de diepte van het architecturaal ensemble van de Gras- en de

(211) Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer, Sturm, St.-Michel à Gand, 1824, lithographie.

(212) Afbeelding 22.

(213) Acten en Contracten, 1372-1373, 29, „Kenlic sij etc. dat Jan Busteel heeft ghecocht wel ende redelike jeghen Lievine Horneweder, Soys sone, III, libr. X s. par. tsiaers ... up tirerendeel vander erven up de side ten Vleeschuuse waert, daer thuus up staet dat men eedt d Nieuhuus, naest den Inghede, up de Leije”.

(214) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor monumenten, Graslei I.

(215) *Idem*.

(216) Afbeelding 1 en andere.

(217) Afbeelding 2 en andere.

(218) Afbeelding 5 en andere.

Koornlei, in zuidelijke richting van dien aard dat deze gevel niet wordt waargenomen ²¹⁹, tenzij de toeschouwer zich speciaal hiervoor zou inspannen ²²⁰. In dit geval zou hij dan niet gelijktijdig andere belangrijke onderdelen van het stadsgezicht kunnen waarnemen en noteren ²²¹. De hier bestudeerde gevel valt eveneens buiten het gezichtsveld vanaf de St.-Michielsbrug en vanaf de huidige „Ecole des Hautes Etudes”, het vroegere „Hof van Fiennes”, enz. ²²².

2. Beschrijving van de huidige voorgevel

Dit huis met een trapgevel en een standvenster wordt links en rechts respectievelijk gelimiteerd door de huizen Graslei nr. 6 en Graslei nr. 8. De gevel is in hoofdzaak opgetrokken in baksteen. Natuursteen, overwegend witte zandsteen, wordt aangewend voor een aantal architecturale elementen zoals het plintwerk, de monelen van de vensteropeningen, waterlijsten, hoekstenen, enz.

Beneden de kroonlijst omvat de gevel drie traveeën muuropeningen.

De kelderverdieping heeft twee smalle rechthoekige lichten die elk door een moneel in twee worden gescheiden en door horizontale lateien worden afgedekt. De brede poortopening, rechts daarvan heeft een korfboog. De omlijsting ervan is in natuursteen uitgewerkt. Aan beide rechtstanden boven een lage sokkel komt een laatgotische basis. Het smal zuiltje en de profilering loopt ongemerkt over in de boog van de poortopening. De waterlijst volgt het tracee van deze korfboog, doch groeit uit tot een akkoladeboog, waarvan de punt bovenaan een kruisbloem draagt.

De twee vensteropeningen van de bel-étage links zijn geflankeerd door elegante laat-gotische zuiltjes in de as van de muurdammen. Deze beginnen onderaan met een polygonale basis vanaf de plint van de kelderverdieping. Ter hoogte van het midden van de bovenlichten hebben zij eenvoudige gothische kapitelen. Deze drie cilindervormige zuiltjes worden door twee korfbogen verbonden die een overkraging voor de eerste verdieping mogelijk maken. De rechthoekige vensteropeningen van de bel-étage zijn omlijst door natuursteen en van kruismonelen voorzien. De vensterroeden en de bovendorpels worden met banden witte natuursteen over heel de breedte van de gevel in het tracee verder doorgetrokken.

De drie vensteropeningen van de eerste verdieping zijn ongeveer even groot als deze van de bel-étage doch door geen zuiltjes geflankeerd. Ook zij worden met natuursteen omlijst en door kruismonelen ingedeeld. De twee linkse vensters van deze verdieping liggen in het verlengde van deze bel-étage.

De drie vensteropeningen van de tweede verdieping zijn minder hoog dan deze van de eerste verdieping, doch eveneens ingedeeld door kruismonelen en op analoge wijze afgewerkt.

(219) Afbeeldingen 9, 10 en andere.

(220) Gent, Graslei, algemeen zicht, 1953, A.C.L., nr. 143639 B: fotoöpnahme met een groothoeklens en een hogere standplaats.

(221) Afbeeldingen 9, 11.

(222) Afbeelding 5.

In de laatste travee rechts van de borstwering tussen de tweede en de derde verdieping zijn drie stellinggaten aangebracht. Deze zijn omraamd door natuursteen.

Boven de kornis van deze travee komt een standvenster dat opgesteld staat in de as van de venster- en poortopeningen van de lagere verdiepingen. Dit standvenster is voorzien van een eenvoudige rechthoekige vensteropening en heeft een kleine trapgevel met drie treden, die door geprofileerde konzolen lichtjes over de rechtstanden uitkraagt.

Het linkerdeel van de façade is hoger opgetrokken met een trapgevel. Deze telt acht treden. In zijn benedendeel komen twee vensteropeningen met monelen voor en in de top nog een klein rechthoekig zoldervenster. De beneden- en bovendorpels van deze drie vensteropeningen lopen als waterlijsten verder over de gehele breedte van de topgevel. De dekstenen van de derde en de vijfde treden aan beide zijden van de trapgevel, worden door horizontale banden verbonden. Een hoog zadeldak in langsrichting van de gevel verkapte de gehele woning. Zadeldaken in dwarsrichting verbinden dit dak met de trapgevel in het standvenster.

3. Besluit

Aangezien er geen voldoende bronnen aanwezig zijn, is het niet mogelijk uit te maken in welke mate de huidige gevel archeologisch verantwoord is.

Deel III

Verdwenen gevels

HET HOF VAN FIENNES

1. Bouwgeschiedenis, evenals de beschrijving van de gevel in de 16e eeuw

De oudste handschriftelijke akte in verband met deze woning, ons uit het stadsarchief bekend, dateert van 6 oktober 1745. Hierbij staat het stadsbestuur, de vraag tot verandering van de heer François Albert Baron della Faille toe, indien het gebeurt „in conformiteyte vande annexe modelle” ²²³. Uit deze bouwaanvraag kunnen we afleiden dat er zeker vóór de 18e eeuw een groot gebouw aanwezig was ²²⁴, waartegen dit „batimentjen” aanleunde.

Het ontwerp voor de 18e-eeuwse annexe, kunnen we als volgt beschrijven ²²⁵ : dit klein rechthoekig gebouwtje, in Louis XV stijl, bekroond met

(223) Gent, stadsarchief, Koornlei, bouwaanvragen, reeks 143, nr. 17¹.

(224) *Idem*, „... dat hij van intentie is het batimentjen ofte huijscken staende teghen ende voor den huijse bij den heere verthoonder bewoont ...”.

(225) Afbeelding 28.

een driehoekig fronton, heeft als basis een plint van 25 voet breed. Deze wordt van de vensteropeningen van het gelijkvloers gescheiden door een driedubbele geprofileerde waterlijst. Het ritme van de gesloten en open muurvlakken van de begane-grondverdieping laat links en rechts twee maal drie gelijke smalle rechthoeken zien. Hiervan zijn de twee uiterste blind gehouden. De andere vier vormen respectievelijk twee vensteropeningen met elk een stenen moneel. Het middenste tussen deze vensters is blind gehouden. Eenzelfde waterlijst, zoals deze welke we boven de plint hebben aangetroffen, herhaalt zich boven de vensteropeningen van de gelijkvloerse verdieping. Zulk lijstwerk sluit de vlak gehouden borstwering af tussen de begane-grondverdieping en de eerste verdieping. Deze verdieping bevat drie vensteropeningen met kruismonelen. De muurdammen aan beide zijden van de middenste vensteropening laten twee typische asymmetrische Louis XV konsoles zien, welke het licht vooruitspringend driehoekig fronton dragen. Hierin bevindt zich een rond oculus. Boven de horizontale kroonlijst komt een laag schilddak. Beide uiteinden van de nok dragen een Medicivaas.

Dit karakteristiek paviljoen laat ons toe op verscheidene dokumenten het Hof van Fiennes te situeren ²²⁶.

Een tweede bouwaanvraag dateert van 26 juni 1749 ²²⁷. Hier wordt een volledige herwerking van de gevel voorgesteld, waarbij de stijl van het vorig besproken vooruitspringend gebouwtje aan deze van de gehele gevel wordt aangepast. Deze aanvraag wordt door het College goedgekeurd mits de „veranderinghe in conformiteyte vande annexe modelle” zou geschieden. Uit dit project blijkt duidelijk dat het de bedoeling was gans het gebouw te bepleisteren en met horizontale en vertikale banden te versieren. Het gebouw van het langsgeveltype dat we aantreffen op dokument 29, wordt gedragen door een plint van ongeveer 110 voet breed. Deze moet wel een nogal ruime hoogte gehad hebben, aangezien zij een poortomlijsting bevat. Deze portiek werd praktisch volledig uit het oudere gebouw overgenomen, uitgezonderd de rondboog die de poortopening afdekt. Het lijstwerk eromheen wordt onderbroken door een sluitsteen en beneden opgevangen door twee konsoles. Deze poortopening wordt aan beide zijden geflankeerd door een zuil van de Toskaanse Dorische orde. De schacht vernauwt naar boven toe. Boven de kapitelen komen twee eenvoudige steunen die het balkon dragen. Dit laatste bevindt zich onder de derde muuropening van links gerekend. Het wordt beveiligd door een gesmeedijzeren leuning met vertikale staven. Deze plint loopt eveneens door in het vooruitspringend gebouwtje. De bel-étage telt negen eenvoudige rechthoekige vensteropeningen, van elkaar gescheiden door effen, eveneens rechthoekige muurdammen met spiegels. Een onversierde borstwering scheidt de bel-étage van de eerste verdieping. Deze laatste vertoont elf vensteropeningen met kruismonelen. Ze zijn merkelijk minder hoog dan deze van de bel-étage. De roeden worden over het gehele buitenmuurvlak doorgetrokken. Dit heeft voor gevolg dat de rechthoekige spiegels tussen de vensters

(226) Afbeeldingen 5, 11, 20, 28, 29, 31.

(227) Gent, stadsarchief, Koornlei, bouwaanvragen, reeks 143, nr. 18¹.

in twee verdeeld worden. Onder sommige van deze banden, namelijk in de vijf middenste muurdammen, treffen wij Louis XV konzooitjes aan. Deze zijn echter slechts zeer schetsmatig aangegeven. Boven de horizontale kroonlijst bevinden zich vier standvenstertjes ieder voorzien van een trapgeveltje met drie treden. De vensteropeningen zelf hebben noch enkelvoudig moneel, noch kruismoneel. Een hoog zadeldak en vier schoorstenen bekronen het geheel. Een voorgestelde variante was de standvensters eventueel te vervangen door een driehoekig fronton met oculi ²²⁸.

Wanneer we het paviljoen vergelijken met dat van de bouwaanvraag van 1745, merken we dat het een gedaantewisseling heeft ondergaan. Het werd volledig aangepast aan de stijl van de bouwaanvraag voor de gevel van 1749. De vensteropeningen van het gelijkvloers zijn verdwenen, evenals de drie horizontale geprofileerde waterlijsten. Een effen plint loopt nu tot de bel-étage die op gelijke hoogte ligt als de bel-étage van het grote gebouw zelf. We treffen er slechts twee eenvoudige rechthoekige vensteropeningen aan, elk gevat tussen twee onversierde spiegels. Van fronton en Louis XV konsolen is er geen sprake meer. Enkel de twee vazen bleven behouden, in enigszins gewijzigde vorm.

Het valt ten eerste te betwijfelen of dit ontwerp ooit werd uitgevoerd. Wij zijn eerder geneigd te aanvaarden dat dit nooit geschiedde. Onze argumentatie zal in de volgende paragrafen naar voren worden gebracht.

Een aquarel uit de eerste jaren van de 19e eeuw toont ons het 16e eeuwse gebouw zoals het tot in de 19e eeuw bewaard bleef ²²⁹. Dit gebouw kan om stijlkritische redenen in de 16e eeuw gesitueerd worden. Dit geveltype, dat uit de middeleeuwen stamt, blijft nog geruime tijd in voege te Gent. Naar de 16e eeuw verwijzen de ganse gevelordonnantie, de standvensters, de laat-gotische nis, de vroeg-rennaissance portiek en het materiaal, namelijk witte zandsteen.

Dit huis van het langegeveltype, in 1749 als één eigendom voorgesteld, wordt in de 19e eeuw in twee delen verdeeld aangetroffen. Deze scheiding wordt geaccentueerd in het zadeldak en in de afvoerpijp van het regenwater, die zich in de as van het gebouw bevindt.

In tegenstelling tot de bouwaanvraag van 1749 is de plint niet gesloten gehouden. Van links naar rechts wordt het gelijkvloers onderbroken door één venster, één venster, één poort, één deur, één deur, het vooruitspringend gebouwtje met één deur en twee vensters, minstens één deur en één venster (gezien het perspectief). De vensteropening uiterst links wordt in twee gescheiden door een moneel. Het venster helemaal rechts bevat nog een kruismoneel. Alle vensteropeningen werden gesloten door houten luiken. De deuropeningen zijn zeer eenvoudig gehouden, met uitzondering van de grote poortopening met een renaissance omlijsting. Deze omlijsting is ongeveer dezelfde als deze welke wij in 1749 aantreffen. Een horizontale renaissance fries bevindt zich in de rechthoekige poortopening onder het balkon. Hieruit kunnen we afleiden dat de rondbogige vorm van

(228) Gent, stadsarchief, Koornlei, het Hof van Fiennes, bouwaanvraag d.d. 1749, detail.

(229) Afbeelding 30.

de bouwaanvraag nooit werd uitgevoerd. De eerste verdieping telt negen rechthoekige vensteropeningen. Het deurvenster geeft uit op een balkon met een gesmeedijzeren leuning en verticale staven, overeenkomstig document 29. Op de muurdam tussen de derde en de vierde vensteropening bevindt zich een nis met laat-gotisch traceewerk. Deze konden wij enkel op deze aquarel aantreffen. De mogelijkheid bestaat immers dat wij in de 16e eeuw nog gotische reminiscenties kunnen weervinden. Een andere, minder waarschijnlijke hypothese is, dat dit element van een onbekende herkomst daar later zou geplaatst geworden zijn. De vensteropeningen hebben allen houten kozijnen met een middenstijl en drie regels. Een waterlijst scheidt de eerste van de tweede verdieping. De tweede verdieping telt elf vensteropeningen, overeenkomstig de bouwaanvraag van 1749. Qua vormgeving zijn ze identiek aan deze van de eerste verdieping, enkel zijn ze iets lager. Een hoog zadeldak met vier standvensters bekroont het geheel. De standvensters wijken praktisch niet af van de toestand van 1749, enkel hebben zij een moneel in de as. Dit wijst weerom in dezelfde richting. Noch het mogelijks geplande fronton met oculi, noch de standvensters van 1749 werden uitgevoerd. De chronologie verloopt immers altijd als volgt: monelen of kruismonelen worden wel weggenomen maar zeker nooit teruggeplaatst (of dan in geval van restauratie in de 20e eeuw). In de trapgevels zitten ofwel gevelstenen, ofwel openingen voor het tijdelijk plaatsen van hijstoestellen.

Dank zij het perspectivisch zicht, merken wij dat de zijkant van dit huis, een trapgevel vertoont.

Wat tenslotte het vooruitspringende gebouwtje betreft, zien wij dat het veel dichter staat bij hetgeen afgebeeld wordt op de bouwaanvraag van 1745, dan op deze van 1749. De toestand hiervan is echter veel gedegradeerd in de 19e eeuw, al is de gevelordonnantie quasi onveranderd gebleven. Van de drie geprofileerde waterlijsten die het gebouwtje in 1745 sierden, blijft er slechts één over, boven de vensteropeningen van de gelijkvloerse verdieping. De eenvoudige spiegels, op de muurdammen aangebracht, zijn eveneens verloren gegaan. Hetzelfde geldt voor de mooie Louis XV consolen onder de waterlijst, die nu uiterst vereenvoudigd zijn. Het oculus in het driehoekig fronton, evenals de twee Medici-vazen, komen hier niet meer voor. Deze uiteenzetting staft ons nog het sterkst om het feit naar voren te brengen dat de bouwaanvraag van 1749 nooit werd uitgevoerd.

Dit gebouwtje zal in zijn oorspronkelijke staat waarschijnlijk geen deuropening in de zuidoostelijke zijmuur gehad hebben. In zijn 19e-eeuwse toestand werd het echter afzonderlijk verhuurd, zodat deze aanpassing noodzakelijk bleek.

De volgende bouwaanvraag dateert van mei 1815²³⁰. Volgens de goedgekeurde aanvraag door de eigenaar L. S. Deschamps-Ipens grijpen volgende wijzigingen plaats. Het ritme van de openingen van de gelijkvloerse verdieping verloopt nu als volgt: één deur, één venster,, één portaal, één

(230) Gent, stadsarchief, Koornlei, bouwaanvraag nr. 1983, d.d. 1815, Hof van Fiennes.

venster, één deur, één venster, twee vensters in het vooruitspringende gedeelte, één venster, één deur, één venster ²³¹.

In de volgende aanvraag van februari 1831 wordt nog de toelating verleend door het stadsbestuur, om twee bijkomende vensteropeningen te maken ²³². Hiervan ging het plan echter verloren.

Het Hof van Fiennes, dat in de 19e eeuw zoals reeds vermeld, uit twee delen bestond, werd op twee verschillende tijdstippen gewijzigd tot wat nu de huizen Koornlei nr. 12 en Koornlei nr. 17-18-19 zijn geworden.

Het huis heden nr. 17-18-19 werd heropgebouwd in 1849. De aanvraag is van de hand van Alfred de Ghellinck, die er de toenmalige eigenaar van was. Zij dateert van 13 juli 1849 en werd goedgekeurd door het stadsbestuur op 11 augustus 1849 ²³³. De oude zijgevel, tussen het Hotel de Ghellinck en het Hof van Fiennes bleef bewaard. Van Hove zegt dat „ces parties n'ont pas été démolies et se trouvent encore sous le plafonnage ou le mur y accolé au grenier du nouveau bâtiment” ²³⁴.

In 1852 wordt de tweede vleugel van het Hof van Fiennes, welke de hoek vormt van de Gruuthusestraat, eveneens totaal gewijzigd. Dit gebeurde naar aanleiding van de bouwaanvraag van 25 oktober 1852, door de baron Edouard Charles Dons, gericht aan het stadsbestuur ²³⁵. Hierin vraagt hij de toelating een nieuwe gevel op te richten. Deze wordt hem dan ook toegekend. Een klein probleempje rees in verband met het gebouwtje voor het huis. De eigenaar verhuurde het jaarlijks voor de som van 200 fr. Aangezien bij de afschaffing van het paviljoen, die opbrengst wegvalt, vraagt de eigenaar een forfaitaire vergoeding van 3000 fr. aan de stad, vermits de grond voortaan deel uitmaakt van de stadsbodem. Op 25 januari 1853 wordt hem de som van 994 fr. uitgekeerd, voor het afstaan van 19m² terrein aan de stad.

Volgens de architect R. Warie, werden de twee gevels zoals ze heden voorkomen, niet totaal herbouwd. Hij is de mening toegedaan dat er van de oudere constructie belangrijke delen bewaard werden. Wanneer we dit additioneren met de bevindingen van Fr. Van Hove, dan kunnen we besluiten dat een grondig onderzoek heel releverend zou kunnen zijn voor wat het terugvinden van oude onderdelen of herbruikmateriaal betreft van het zeer belangrijke monument uit de 16e eeuw.

2. Besluit

De huidige twee 19e-eeuwse gevels met elk een kolossale Korintische orde, zijn in de typische neo-barokstijl opgericht.

Alleen de gevel links behoudt dezelfde indeling in vijf traveeën, van het linkse gedeelte van de oorspronkelijke gevel. In dit geval is de ver-

(231) Afbeelding 31.

(232) Gent, stadsarchief, Koornlei, bouwaanvraag nr. 1889, d.d. 1831, Hof van Fiennes.

(233) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 6538, A. 1849.

(234) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Nota's Fr. Van Hove, Koornlei II.

(235) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 6539, A. 1852.

hoogde kroonlijst een duidelijke toevoeging uit de vorige eeuw. Een archeologisch onderzoek van deze façade kan wellicht nog belangrijke gegevens aan het licht brengen.

De 19e-eeuwse gevel rechts, met zijn vijf muuropeningen per verdieping wijkt sterker af van de ordonnantie van de 16e-eeuwse façade van het „Hof van Fiennes”.

Indien zich in deze voorgevel toch, achter het pleisterwerk, sporen van het oude gebouw zouden bevinden, zou het zeker de moeite lonen dit aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Gelet op het belang van het „Hof van Fiennes”, lijkt het ons niet aanvaardbaar dat beide gevels zouden afgebroken worden, aangezien zij klaarblijkelijk de nodige elementen bevatten voor de restauratie van de originele 16e-eeuwse toestand.

GEVELS IN 17e-EEUWSE STIJL

Inleiding

Na een overzicht van de 16-eeuw, met het Schippershuis als hoogtepunt, belanden wij, wat de bespreking van de architectuur van de Gras- en de Koornlei betreft, in de 17e eeuw.

Als bouw materiaal wordt de baksteen vrij algemeen aangewend. We vinden de Ledische zandsteen enkel nog terug in de ornamenten zoals vensterposten, cartouchen, vruchtenslingers, waterlijsten, enz. Het feit dat er geen volledige gevels meer in natuursteen werden opgetrokken, was het logisch gevolg van de economische stagnatie, die zich reeds ten tijde van de bouw van het Schippershuis liet voelen. In de periode tussen 1540 en 1672 wordt het bouwen van stenen gevels sterk aangemoedigd door het stadsbestuur. Dit was het gevolg van de hoger reeds vermelde ordonanties van 1540 en 1598, welke het verbod oplegden nieuwe houten gevels op te richten. Deze hadden niet enkel het bestrijden van de talrijke branden tot doel, maar eveneens het verfraaien van het stadszicht.

Dank zij de subsidies, die uitbetaald werden tot in 1672, kan het initiatief als geslaagd worden beschouwd. Tussen 1612 en 1672 werden te Gent immers 1200 nieuwe stenen gevels opgericht. Dit aantal is onder andere te achterhalen, dank zij de bouwaanvragen in het stadsarchief bewaard.

Rondom de Gentse Leihaven, treffen wij in de tweede helft van de 17e eeuw, in hoofdzaak huizen aan, opgetrokken volgens de traditionele Gentse stijl, welke over de gothiek heen, terugkeert naar het romaans stapelhuis. Trapgevel, sterk geaccentueerde horizontale moulures, die dienst doen als waterlijst, zijn de meest typische gemeenschappelijke kenmerken. Zeer karakteristiek zijn eveneens de vruchtenslingers of panelen boven de vensters, de opschriften en cartouches die het jaartal dragen, oculi met cordonlijst, uitlopend op krullende voluten enz.

De methode die wij in dit hoofdstuk zullen toepassen is dezelfde als deze die wij voor de 16e eeuw hebben aangewend: in een eerste deel, worden de heden nog bestaande en gedateerde huizen besproken. Hiermee bedoelen wij niet enkel de gevels die een datum dragen in hun gevelsteen, maar eveneens deze die wij een chronologische volgorde konden geven dank zij hun bewaarde bouwaanvragen in het stadsarchief. Onder deel II klasseren wij dan de gevels waar wij over geen enkel dokument ontrent hun datering beschikken. Deze worden dan gerangschikt volgens stijl-kritische normen, evenals aan de hand van een konstante vergelijking met de bekenden van deel I.

Tenslotte krijgen wij in deel III een overzicht van de verdwenen gevels.

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. DE LINTWORM, KOORNLEI nr. 24

1. *Bouwgeschiedenis*

Deze gevel werd reeds hoger besproken onder diegene die we kennen aan de Gras- en de Koornlei in de romaanse periode.

Een belangrijk dokument is een bouwaanvraag van 20 juli 1662²³⁶. Hierin wordt gevraagd de toen bestaande gevel af te breken en deze nieuw te bouwen „in conformiteyte vande medegaende modelle”. Alhoewel de oorspronkelijke bouwaanvraag bewaard is, is de daarbij horende tekening verdwenen. Het stadsbestuur maakt trouwens, volgens marginale nota's in hetzelfde dokument, voorbehoud voor de geplande afbraak. Het College wenst dat de dubbele trap, waaronder het „schoelappershuysken” is ondergebracht, zou verdwijnen. De trap dient binnenshuis aangebracht „mits slaende eene gat door de vaulte ende brynghende by desen middel de deure vande inganck inden ghevel”. Deze eis van het stadsbestuur werd echter niet ingewilligd. In een bouwaanvraag van 18 april 1675, immers, vraagt de toenmalige eigenaar, Thomaes van Holle, „den trap ofte steger staende boven het lappershuuseken voor syne deure te mogen wijzigen”. Dit wordt hem door het College toegestaan. Wij kunnen uit dit dokument echter niet achterhalen hoe de trap juist herbouwd werd²³⁷.

Hoe het verloren gegaan model van 1662 eruit zag, kan thans ook niet met zekerheid worden bepaald.

Een ander dokument echter, namelijk een gravure van Wauters getiteld „Nieuwsjaers gifte der Biervourders knegten”²³⁸, nagemaakt door A. Heins, toont ons een trapgevel die zeer sterk gelijkt op diegene die tijdens de restauratie tot stand kwam. De dubbele trap, met een deuropening daaronder, karakteriseert de kelderverdieping. De bel-étage heeft links één venster gevolgd door één deur en rechts daarvan drie vensters. De eerste verdieping heeft vijf, en de tweede verdieping, die zich in de geveltop bevindt, drie vensters. Alle vensteropeningen zijn voorzien van kruismonelen. Tussen de bel-étage en de eerste verdieping, evenals tussen de eerste en de tweede verdieping, zijn boven iedere vensteropening, effen vooruitspringende panelen aangebracht. Boven de bel-étage, ongeveer in de as van de gevel, zijn er twee gevelstenen. In de geveltop is een oculus met een barokke stenen omlijsting.

Chronologisch volgt een andere voorstelling van de 18e-eeuwse gevel

(236) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, Koornlei, farde nr. 143, nr. 3.

(237) Gent, stadsarchief, opbouwning huizen, reeks 535, nr. 143, nr. 4.

(238) Atlas de la Ville de Gand, cart. nr. 87.

in de loop van de 19e eeuw door De Potter uitgegeven²³⁹. Behalve de geveltop, is deze afbeelding nagenoeg identiek aan de voorgaande. De gevel is nu bekroond door een klassiek driehoekig fronton met lijstwerk²⁴⁰. Een kromme lijn verbindt de uithoeken van de basis van het fronton met de uiterste hoeken van de gevel. Het oculus, op vorig document aangeduid, valt nu midden in het driehoekig tympanon.

Uit een bouwaanvraag van 1816²⁴¹, komt naar voor dat de eigenaar de toelating bekomt de twaalf vensters van de gevel die op de Koornlei uitgeven ongeveer twee voet te verlagen.

De volgende bouwaanvraag wordt door de eigenaar L. Verlinde-Claeys, op 8 april 1867, aan het stadsbestuur geadresseerd. Het betreft het verlagen van de bestaande deuropening. Hierbij zou de trap verdwijnen en vervangen worden door een rechte steektrap, bestaande uit vier treden. Dit betekent meteen ook het einde van het „lappershuuseken”.

Het afschaffen van het bordes, met aan beide zijden een rechte steektrap, liet toe aan de rechterzijde van de nieuwe trap, een keldervenster te plaatsen. Dit plan werd door het College goedgekeurd op 14 mei 1867²⁴². In 1867 wordt de oude geveltop weggewerkt in een verhoogde tweede verdieping die met een horizontale kroonlijst en een schilddak wordt afgewerkt²⁴³.

In 1906, ter gelegenheid van de afbraakwerken voor de bouw van de nieuwe St.-Michielsbrug wordt de gevel volkomen ontleisterd. Aldus verschijnen belangrijke archeologische getuigen. Een tekening naar deze foto gemaakt, licht ons in omtrent de toen gedane bevindingen²⁴⁴. Voor de gevel van de kelderverdieping is de dubbele trap niet aanwezig. Een rondbogig afgedekte deuropening in de as van de gevel is thans zichtbaar. De tweede vensteropening links van de bel-étage werd naar beneden opengebroken teneinde een deur te maken, die toegang verleende vanaf de begane grond van de straat. De overige vensteropeningen van de bel-étage werden zowel aan de boven- als aan de onderdorpel verlengd. De kruismonelen zijn verdwenen. Op de muurdammen zijn de hoekstenen van oudere vensteropeningen, in vrij regelmatig verband aangelegd, goed zichtbaar geworden. Boven de bel-étage zijn twee waterlijsten aangebracht. De vensteropeningen van de eerste verdieping werden duidelijk eveneens naar beneden en naar boven verlengd. Ook hier zijn de oude hoekstenen op de muurdammen bewaard. Boven deze vensteropeningen duiden enkele vlekken, in een vrij horizontale lijn getekend, vermoedelijk eveneens natuursteen aan. De gevel, ter hoogte van de tweede verdieping vat de gehele bouwgeschiedenis samen. Beneden links en rechts bevinden zich de basissen van de arkeltorentjes in blauwe steen van de gevel die wij in de romaanse periode beschreven hebben. Zij worden door een horizontale waterlijst

(239) De Potter F., *op. cit.*, VII, p. 353.

(240) Afbeelding 4.

(241) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1984, A. 1816.

(242) Gent, stadsarchief, Koornlei, de Lintworm, bouwaanvraag d.d. 1867.

(243) Afbeelding 26.

(244) Gent, stadsarchief, Koornlei, de Lintworm, schets naar een foto d.d. april 1906.

verbonden. De middenpartij van de gevel, met drie vensteropeningen, behoort duidelijk tot een oudere periode, als het laatste stadium van de gevel. Ook deze drie vensteropeningen werden verlengd. Daarboven komen dan sporen van een driehoekig fronton, zoals bij De Potter afgebeeld. Een ovaal oculus, in witte steen, in het tympanon, wijst eveneens in deze zin. Ter hoogte van de basis van het fronton komt een horizontale strook gehouwen steen voor. Aan beide zijden van deze halsgevel, werden twee lichtopeningen aangebracht met dezelfde afmetingen als de vorige drie. De verhoogde kroonlijst en het schilddak duiden de laatste bouwfase aan. Deze toestand, zoals hij voorkomt in 1906, wordt bevestigd door de foto nr. 20, genomen voor de grote afbraakwerken voor de St.-Michielsbrug.

2. Beschrijving van de huidige gevel langs de Leie

De huidige trapgevel van de Lintworm, gelegen Koornlei nr. 24 wordt ten noorden begrensd door het huis nr. 23, ten zuiden door de St.-Michielsbrug.

De benedenverdieping is in Doornikse breuksteen, de bovenverdiepingen zijn hoofdzakelijk in baksteen met elementen in witte zandsteen, opgetrokken.

In zijn geheel vertoont deze gevel een 17e-eeuws silhouet.

De benedenverdieping is sterk gesloten. In de as bevindt zich een rondbogige poortopening, geflankeerd langs iedere zijde door een kelderlicht. Deze drie openingen zijn voorzien van een eenvoudig ijzersmeedwerk. De vijf vensteropeningen van de bel-étage zijn gevat tussen twee waterlijsten. Ze zijn rechthoekig van vorm en hebben kruismonelen. Tussen de bel-étage en de eerste verdieping komen versieringen voor in natuursteen, die de breedte hebben van de vensters. De middenste stelt een dier voor, terwijl de twee uitersten voorzien zijn van fruitguirlandes in half verheven beeldhouwwerk. De twee andere zijn vlakke panelen. De vijf vensteropeningen van de eerste verdieping zijn gelijkvormig aan deze van de bel-étage, doch minder hoog. In de borstwering daarboven komen opnieuw vijf motieven voor in witte natuursteen. Het middenste is een effen paneel, de uiterste twee zijn opnieuw versierd met fruitguirlandes. Een waterlijst daarboven, die over de gehele breedte van de gevel doorloopt, vormt meteen de basis van de trapgevel. Hierin komen de drie vensters van de tweede verdieping, en verder afgewerkt zoals deze van de eerste verdieping en van de bel-étage. In de gevelspits, ten slotte, bevindt zich een oculus met een barokke omlijsting, die ondersteund wordt door twee tegenover elkaar staande krullen die beneden op voluten eindigen.

3. De restauratie

a) De gevel vóór de restauratie

Voor het ontleisteren had de 19e-eeuwse gevel, zo gezien, klaarbij-

kelijk geen archeologische betekenis²⁴⁵. Na het wegnemen van de 19e-eeuwse bedekking zal hij de archeologen en de architecten, voor heel wat problemen gesteld hebben. Men schijnt niet precies te hebben kunnen uitmaken welke delen tot de romaanse gevel behoren. Dit blijkt ongetwijfeld het geval met de begane-grondverdieping en de arkeltorentjes op de hoeken, ter hoogte van de eerste verdieping. Deze bouwelementen behoorden ongetwijfeld tot de open flanketorentjes die wij daar aantreffen op de detailtekening van Sanderus, door ons besproken in het hoofdstuk van de romaanse bouwwerken. De schets na 1906 opgenomen, toont de natuurstenen afwerking rond de oorspronkelijke vensteropeningen van de bel-étage en de eerste verdieping. Of het hier gaat om blauwe Doornikse of witte natuursteen wordt niet medegedeeld. De fries boven de vensteropeningen van de tweede verdieping wordt wel aangeduid als zijnde „entailée” doch welke sporen van beeldhouwwerk of steenbewerking dit juist zijn wordt niet bekend gemaakt. Het ovaal oculus, zeer schetsmatig aangeduid, vertoont wat de omraming betreft, eerder een 18e-eeuwse Louis XVI aspect. Spijtig genoeg is er geen juiste opmeting gekend van de toestand vóór de restauratie.

b) De toestand na de restauratie

De gelijkvloerse verdieping werd hersteld als een massieve, gesloten romaanse architectuur. De poortopening in de as stemt overeen met deze, na de ontleistering teruggevonden in 1906. Mogelijks betreft het hier de rondbogig afgedekte deur, afgebeeld bij Sanderus. Doch op dit ikonografisch dokument staat deze middeleeuwse toegang niet in de as van de gevel, doch links ervan. Hij was eveneens, volgens deze gravure, voorzien van een trap van vier treden. Dat deze trap verdwenen is in de 19e eeuw is mogelijks te verklaren door een ophoging van het straatpeil. In deze zin wijst het vloerpeil van de kelder dat thans lager ligt dan de begane grond van de straat. De twee vensteropeningen aan beide zijden van deze poort afgebeeld bij Sanderus, komen niet voor in de huidige toestand. Zij werden vervangen door twee spleetvormige kelderlichten, die niet voorkomen op de schets van 1906.

De bel-étage, de eerste en de tweede verdieping werden in het begin der 20e eeuw in barokstijl hersteld. Ook hier hebben we geen originele restauratieplannen. Een nauwkeurige studie van de schets na 1906 toont aan dat de architect de teruggevonden oudste vensteropeningen als uitgangspunt genomen heeft voor zijn restauratieplannen voor dit bouwsel. De met natuursteen voorziene hoeken van de bewaarde oude muurdammen werden beschouwd als de hoekstenen van de dagopeningen. De vensterdorpels die volgens de bouwaanvraag in de 19e eeuw twee voeten werden verlaagd, bracht de restaurateur ter hoogte van bewaarde fragmenten van een horizontale band of van een waterlijst. De nieuwe lijst werd doorgetrokken over gans de breedte van de gevel. De vensteropeningen werden voorzien van kruismonelen. De dwarsarmen werden

genomen ter hoogte van horizontale natuurstenen banden eveneens in de penanten op de schets zichtbaar. Bij de restauratie echter werden deze over gans de breedte van de gevel doorlopende banden ter hoogte van deze dwarsarmen volledig weggelaten. De hoogte van de vensteropeningen in de huidige toestand stemt overeen met de uiterste hoogte bereikt door de natuurstenen omlijstingen van de vensters die in 1906 werden teruggevonden. De doorlopende natuurstenen verankering boven de vensteropeningen van de bel-étage, zoals afgebeeld op de schets, werd niet behouden bij de restauratie.

Van de twee maal vijf versierde panelen op de borstweringen tussen de eerste verdieping en de bel-étage, en de tweede verdieping en de eerste is geen spoor te vinden op oude dokumenten. Deze vaststelling includeert de gevelsteen met datum 1662, het barokke beeldhouwwerk, enz. Een andere vermoedelijk doorlopende ketting in natuursteen, namelijk deze boven de vensteropeningen van de bel-étage werd bij de herstelling volledig doorgetrokken. Een horizontale lijn ter hoogte van de dakgoten werd als een ketting geïnterpreteerd bij de herbouwing. De drie vensteropeningen in de geveltop werden van een dorpel voorzien, die zich als een waterlijst verder over de ganse breedte van dit bouwdeel ontwikkelt. Van een natuurstenen band boven deze laatste vensteropeningen, in de gerestaureerde gevel aanwezig, was geen spoor vóór de heropbouw aan te treffen. De gevelspits zelf met een 17e-eeuws oculus, voorzien van beeldhouwwerk, is evenmin volgens de archeologische bevindingen ter plaatse te verantwoorden. Dit geldt ook voor de waterlijst die in de top van deze ovale vensteropening terecht komt.

Over de restauratie kan besloten worden dat het geheel esthetisch goed geslaagd is. De archeologische verantwoording laat ons voor een aantal details in het vage. Dit is het geval met de vensteropeningen van de begane-grondverdieping. Dit geldt ook voor een aantal waterlijsten en horizontale banden in natuursteen over de gehele gevel. De nieuw aanbrachte beeldhouwde siermotieven worden door geen enkel archeologisch gegeven gestaafd. De gevelsteen met datum 1662 werd evenmin teruggevonden, doch steunt klaarblijkelijk op de bouwaanvraag die op deze datum teruggaat. Dit jaartal en een stilistische vergelijking met andere gevels aan de Graslei bewaard, onder meer het Koremetershuis, kunnen gediend hebben als uitgangspunt voor de reconstructietekening van de architect. Deze kan zich eveneens geïnspireerd hebben op de schets van A. Heins voor wat de grote lijnen van zijn plannen betreft. Het valt te betreuren dat bij de herstelling de twee stenen sokkels van de arkelorentjes, ter hoogte van de dakgoot, niet als archeologische getuigen werden bewaard.

Op deze opmerkingen na, kan de restauratie toch als geslaagd beschouwd worden.

1. *Bouwgeschiedenis*

Het tolhuisje werd reeds zeer vroeg gebouwd op de plaats waar zich oorspronkelijk een van de talrijke brandsteegjes van de Graslei bevond, namelijk tussen het Stapelhuis en het Koremetershuis. De eerste vermelding ervan vinden wij in het jaar 1368²⁴⁶. De benaming „tholhuus vanden coerne” staat rechtstreeks in verband met de functie die het gebouw van meet af aan toegewezen kreeg. Het was daar „daermen ghecostumeert es te ontfane doude onghelt vanden coerne...”²⁴⁷. Het diende dus als bureau voor de stapelheren, die erover moesten waken dat het hoger reeds uitvoerig besproken Gentse privilege, namelijk dat van het stapelrecht op het graan, nageleefd werd. Het is daar dat onder andere de beroemde kroniekschrijver, Marcus Van Vaernewyck, in de 16e eeuw werkzaam was. Het laatste dokument waarin het tolhuis vernoemd wordt, is een bouwaanvraag van augustus 1638²⁴⁸. Op dat ogenblik is het gebouw eigendom van de „aerme scholen”. In dat jaar had men de werken aan de gevel reeds aangevat²⁴⁹. Deze bouwaanvraag geeft geen beschrijving van de bedoelde façade. Een plan ontbreekt eveneens. Dit is logisch, aangezien het er hier niet om gaat de toelating tot bouwen te bekomen. Hier wordt immers het geschil uiteengezet, dat gerezen is met de buurvrouw, de weduwe van Lieven vande Plassche. Deze persoon wil beletten dat de bouwers van de nieuwe gevel van het tolhuis, het door hen begonnen bouwplan zouden afwerken. Hoe deze betwiste aangelegenheid verder verlopen is, weten wij uit geen enkel dokument. Het komt ons echter voor dat de bouwdatum, die in de 20e eeuw in dit geveltje werd aangebracht, namelijk 1682, een bedenkelijke tijdsperiode brengt tussen de aanvang van de werken en de voltooiing ervan, bijna een halve eeuw later. Zo komt deze datum, aangebracht ter gelegenheid van de restauratie in 1912, ons zeer onwaarschijnlijk voor.

Het ontwerp van restauratie, van de architect J. De Waele, werd reeds goedgekeurd in de zitting van de Commissie voor Monumenten van 22

(246) Acten en Contracten, keure, 1368-1369, 49, „Kenlic sij etc. dat Jacob Bette quam vor scepenen vander kuere in Ghend...de welke kende ende verlijede dat hij vercocht hadde wel ende redenlic Lievine den Amman ende Janne sLoeven thuis ende de herve...dat men eedt „tholhuus” vanden coerne, staende ende lieghende up de Leije, behouden den duerganghe diere der Zegher de Crudeneere ende thuis naest hem, an hebben”.

(247) Charterboek der Pijnders, 36v, „tPoortkin vanden tolhuuse up de Cooreleije, daemen ghecostumeert es te ontfane doude onghelt vanden coerne, hanghende tuschen thuis vander neeringhe vanden pijnders dezer stad ter eender zijde, ende den steenenen huuse metter ijseren lene, toebehoorende Lieven Donaes, aen dandere”.

(248) Gent, stadsarchief, Koornlei, reeks 535, nr. 143, nr. 2.

(249) *Idem*, „aen welck huuseken de supplianten hebbende begonst te wercken soo tot het steken van eenen nieuwen ghevel ...”

januari 1909. Op te merken valt dat op dit project geen datum in de gevelsteen was aangebracht ²⁵⁰.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

Het Tolhuis, gelegen Graslei nr. 10, wordt ten noorden begrensd door het Stapelhuis en ten zuiden door het Koremetershuis.

Het is volledig opgetrokken in baksteen, met uitzondering van enkele architectonische details in witte natuursteen, zoals de venster- en deur-omlijsting, de waterlijsten, de dekstenen van de trapgevel, de gevelstenen met inscripties, enz.

De proporties van deze trapgevel zijn als volgt verdeeld: het bouwdeel beneden de waterlijst, die de basis vormt van de gevelpunt, is omschreven in een rechthoek, bestaande uit twee vierkanten, waarvan de scheiding ter hoogte van de dorpel van de venster van de eerste verdieping valt. De geveltop kan eveneens door een vierkant van dezelfde afmetingen als de twee voorgaande, omschreven worden.

De gelijkvloerse verdieping heeft links van de as een venster en rechts ervan een deuropening. De nagenoeg vierkante vensteropening heeft geen kruismonelen. Een horizontale waterlijst scheidt de gelijkvloerse van de eerste verdieping. Een smeedijzeren anker accentueert de as van dit huis. De eerste verdieping herhaalt in grote trekken de compositie van de begane-grondverdieping. De vensteropening links is echter rechthoekig en bevat kruismonelen. Rechts daarvan komt een deuropening, even breed als deze beneden. Het bovenlicht is in twee gedeeld door een moneel. De benedendorpel van het bovenlicht, door twee typische geprofileerde konzolen gedragen, ligt in het verlengde van de roede van het kruisraam daarnaast. Het benedendeel van de deuropening is voorzien van een houten borstwering met gedraaide balusters. Boven de lateien van deze twee muuropeningen ligt een waterlijst, die over geheel de breedte van de gevel doorloopt. Deze wordt doorbroken door drie eenvoudige smeedijzeren ankers, één in de as en twee aan beide zijden van het bouwwerk. Op de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping zijn drie gevelstenen aangebracht. De twee uiterste vertonen een barokke cartouche met het opschrift „anno 1682”. De middenste, een effen rechthoekige steen, draagt het jaar van de restauratie, namelijk 1912. Daarboven komt een waterlijst, die over de linkse hoek van het bouwwerk gaat en aldaar op een kleine konzool rust. De tweede verdieping heeft slechts een enkel rechthoekig venster, waarvan de latei op beide uithoeken door een kleine konzool ondersteund wordt. De gevelspits zelf telt vijf treden, waarvan ieder beschermd is door een geprofileerde deksteen. De derde, vierde en vijfde deksteen vertonen een profiel dat als waterlijst over de geveltop is doorgetrokken. De benedenste is doorgetrokken tot aan de natuurstenen omlijsting van het venster van de tweede verdieping en gaat van daar naar omhoog tot aan de volgende waterlijst. Een smeedijzeren anker in de spits duidt de plaats aan van de daarachter liggende nokbalk van het dak.

(250) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Graslei, het Tolhuis, restauratieplan van de architect J. De Waele, goedgekeurd d.d. januari 1909.

3. De restauratie

a) De gevel vóór de restauratie

Enkele dokumenten laten dit bouwwerk zien vóór de restauratie²⁵¹. De belangrijkste zijn de tekening van H. Borremans²⁵² en de foto nr. 6. De eerste toont ons deze gevel als volgt. De proporties zijn iets te sterk in de hoogte gerektd. De trapgevel telt slechts vier treden. De verdeling van venster- en deuropeningen stemt ongeveer overeen met foto's van vóór de restauratie. In de spits van de gevel staat echter een rond oculus, dat op geen enkel ander dokument voorkomt. De foto nr. 6 geeft ons het beste beeld van de toestand vóór de restauratie. Deze is in alle opzichten dezelfde als na de restauratie. Een uitzondering hierop vormen de drie gevelstenen tussen de muuropeningen van de eerste en de tweede verdieping. Hoogst waarschijnlijk was de gevel met cement bezet, waar bakstenen in regelmatig verband waren opgetekend. Het nokanker verschild enigszins van vorm met het huidige.

b) De gevel na de restauratie

Het oorspronkelijk ontwerp voor restauratie van 1909, van de hand van de architect J. De Waele, werd niet helemaal getrouw gevolgd in 1912. Zo ontbreekt het middenmoneel in het venster links van de begane-grondverdieping. We kunnen aannemen dat dit mogelijks geschiedde om redenen van commerciële aard. De huidige vensteropening lijkt immers eerder aangepast voor een uitstalraam. Dit zal zeker niet de bedoeling geweest zijn van het oorspronkelijke toluhuis. Zoals hoger vermeld dragen de gevelstenen geen data. Twee andere belangrijke afwijkingen komen voor op dit plan.

Het oculus, mogelijks gebaseerd op de lithografie van Borremans, werd bij de uitvoering verkeerdelijk bevonden en achterwege gelaten. Hetzelfde gebeurde met de vaas aan de top, die sterk geïnspireerd lijkt op deze van het Koremetershuis.

Aangezien de huidige gevel nagenoeg geen verschil vertoont met de dokumenten opgenomen vóór de herstellingswerken, dient besloten dat deze zeer degelijk geschiedden. Er stelden zich trouwens geen fundamentele problemen. De drie gevelstenen vormen echter een vraagstuk. Van waar het jaartal 1682 komt konden we niet achterhalen in het stadsarchief. Mogelijks verdwenen hier dokumenten ter gelegenheid van de restauratie. De datum 1638 of nog iets vroeger lijkt ons zoals hoger aangehaald, beter geschikt te zijn. Er dient echter opgemerkt dat de datum zeer goed past bij de stijl van de architectuur. De kartouchen zijn in een overeenkomstige barokke stijl.

(251) Afbeeldingen 2, 4, 5, 6.

(252) Borremans H., *Maison des Bateliers, quai aux herbes à Gand*, lithographie. Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

1. *Bouwgeschiedenis*

Er zijn weinig dokumenten in verband met de bouwgeschiedenis bewaard. De bouwaanvraag van 1690 of kort daarvoor, die volgens de gevelstenen met dit jaartal toch moet bestaan hebben, is heden niet meer terug te vinden in het stadsarchief.

Wij beschikken toch over een zeer nauwkeurige opmeting vóór de restauratie, gemaakt door architect J. De Waele ²⁵³. Van dezelfde bouwmeester zijn eveneens gedetailleerde plans bewaard, die gebruikt werden voor de herstelling ²⁵⁴. De architect kreeg in het jaar 1909 opdracht voor de restauratie. Deze moest voltooid zijn in 1913 ²⁵⁵.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de gevel.*

Het huis, heden Graslei nr. 3, is gelegen in het verlengde van de Grasbrug, tussen het huis met de barokke trapgevel nr. 1 en de kleine gevel in Louis XVI-stijl, op de hoek van de Graslei en de Hooiaard.

Deze gevel is essentieel in baksteen gebouwd met enkele architecturale elementen in witte zandsteen.

Dit huis heeft tegenwoordig een trapgevel. De gelijkvloerse, de eerste en de tweede verdieping heeft van links naar rechts achtereenvolgens één venster, één deur, één deur, twee vensters. Onder deze laatste komt nog een lage deuropening die naar de kelderverdieping leidt. De vensteropeningen hebben geen moneel in het benedendeel. De bovenlichten van de venster- en de deuropeningen echter wel. Elke roede wordt ondersteund door twee kleine geprofileerde konzolen. Het basement van de gevel beneden de vensteropeningen is volledig gemaakt uit witte natuursteen in een rechthoekig verband. Een waterlijst scheidt de begane-grondverdieping, van de borstwering onder de eerste verdieping. Deze laatste bevat vijf effen rechthoekige panelen in witte natuursteen. Onder de dorpel van de vensters van de eerste verdieping loopt een waterlijst over gans de breedte van de gevel. Deze vensteropeningen zijn afwisselend voorzien van kruismonelen en wel met volgend ritme: één, drie, vijf. De tweede en de derde vensteropening hebben geen moneel in het benedendeel. De bovenlichten ervan echter wel. De roeden aldaar zijn ook gesteund door gelijkaardige konzolen als deze van de vensteropeningen van de begane-grondverdieping. Een waterlijst beschermt deze vensteropeningen over de gehele breedte van de gevel. De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping is opnieuw opgesmukt met vijf elementen in witte natuursteen. Het zijn afwisselend van links naar rechts, één, drie en vijf met fruitguirlandes, terwijl twee en drie een effen vlak vertonen. Daarboven komen de ven-

(253) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Graslei I.

(254) *Idem.*

(255) *Idem.*

steropeningen van de tweede verdieping, eveneens gevat tussen twee doorlopende waterlijsten. Deze vertonen eenzelfde afwisselend ritme van openingen met en zonder kruismonelen als dit van de eerste verdieping. In de borstwering tussen de tweede en de derde verdieping, weerom gevat tussen twee waterlijsten, zitten ook vijf siermotieven in natuursteen. De twee uiterste en middenste laten een effen rechthoekig vlak zien. De tweede en de vierde echter hebben een gelijkaardig half-verheven beeldhouwwerk met fruitguirlandes, als deze van de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping. Met de waterlijst boven deze borstwering begint de geveltop. Deze telt negen treden, voorzien van horizontale dekplaten. De vensteropeningen van de derde verdieping nemen plaats tussen de waterlijst boven de borstwering en deze die de dekplaten van de drie treden over de gehele gevelbreedte verbindt. De daglichten worden gevormd door een blok van drie gegroepeerde vensteropeningen. De middenste, nagenoeg vierkant van vorm, is van kruismonelen voorzien. De twee buitenste, die slechts zo breed zijn als de middenste, hebben geen moneel. Hun roede ligt in het verlengde van deze van het middenvenster. Links en rechts van deze vensteropeningen is een barokke cartouche in witte steen aangebracht met het opschrift „anno 1690”. In de top van de gevel komt nog een ovaal oculus omlijst met chutes van vruchten en bladeren en gedragen door twee tegenover elkaar staande krullen, die onderaan op spiralen eindigen. Deze ovale vensteropening wordt beschermd door een waterlijst. Deze loopt door over de gevelspits in het verlengde van de zesde treden van de afdekking. In de as van de gevel maakt deze lijst een curve boven het oculus.

Eenvoudige smeedijzeren ankers zijn over gans het gevelvlak verspreid en duiden voor iedere verdieping en iedere travée de moerbalken van de binnenhuiskonstruktie aan. In de geveltop vinden wij een anker aan beide zijden van het oculus en één in het midden daarboven. Deze wijzen op de konstruktie van het zadeldak achter deze schermgevel.

3. *De restauratie*

a) *De gevel vóór de restauratie*

Een aantal ikonografische dokumenten beelden deze gevel af vóór de restauratie ²⁵⁶. Het benedendeel van de gevel is op geen enkel dokument goed te bestuderen, onder meer wegens de aanwezigheid van zonnetenten, karren, enz. De vensteropeningen met de stenen omlijsting van de eerste, tweede en derde verdieping waren vrij gaaf bewaard, op het ogenblik dat de architect J. De Waele de restauratieontwerpen heeft gemaakt. Een aarzeling blijkt te zijn opgetreden voor wat de vensteropeningen betreft zonder benedenmoneel, die thans in de eerste en de tweede verdieping voorkomen. Een dokument dat bewaard wordt in het dossier van de Commissie voor Monumenten van Gent, een vroege opmeting van de bestaande toestand, laat enkel vensters zien met kruismonelen. Twee andere dokumenten ²⁵⁷

(256) Afbeeldingen 2, 27.

(257) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Graslei I.

die verder uitgewerkt zijn, tonen de twee vensters van de eerste verdieping, zonder benedenmoneel, zoals die heden voorkomen. De drie maal vijf panelen op de borstweringen tussen de verdiepingen, hetzij effen, hetzij versierd, kunnen wel gerepereerd worden op diverse dokumenten voor de herstelling ²⁵⁸. De bovenste rij tussen de tweede en de derde verdieping bevat een alternatie van effen en versierde vlakken. Van links naar rechts zien wij achtereenvolgens één effen, één versierd, één effen, één versierd vlak ²⁵⁹. Het ritme tussen de eerste en de tweede verdieping vertoont twee effen, één versierd en twee effen vlakken.

Voor al de geveltop heeft in de loop van de 18e eeuw wijzigingen ondergaan. In het getransformeerde bouwwerk werd de spits van de trapgevel en het oculus bewaard. De benedenste helft werd omgevormd tot een deel van een klokgevel met naar binnen toe opkrullende voluten. Het is deze eigenaardige vorm die wij afgebeeld vinden op een aquarel ²⁶⁰. Dokument 2 brengt ons nog meer details over deze wijzigingen. De voluten zijn niet geplaatst aan de beide uiteinden van de gevel, doch in de plaats van twee weggenomen treden, de tweede en de derde. De eerste trede werd behouden en voorzien van een kornis. Op al de foto's is het oculus, niettegenstaande de bepleisteringen, nog goed zichtbaar. De omlijsting ervan met zijn versieringen, is op deze dokumenten niet duidelijk. De gebeeldhouwde cartouchen, met datum in de top, zijn evenmin terug te vinden op de ons bekende foto's.

b) De gevel na de restauratie

Op enkele details na, zal de herstelling van de gevel geen bijzondere problemen gesteld hebben. Nochtans werd hij nagenoeg volkomen vernieuwd, te oordelen naar de zeer gedetailleerde bouwplannen van de architect J. De Waele ²⁶¹. Al de te vernieuwen elementen in natuursteen dragen een referentienummer voor de steenkapper. Om welke redenen de bouwmeester de alternatie van versierde en effen panelen, op de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping gewijzigd heeft, hebben wij niet kunnen achterhalen. Evenmin vonden wij een aanduiding over het bestaan van de gevelstenen. De twee restauratieontwerpen laten ook aarzelingen zien voor de geveltop. Het betreft hier onder meer de volute tussen de eerste en de derde trede van de trapgevel en de vormgeving rondom het oculus.

Als besluit kan gezegd worden dat de restauratie wel de indruk geeft ernstig te zijn geschied. Nergens echter konden wij de verrechtvaardiging vinden van de gevelsteen met de bouwdatum 1690. Dit jaartal past echter wel bij de stijl van deze karakteristieke trapgevel.

c) Hierbij wilden wij even aanstippen dat deze gevel, evenals de andere gevels van de Graslei, valt onder de erfdiensbaarheid „non modificandi”. Wij konden een analoge regeling vaststellen voor wat de gevels van

(258) Afbeeldingen 2, 27.

(259) *Idem*.

(260) Gent, Gras- en Koornlei, aquarel, Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

(261) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Graslei I.

het Veerleplein betreft. Dit betekent het volgende : het stadsbestuur had het inzicht een grondige restauratie door te voeren van de gevels van de Graslei, dit met het oog op de nakende Wereldtentoonstelling van 1913 die te Gent zou plaatsvinden. Om dit doel te bereiken heeft de stad alle gevels van de Graslei aangekocht, maar dan ook enkel de gevels, de huizen zelf niet inbegrepen. Dit heeft als gelukkig gevolg dat er niets essentieel meer aan deze gevels kan gewijzigd worden, zodat ze hun staat van na de restauratie behouden. De stad staat ook in voor hun onderhoud. Jammer genoeg konden wij vaststellen dat de eigenaars van de huizen zelf, het niet zo nauw nemen met het in stand houden van het interieur. Achter deze prachtige, zojuist besproken 17e-eeuwse gevel, schuilt een rampzalige ruïne. Hetzelfde konden wij konstaten achter de reeds hoger besproken gevel van „Den Enghel”. Het huis nr. 9, dat eveneens in een zeer slechte staat verkeert, werd onlangs gekocht door een bankinstelling, samen met „De wapens van Zeeland” op de Koornmarkt.

Wij kunnen er niet genoeg de nadruk op leggen dat het niet volstaat van enkel een mooie gevel te zien. Ook de binnenstructuur moet geëerbiedigd worden!

D. HET KOORNMETERSHUIS

Aangezien het meten van het koren een aktiviteit was die zeer nauw verbonden was met het Gentse stapelprivilege op de harde graansoorten, nam de gilde van de Koornmeters, naast deze van de Schippers, een zeer belangrijke plaats in, in de beweging aan de Gentse haven van „Tusschen Brugghen”.

1. *Bouwgeschiedenis*

Wij treffen het gebouw reeds aan in de 14e eeuw ²⁶². In 1450 werd het aangekocht door de pijnders om hun als neringhuis te dienen ²⁶³. In de 17e eeuw namen de korenmeters er hun intrek ²⁶⁴. Het nieuwe Koornmetershuis behoorde in de tweede helft van de 17e eeuw toe aan de familie Poelman ; na de dood van Frans Poelman, koophandelaar, werd het eigendom van zijn dochter Maria-Catharina. Het belangrijkste document dat tot ons gekomen is, is de bouw aanvraag van 1689, waarin Jan Poelman en Andries Smacke, de toenmalige eigenaars van het gebouw, de toelating vragen aan het stadsbestuur om „ te doen maecken eenen nieuwen steenen gevel” ²⁶⁵. Tot in dat jaar immers, was de gevel van het Koornmetershuis in hout opgetrokken. Zeer belangrijk is het „geannexeerde

(262) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 499, ... „Erven ... up de Leije, up den hoezine vanden Windaes steghe, an deen zijde ende den tholhuuse an dander zijde”.

(263) Acten en Contracten, keure, 1450-1451, 122, „Joos van den Brande ... vercoht ... an de neeringhe van den pinders een huus ende stede, ghestaen ende ghelegen an de Corleije ende es thouchuus vander Windaes steghe, naest den Tolhuuse, gheheeten de Pindershuus”.

(264) Acte van 1692, „Het Pyndershuys, nu het Coormetershuys”.

(265) Gent, stadsarchief, farde nr. 83, nr. 6, bouw aanvragen, reeks 535.

modelle" dat eveneens bewaard bleef ²⁶⁶. Twee eigenaars uit de 18e eeuw zijn Jan Janssens (1739) en Jacob Tack (1770).

Rond de eeuwwisseling werd er reeds gedacht aan restauratie. Hiervan getuigt het restauratieproject van Aug. Van Assche ²⁶⁷, dezelfde architect die instond voor de restauratie van het stapelhuis. Een ontwerp van anonieme hand, is eveneens tot ons gekomen ²⁶⁸. Uiteindelijk werd het restauratieplan van de architect J. De Waele, in de zitting van 19 oktober 1906, goedgekeurd door de Commissie voor Monumenten. Het stadsbestuur verklaarde zich akkoord op 15 april 1907 ²⁶⁹. Men kon de restauratiewerken aanvangen.

2. Beschrijving van de huidige voorgevel

De huidige trapgevel, Graslei nr. 11, 12, 13 is gelegen tussen links het Tolhuisje nr. 10 en rechts het Hazewindstraatje.

Het metselwerk bestaat in hoofdzaak uit baksteen. Natuursteen wordt aangewend voor de plint, de venster- en deuromramingen, de monelen, de waterlijsten, de geveldekstenen, de gevelstenen met cartouches en guirlandes, enz. Overwegend is witte zandsteen aangewend. Blauwe arduin werd verwerkt voor deurdrempels, trappen enz.

De geveltop met zeventien treden is even hoog als het deel van de gevel daaronder.

De muuropeningen van de begane-grondverdieping vertonen van links naar rechts volgend ritme: één venster, één deur, de trap naar de eerste étage, één deur, twee vensters. De rechthoekige vensteropeningen van de gelijkvloerse verdieping worden elk in twee gedeeld door een moneel. De bovendorpels van de eenvoudige rechthoekige deuropeningen liggen in het verlengde van deze van de vensteropeningen. Een geprofileerde waterlijst loopt boven de lateien over de volle breedte van de gevel. De rechthoekige monumentale deuropening, die van de straat naar de eerste verdieping leidt, is aangebracht boven een rechte steektrap met vier treden. Een schuin opgaande leuning in smeedijzer beschermt hem langs beide zijden. De deuromlijsting begint onderaan boven een effen sokkel. De latei wordt ondersteund door twee rechthoekige konzolen. Een smal lijstwerk omringt de ganse dagopening. Aan beide kanten is de deuropening geflankeerd over de volle hoogte door pilasters met een verdiepte spiegel. De sluitsteen van de deuropening wordt doorgetrokken tot in het horizontale lijstwerk waarmee zij bekroond wordt. In de borstwering tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping zijn vijf rechthoekige natuurstenen aangebracht in de assen van de twee linkse en de drie rechtse venstertraveeën. Deze stenen zijn versierd met barokke cartouches in half verheven beeldhouwwerk. De eerste verdieping telt zes rechthoekige vensteropeningen met kruismonelen. Deze zijn onderaan en bovenaan gevat tussen waterlijsten die de totale breedte van de gevel beschermen. De borstwering tussen de eerste en de

(266) Afbeelding 32.

(267) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Graslei I.

(268) *Idem.*

(269) *Idem.*

tweede verdieping vertoont eveneens zes vlak beeldhouwde natuurstenen motieven. Hier treffen wij volgend ritme aan : één cartouche, één guirlande, twee cartouches, één guirlande, één cartouche. De vensteropeningen van de tweede verdieping, eveneens met kruismonelen, zijn minder hoog doch op een gelijkaardige manier afgewerkt als deze van de eerste verdieping. Ook zij zijn gevat tussen twee waterlijsten. De borstwering tussen de tweede en de derde verdieping is ook opgesmukt met zes even grote gesculpteerde natuurstenen als deze tussen de lagere verdiepingen. Deze stenen vertonen dezelfde opeenvolging van cartouches en guirlandes als deze van de borstwering van tussen de eerste en de tweede etage. De derde verdieping vensteropeningen eveneens met kruismonelen ingedeeld bevindt zich reeds in de geveltop. Zij herhalen de traveeënindeling van de lagere etages. Ook deze muuropeningen zijn beneden en boven begrensd door doorlopende waterlijsten. Deze verbinden de dekstenen van de eerste en de vierde trede van de trapgevel. In de gevelvlakken links en rechts van de venstergroep bevinden zich gevelstenen met grote barokke cartouches en respectievelijk het inschrift „ANNO” en „1698”. De twee vensteropeningen van de vierde verdieping zijn elk voorzien van een moneel. Onder de benedendorpel ligt een horizontale waterlijst die de vijfde trede aan beide kanten van de puntgevel met elkaar verbindt. Boven de lateien zien wij nog een waterlijst. Deze legt een horizontale band tussen de dekstenen van de zevende treden van de geveltop. Aangezien de lateien lichtjes hoger gelegen zijn dan de zojuist vermelde dekstenen wordt de band boven de vensteropeningen ook meer opwaarts getrokken. Hij blijft echter horizontaal. Het is dit procedee dat wij eveneens in de vorige verdieping aantreffen. In de tekening van de gevel dient dit deel van de waterlijst als een soort verhoog, waarboven het barokke oculus troont. Deze ovale vensteropening, heeft een vrij zware barokke beeldhouwde omraming. Dubbele S-vormen aan beide zijden domineren het decor van deze omlijsting. Zij wordt beneden gedragen door twee naar buiten gerichte krullen die onderaan op naar binnen gekeerde voluten steunen. De waterlijst tussen de dertiende treden van de trapgevel neemt de ronding boven het oculus over. In de as staat een klassieke vaas in half verheven beeldhouwwerk. Boven de laatste trede prijkt een nog grotere vaas dan de voorgaande. Deze is in vol verheven sculptuur uitgewerkt.

3. De restauratie

a) De gevel vóór de restauratie

Een aanzienlijk aantal ikonografische dokumenten lichten ons in omtrent de toestand van deze gevel vóór de restauratie. Weer dringt De Potter aan tot herstelling : „Nu het gemeentebestuur een hulpgeld heeft voor 't herstellen der oude gevels, ware 't wenschelijk dat ook het voormalig Koornmetershuis zooveel mogelijk al buiten tot zijnen oorspronkelijken staat wierde teruggebracht”²⁷⁰.

(270) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 500.

Wij kennen het originele bouwontwerp van 1698 voor de stenen gevel die de vroegere houten constructie komt vervangen ²⁷¹. Op deze tekening bemerken wij een aantal detailafwijkingen ten opzichte van de aktuele gevel. Voor de gelijkvloerse verdieping zijn de vensteropeningen voorzien van kruismonelen. Heden worden deze elk in twee verdeeld door één enkel moneel. Het origineel projekt voorzag in de twee deuopeningen, bovenlichten eveneens in twee gedeeld door monelen en waarvan de benedendorpel aan beide rechtstanden komt te rusten op kleine driehoekige konzolen. Ook deze bovenlichten ontbreken vandaag. De eenentwintig rijkelijk gebeeldhouwde motieven in de as van de vensteropeningen in de borstwering, zijn op het authentieke bouwplan enkel als rechthoekige vlakke spiegels in natuursteen voorzien. Enkele summiere lijnen in een achttal van deze panelen wijst op de aanvankelijke bedoeling deze met beeldhouwwerk en alternatieve motieven te versieren. Inderdaad, de geschetste panelen laten zowel guirlandes als cartouches zien. De vensterordonnantie van de eerste, de tweede, de derde en de vierde verdieping vertoont geen verschil met heden. Ook de grote lijnen van het patroon van de gevelspits met het typische oculus, stemmen overeen met wat thans voorhanden is. Een uitzondering hierop maken de waterlijsten onder en boven de twee vensteropeningen van de vierde etage. Het ontwerp van 1698 voorzag dat de benedenste van deze twee banden zou vertrekken van de dekplaat van de zesde trede en door het maken van een vertikale beweging zou doorlopen onder de vensterdorpels. Heden start deze cordon van de afdekking van de vijfde trede en strekt zich horizontaal uit zonder enige onderbreking over gans de breedte van de gevel. De bovenste van de twee waterlijsten echter, die aanvankelijk volledig horizontaal was, wordt thans lichtjes verhoogd boven de lateien, teneinde op deze plaats de vensteropeningen te beschermen. Deze opwaartse beweging vormt in het huidig tracee een verhoog waarboven het oculus met zijn onderstel met voluten precies rustig kan geplaatst worden. Ook een andere waterlijst in de gevelspits toont een afwijking van de hedendaagse façade ten opzichte van het 17e-eeuws plan van de meester metselaar. De primitieve tekening voorzag een horizontale waterlijst ongeveer in het midden van het oculus. Heden is deze ovale vensteropening onder- en bovenaan gevat tussen een waterlijst. De aktuele trapgevel telt evenveel treden als het primitieve ontwerp voorzag, namelijk zeventien.

Oude foto's en andere tekeningen bezorgen ons details over de toestand van de gevel kort voor de restauratie ²⁷². Het dokument nr. 3 is hiervoor belangrijk. De begane-grondverdieping is er op gefotografeerd zoals zij ook vandaag hersteld is. Deze opmerking geldt trouwens voor al de venster- en deuopeningen van gans de façade. Het beeldhouwwerk van de eenentwintig versierde panelen in de gevel en de twee gevelstenen zijn wel verminkt. Toch is de vorm van de cartouches en de guirlandes nog zeer goed na te gaan. Het oculus met zijn weelderige decoratieve motieven is ook nog goed waar te nemen. Van de vaas die de trapgevel

(271) Afbeelding 32.

(272) Afbeeldingen 2, 3, 4.

oorspronkelijk bekroond heeft, is voor de restauratie slechts een klein fragment van het voetstuk bewaard. Een ijzeren spil wijst op de verdwenen architecturale bekroning.

b) De gevel na de restauratie

De huidige gerestaureerde trapgevel volgt zeer nauwkeurig het originele bouwplan van 1698. De hedendaagse afwijkingen ten opzichte van dit ontwerp waren reeds voorhanden vóór de herstelling. Het officieel goedgekeurde restauratieproject van 1906 volgde getrouwer het oorspronkelijke model. Mogelijks zullen de herstellers van 1907, zich rekenschap gegeven hebben van de moeilijkheden die de bouwers in 1698 ontmoet hebben bij het optrekken van de gevel. Aangezien deze stenen gevel op het einde van de 17e eeuw een houten gevel kwam vervangen, diende men bij het ontwerpen rekening te houden met de architecturale disposities van het te bewaren woonhuis achter de nieuwe schermgevel. Welke deze moeilijkheden nu precies waren konden wij niet achterhalen. Wel weten wij dat de trapgevel één trede hoger aanvangt dan oorspronkelijk gepland was. Dit is duidelijk te zien aan de eerste trede aan iedere zijde. Op het bouwplan ligt de deklijst in het verlengde van de vensterdorpels van de derde verdieping. Men kan vermoeden dat de bestaande balklagen en de kapkonstructie een rol zullen gespeeld hebben in deze wijzigingen. Deze komen dan uiteindelijk ook tot uiting in de waterlijsten van de vierde verdieping en in deze ter hoogte van het oculus.

In 1906 heeft men er dus eerst aan gedacht zeer getrouw de tekening van de bouwaanvraag van 1698 te volgen. Dit werd ook officieel in 1907 goedgekeurd. Tijdens de restauratie echter zal men de afwijkingen hebben vastgesteld. Dat deze laatste geëerbiedigd werden, getuigt voor de ernst van de herstellers.

In zijn geheel mogen wij deze hedendaagse gevel beschouwen als archeologisch volkomen verantwoord. Het gaat hier dus over een zeer voorbeeldige monumentenzorg uit de vroege 20e eeuw, onder leiding van de bekende architect J. De Waele.

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. TMIDDELHUUS OF DE WITTE LEEUW, GRASLEI nr. 6

1. *Bouwgeschiedenis*

In 1349 vinden wij dit huis terug onder de zeer karakteristieke naam van het „Middelhuus”²⁷³. Uit Acten en Contracten van 1374 kunnen wij afleiden dat we hier reeds voor een stenen woning staan²⁷⁴. 't Middelhuus was in 1397 een smidse. Rond de jaren 1626-1632 kreeg het de naam van „den Leeuw” en in 1690 deze van „den Witten Leeuw”²⁷⁵. In 1786 wordt een bouwaanvraag aan de stad Gent gericht er toe strekkende de gevel van de „vrye herberge” te veranderen „conforme d'annexe modelle”²⁷⁶. Het daarbij horende bouwontwerp toont ongeveer in het midden van de gevel een ruitvormige gevelsteen met de afbeelding van een rechtstaand dier, waarschijnlijk een leeuw²⁷⁷.

De herstelling van de gevel geschiedde in 1913 door de architect Janssens, gelijktijdig met deze van de Graslei nr. 7. Ook hier is geen opmeting van de toestand vóór de restauratie bekend. Evenmin zijn de originele bouwplannen in het stadsarchief bewaard. Nochtans treffen wij in de archieven van de Commissie voor Monumenten en Landschappen een bouwontwerp aan, gedateerd 7 september 1932, waarbij het „aanbrengen van een inrijpoort in vervanging van een deur en venster” beoogd wordt. Dit project is gesignd Fr. Van Hove, bouwmeester²⁷⁸. Op dat ogenblik was deze woning het eigendom van L. Van Parys.

2. *Beschrijving van de gevel zoals hij zich heden voordoet*

Het huis Graslei nr. 6, wordt ten noorden begrensd door „De Beerie”, gelegen Graslei nr. 5, en ten zuiden door het huis Graslei nr. 7.

De gevel is hoofdzakelijk in baksteen gebouwd met een aantal elementen in natuursteen, zoals de plint, de omlijstingen van de muuropeningen, de monelen, de geveldekstenen, enz.

Het huidige gebouw is van het langgeveltype en vertoont twee standvensters. Er zijn vier verdiepingen muuropeningen, deze van de zolderverdie-

(273) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 475.

(274) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure, 1374-75, 36, „Eenen steene, die men eedt dMiddelhuus utecommende up de Leije, toebehorende Janne de Peyster”.

(275) Gent, stadsarchief, Register huisgeld.

(276) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, farde 83, nr. 5.

(277) Afbeelding 33.

(278) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Graslei.

ping inbegrepen. In horizontale richting wordt de gevel in vijf traveeën ingedeeld.

Het gelijkvloers toont van links naar rechts een brede poort, gevolgd door een venster, een deur, een venster. De poort- en de deuropening zijn elk met een korfboog afgedekt. Alleen de deuropening is gevat tussen een natuurstenen omlijsting gevormd door rechtstanden en een latei. Het rechthoekig bovenlicht van de deur is in drie gedeeld door twee monelen. De twee vensteropeningen die de deur flankeren zijn voorzien van kruismonelen. De roede ervan ligt in het verlengde van de latei van de deuropening.

De eerste verdieping telt vijf vensteropeningen, met kruismonelen, gelijkaardig aan deze van de begane-grondverdieping. De onderdorpel is doorgetrokken over de volle breedte van het huis.

De vijf rechthoekige vensteropeningen van de tweede verdieping zijn minder hoog dan deze van de eerste verdieping, maar eveneens van kruismonelen voorzien. Ook hier zijn waterlijsten boven de lateien over de volle gevelbreedte doorgetrokken.

Boven de dakgoot en in de as van de tweede en de vierde travee komt een brandvenster voor. Deze hebben elk een eenvoudige vensteropening waarvan de horizontale latei aan beide kanten ondersteund wordt door een eenvoudige geprofileerde konzole. Ieder standvenster heeft een kleine trapgevel met drie treden met natuurstenen dekplaten. Een hoog zadeldak in langsrichting overkapt het gehele monument.

3. *De restauratie*

a) De gevel vóór de restauratie

Behalve de bouwaanvraag van 1786, zijn er ons geen dokumenten bekend. Het bouwontwerp van het einde van de 18e eeuw, beeldt de gevel uit met een verhoogd lijstwerk en een horizontale kornis. Er zijn vijf traveeën muuropeningen voor de drie verdiepingen. De begane-grondverdieping heeft van links naar rechts een venster, een deur, drie vensters. Boven een effen plint komen de rechthoekige vensteropeningen omlijst door een smal klassiek profiel. De deuropening wordt bereikt langs een trede. Een sokkel die de hoogte heeft van de gevelplint, vangt het profiel van de deuromlijsting op. In de as van de gevel, in het midden van de borstwering tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping staat de ruitvormige gevelsteen met afbeelding van de Witte Leeuw. De eerste verdieping vertoont vijf rechthoekige vensteropeningen, minder hoog doch van hetzelfde model als deze van de begane grond. De tweede verdieping heeft vijf vensteropeningen die minder hoog zijn dan deze van de eerste verdieping maar toch op eenzelfde wijze uitgewerkt. Boven de lateien komen achtereenvolgend een horizontale geprofileerde waterlijst, een keellijst, een tandlijst en dan de watergoot aan de voet van een laag zadeldak dat evenwijdig loopt met de gevel.

b) Toestand na de restauratie

De restauratie van 1913 heeft de originele toestand klaarblijkelijk vrij goed herschapen. Het aantal verdiepingen en muuropeningen zoals deze welke afgebeeld staan op het bouwplan van 1786, is gerespekteerd. Dit geldt ook voor de algemene vorm en de afmetingen van de vensteropeningen. De wijzigingen van 1932²⁷⁹, waarbij een deur- en een vensteropening door een brede poort werden vervangen is minder gelukkig te noemen. Door het aanbrengen van kruismonelen tijdens de restauratie van 1913, werd een oudere toestand dan de 18e eeuwse opgeroepen. Dit was zeker verantwoord. De 18e eeuwse bouwaanvraag omvat immers slechts een verandering van de gevel en niet een nieuwbouw. Er kan aangenomen worden dat het 18e-eeuws bouwplan ongeveer de oudere vensteropeningen heeft laten bestaan. Alleen omtrent details zoals de huidige deuropening tasten wij in het duister. Toch behoort deze duidelijk in haar actuele toestand tot een pré- 18e-eeuwse stijl. De twee stand-vensters, die door geen archeologisch argument verantwoord zijn, behoren toch ook tot een traditioneel type dat na de middeleeuwen nog geruime tijd blijft voortleven.

In het geheel geeft de huidige gevel een goed beeld van de oorspronkelijke toestand, die zeker teruggaat tot de 17e eeuw.

B. GRASLEI nr. 9

1. *Bouwgeschiedenis*

Zoals reeds hoger vermeld, streefden de Korenmeters, waarvan hun activiteiten nauw verbonden waren met de Gentse Leiehaven, er van meet af aan naar zich „Tusschen bruggen” te vestigen. Zo was dit gebouw hun eerste neringhuis. Zij verbleven er van 1435 tot 1540²⁸⁰.

In de zitting van 29 juli 1910, ondertekent de secretaris van de Commissie voor Monumenten van de stad Gent, V. Van der Haeghen, het plan voor restauratie. De herstelling zelf verliep onder de leiding van de architect Janssens, van februari 1913 tot september 1913.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de gevel*

Deze trapgevel Graslei nr. 9, is gesitueerd tussen de links herbouwde gevel van het gildehuis van de Metselaars en rechts de afsluiting van het oude brandstraatje naast het Stapelhuis.

De gevel is hoofdzakelijk opgetrokken in baksteen. Euville steen in regelmatig verband wordt aangewend voor de plint, de venster- en deuromramingen, de monelen, de dekstenen, de hoekstenen, de gevelstenen

(279) *Idem.*

(280) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 476.

met beeldhouwwerk, enz. Euvillesteen is geen goede steensoort, gezien haar broosheid.

De gevelplint toont rechts van de trap drie vierkante muuropeningen. Van links naar rechts zien wij er een trap, een kelderdeur, gevolgd door twee vensteropeningen. De latei van de deuropening ligt op dezelfde hoogte als deze van de aanleunende vensteropeningen. Deze laatste worden in twee gedeeld door monelen.

De kelderverdieping wordt links gekarakteriseerd door een rechte steektrap, acht treden hoog, die haaks op de gevel is opgesteld. Deze trap, die naar de toegangsdeur van de bel-étage leidt, wordt aan beide zijden beschermd door een eenvoudige smeedijzeren leuning.

De borstwering tussen de kelderverdieping en de bel-étage wordt gevat tussen twee smalle horizontale waterlijsten die over gans de breedte van de gevel doorlopen. De benedenste ligt juist boven de lateien van de muuropeningen van de kelder. De bovenste is aangebracht onmiddellijk onder de benedendorpels van de vensteropeningen van de bel-étage. Deze drie rechthoekige vensteropeningen, die omraamd zijn met natuursteen, worden door kruismonelen ingedeeld. De rechthoekige deuropening links daarvan, heeft dezelfde breedte als de vensteropeningen daarnaast. De lateien van deze vier muuropeningen liggen op dezelfde hoogte. Zij worden gezamenlijk doorgetrokken tot een waterlijst die verder loopt tot de hoeken van de gevel. De benedendorpel van het bovenlicht van de deuropening ligt in het verlengde van de roeden van de vensteropeningen van de bel-étage. Aan beide rechtstanden wordt deze benedendorpel ondersteund door kleine geprofileerde konzolen.

De borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping is volledig effen gehouden. De vier rechthoekige vensteropeningen van deze verdieping zijn iets minder hoog dan deze van de bel-étage. Zij zijn op een gelijkaardige wijze als de voorgaande afgewerkt en eveneens gevat, onderaan en bovenaan, tussen waterlijsten. De vier vensteropeningen van de tweede verdieping zijn nog lager dan deze van de eerste verdieping, doch volgens hetzelfde patroon opgevat en met gelijkaardige monelen, waterlijsten enz.

De twee vensteropeningen van de derde verdieping, die zich bevinden in de geveltop, zijn op een gelijkaardige manier als deze van de andere verdiepingen opgevat. Hun benedendorpel wordt met een waterlijst doorgetrokken over de volle breedte van de gevel. Aan de rechterzijde echter springt dit architecturaal element lichtjes uit over de hoek van de façade, waar het door een kleine geprofileerde konzole wordt gedragen. Van op deze hoogte begint de trapvormige gevelafdekking, die tien treden telt. Iedere trede is voorzien van een geprofileerde deklijst. De afdekking van de derde trede wordt door de geveltop doorgetrokken en vormt een waterlijst boven de lateien van de vensteropeningen van de derde verdieping.

In de gevelspits bevindt zich nog een klein rechthoekig zoldervenster, omraamd door natuursteen. De waterlijsten die de vijfde en de zevende treden verbinden, liggen respectievelijk juist onder en boven het zoldervenster.

3. De restauratie

a) De gevel vóór de restauratie

Een aantal ikonografische dokumenten, oude foto's, tekeningen, enz. lichten ons in omtrent de toestand van deze gevel vóór de restauratie van 1913 ²⁸¹.

Op een schilderij uit de tweede helft van de 18e eeuw ²⁸² komt een trapgevel reeds voor. Hij heeft er de hoofdkenmerken zoals wij deze heden aantreffen na restauratie: een trapgevel met vier hoofdverdiepingen en vier muuropeningen per verdieping, die hem in vier traveeën delen. Beneden links zien wij de rechthoekige deuropening boven de steektrap. Ook de deurwaaier en de kruismonelen zijn goed te onderscheiden. Een horizontale waterlijst accentueert de aanzet van de trapgevel. Deze vertoont in zijn spits een klein rechthoekig zoldervenster.

Drie andere tekeningen ²⁸³ laten duidelijk een trapgevel zien. Deze telt soms negen ²⁸⁴, soms tien treden ²⁸⁵. Er zijn zes verdiepingen vensteropeningen, deze van de kelder- en de zolderverdieping inbegrepen. De gehele gevelordonnantie staat in grote trekken afgebeeld zoals deze zich heden na de restauratie voordoet. Een afwijking ten opzichte van het oorspronkelijk project vormen volgende waterlijsten: deze boven de vensteropeningen van de bel-étage, onder en boven de vensteropeningen van de eerste en de tweede verdieping, boven de vensteropeningen van de derde verdieping, onder het zoldervenster. In de borstwering tussen de vensteropeningen van de tweede en de derde verdieping zijn duidelijk drie gevelstenen te zien ²⁸⁶. Op deze tekeningen is het niet uit te maken of de vensteropeningen voorzien zijn van stenen kruismonelen ofwel houten kruiskozijnen.

Een reeks dokumenten uit de 19e en het eerste decennium van de 20e eeuw, stellen de gevel voor onder een andere gedaante. De trapgevel heeft plaats gemaakt voor een façade met verhoogd horizontaal lijstwerk ²⁸⁷. De muuropeningen verdelen de gevel in vier traveeën. Deze karakteriseren dan ook de vier hoofdverdiepingen, de bel-étage, de eerste, de tweede en de derde verdieping. Een deur links met een rechte steektrap leidt van het straatpeil naar de bel-étage. In de vensteropeningen bevinden zich geen kruismonelen meer, doch wel eenvoudige houten ramen. De vlakke doorgetrokken vensterdorpels vormen het enige reliëf in deze effen gepleisterde en wit geschilderde gevel.

(281) Afbeeldingen 2, 3, 4, 9.

(282) Afbeelding 11.

(283) Afbeelding 5 en andere.

(284) De Noter P., *Gras- en Koornlei*, 1830, pentekening op papier, Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

(285) Afbeelding 5.

(286) Afbeelding 5.

(287) Afbeeldingen 2, 4, 9.

b) Het restauratieplan en de gevel na de restauratie

Op 29 juli 1910 wordt door de stedelijke Commissie voor Monumenten een restauratieontwerp goedgekeurd. Dit plan vertoont veel gelijkenis, doch ook vele varianten ten opzichte van de huidige gevel. De algemene proporties en de ordonnantie is dezelfde. Al de waterlijsten die wel uitgevoerd werden ontbreken op de tekening van 1910. Boven de lateien van al de muuropeningen van de vier hoofdverdiepingen zijn telkens twee kleine segmentbogen, in baksteen gemetseld, voorzien. Er zijn echter meer gevelstenen voorhanden in de borstwering tussen de derde en de vierde verdieping vensteropeningen. Geen enkel 18e-eeuws ikonografisch document toont er meer dan drie. Ook de puntgevel is minder spits dan op de oude tekeningen. Het project voorziet zeven treden terwijl er tien werden uitgevoerd tijdens de herstelling. Mogelijks werd dit restauratieplan opgemaakt vóór de ontleistering, of kwamen er tijdens de herstellingswerken details te voorschijn die de huidige vormgeving meer wettigden.

C. KOORNLEI nr. 2

1. *Bouwgeschiedenis*

Het oudste document dat tot ons gekomen is, dateert van oktober 1786. In deze aanvraag, gericht aan het College van Burgemeester en Schepenen, vraagt de toenmalige eigenaar, François Hendricx, de toelating „den voor-gevel van het selve huys” te „veranderen ende construeren conform het annex model”. Dit wordt hem dan ook toegestaan²⁸⁸. Het bouwontwerp toont schetsmatig een trapgevel met vier traveeën en vijf verdiepingen venster- en deuropeningen. In de gevelspits zijn voor de derde verdieping slechts twee vensteropeningen genoteerd. De gelijkvloerse verdieping zou aan de linkerzijde van de gevel voorzien worden van een nieuwe deuromlijsting in een karakteristieke Louis-XVI stijl. De gevelafdekking telt acht treden met geprofileerde dekstenen voorzien²⁸⁹.

Uit 1832 dateert een andere bouwaanvraag begeleid door een bouwplan²⁹⁰. Het huis behoort dan toe aan Jean Heynderickx, koopman in kolen. Deze vraagt volgende verbouwingswerken te mogen laten verrichten :

1° de afbreking van den bestaenden trapgevel en de plaetsing van eene kroonlijst boven de tweede bovenverdieping.

2° de uijtbreking van de steene kruysen in de bestaende vensteropeningen en de plaetsing van uytspringende arduynsteen cordons en zullen.

In feite plant men eveneens het aanzienlijk verlagen van de vensteropeningen van de eerste verdieping, het verwijderen van de deuropening

(288) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, Grasbrug nr. 78, nr. 9.

(289) Afbeelding 34.

(290) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1990, Koornleye 1832.

links en deze overbrengen naar de travee ernaast, het dichten van de muuropening naar de kelderverdieping en het vervangen van het hoge zadeldak door een laag schilddak ²⁹¹.

Een derde bouwaanvraag dateert van maart 1839. Hierin vraagt de eigenares de weduwe van Joannes Heyndrickx, de toelating, aangezien „dat het zelve huys geschikt zynde voor wynkel, waer voor het noodig heeft daer aen te doen verscheyde veranderingswerken.”

Dit wordt haar toegestaan door het College, de vierde mei 1839. Het geannexeerde plan ging verloren ²⁹², maar uit onze dokumentatie kunnen wij afleiden dat de twee vensters rechts, van de begane grondverdieping, vervangen werden door een uitstalraam ²⁹³.

Enkele oude foto's, opgenomen vóór de restauratie, laten ons zien dat de overige in 1832 geplande werken wel degelijk werden uitgevoerd ²⁹⁴.

De restauratie greep plaats van maart 1911 tot juni 1911, onder leiding van de architect E. Van Hamme.

2. Beschrijving van de huidige gevel van het gebouw

De trapgevel Koornlei nr. 2, wordt links begrensd door het huis nr. 3, aan de hoek van de Jan Breydelstraat en rechts door het huis nr. 1, aan de hoek van de Grasbrug.

Hij is hoofdzakelijk gebouwd in baksteen. Natuursteen wordt verwerkt voor de plint, de venster- en deuromramingen, de monelen, de hoekstenen, de dekplaten, de twee cartouches, enz.

In de plint van de gevel treffen wij in de kelderverdieping twee muuropeningen aan. De deur links, heeft een rechte steektrap, en een horizontale latei.

De trap wordt beschermd aan beide zijkanten door een smeedijzeren borstwering. De bovendorpel wordt aan beide rechtstanden ondersteund door twee kleine geprofileerde konzolen. De vensteropening links wordt in twee gedeeld door een moneel.

De gelijkvloerse verdieping telt drie muuropeningen. Van links naar rechts een venster met bovenlicht, een deur met bovenlicht, een breed uitstalraam. Beide bovenlichten worden elk door een moneel in twee lichten gescheiden. De roede van de deur wordt aan beide rechtstanden gedragen door kleine rechthoekige konzolen.

Boven de lateien van de eerste twee muuropeningen zijn telkens twee kleine segmentbogen in baksteen gemetseld. Een gelijkaardige brede segmentboog overspant het etalagevenster.

De rechthoekige vensteropeningen van de eerste verdieping zijn voorzien van kruismonelen. Al de natuurstenen elementen, de rechtstanden, de dorpels, de lateien, zijn zonder profilering uitgewerkt. Ook hier komen boven de lateien kleine segmentbogige ontspanningsbogen in baksteen voor.

(291) Afbeelding 35.

(292) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, Koornlei nr. 2, Koornleye 1839.

(293) O.a. afbeelding 27.

(294) *Idem*.

De tweede verdieping telt eveneens vier vensteropeningen, minder hoog dan de voorgaande, doch op een volkomen gelijkaardige wijze uitgewerkt.

Met de derde verdieping-vensteropeningen bevinden wij ons reeds in de puntgevel. Hier zijn twee bijna vierkante vensteropeningen voorhanden, die door monelen in twee gedeeld worden. In de gevelvlakken daarnaast bevinden zich links en rechts een barokke cartouche.

De geveltop vertoont zeven treden met geprofileerde dekstenen. In de spits is een klein rechthoekig zoldervenster aangebracht met natuursteen omraamd.

3. *De restauratie*

De huidige gevel geeft een ernstig beeld van de 17e-eeuwse toestand. De grote lijnen van het authentieke monument, zoals wij deze kennen uit de 18e- en 19e-eeuwse documenten werden degelijk gerespecteerd. De aanpassingen van de bouwaanvraag van 1839 werden eveneens behouden. Over details van de restauratie, zoals de gevelstenen met engelenkoppen en cartouches, het ontbreken van waterlijsten, enz. kan hier niet geoordeeld worden, omdat nota's, foto's en opmetingen van kort vóór of tijdens de herstellingswerken volkomen ontbreken. Ook het herstellingsplan is niet bewaard in het stadsarchief.

D. GRASLEI nr. 1

1. *Bouwgeschiedenis*

Bij gebrek aan geschreven bronnen, lichten enkel oude ikonografische documenten ons in omtrent de oudste geschiedenis van de trapgevel Graslei nr. 1 ²⁹⁵.

Kort vóór de restauratie goedgekeurd door de Commissie voor Monumenten van Gent op 22 januari 1909 ²⁹⁶ vertonen zowel de voorgevel van dit huis als de zijgevel langsheen de Leie, in grote trekken, hetzelfde aspect als heden.

Deze gevels vertoonden een vrij gave originele 17de-eeuwse toestand.

Ten opzichte van de huidige ordonnantie van de trapgevel Graslei, nr. 1, was er alleen een aanzienlijke wijziging aan de gelijkvloerse verdieping. De eerste twee traveeën links waren ingenomen door een groot, vlak 19de eeuws uitstalraam ²⁹⁷. Rechts daarvan volgden een rechthoekige deuropening en een vensteropening. Beide waren eveneens verbouwingen

(295) Afbeeldingen 2, 4, 27.

(296) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Graslei nr. 2, restauratieplan van de architect J. De Waele, goedgekeurd door de Commissie d.d. januari 1909, en Gent, Graslei nr. 2, restauratieontwerp voor de gevel langsheen de Leie, door de Commissie goedgekeurd d.d. januari 1909.

(297) Afbeelding 27.

uit de 19de eeuw. De gevel was wit geschilderd²⁹⁸. Merkwaardig is wel het feit dat de huidige kelderverdieping beneden het straatpeil ligt van de Graslei. Langsheen de Leie echter ligt de huidige keldervloer nauwelijks een tweetal treden beneden de oude trekweg van de oever van de Leie. Dit niveauverschil wijst op de aanzienlijke verhoging die de Gras- en de Koornlei in de loop van de eeuwen heeft ondergaan.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

De huidige gevel Graslei nr. 1, vormt links van de Grasbrug, de hoek met de Leie, en heeft rechts als aanleunend huis de trapgevel Graslei nr. 3.

De gevel is in hoofdzaak in baksteen gemetseld. In witte zandsteen echter zijn de plint, de deur- en vensteromramingen, de monelen, de waterlijsten, de dekplaten, de hoekstenen, enz...

De plint van de gevel vertoont een parement in witte zandsteen, die in groot regelmatig verband is geplaatst.

In de plint rechts komt een smalle rechthoekige deuropening die naar de kelderverdieping leidt. De horizontale latei wordt aan beide rechtstanden van de deuropening geschraagd door een kleine geprofileerde konsole.

De gelijkvloerse verdieping telt vier rechthoekige muuropeningen door smalle natuurstenen muurdammen van elkaar gescheiden. Van links naar rechts zien wij er twee vensters, een deur en een venster. Ze hebben rechthoekige bovenlichten, die in twee gedeeld worden door een moneel. De roeden worden ondersteund door kleine geprofileerde konsoles aan de rechtstanden van de dagopeningen aangebracht. De profilering van deze roeden en van de lateien wordt als waterlijst over de ganse breedte van de gevel doorgetrokken. Boven iedere muuropening komt een segmentvormige ontlastingsboog. Deze zijn in baksteen gemetseld met uitzondering van de aanzetstenen en drie welfstenen.

Benevens een architectonische versiering is de borstwering tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping, evenals al de andere van deze gevel, effen gehouden.

De vier rechthoekige vensteropeningen van de eerste en de tweede verdieping, zijn nagenoeg even hoog. Ze worden door kruismonelen ingedeeld. De benedendorpels, de roeden en de lateien zijn voorzien van een profilering die verder over de gehele gevel tot aan de hoeken, wordt doorgetrokken. Ieder vensteropening heeft een segmentvormige ontlastingsboog die op een analoge wijze gekonstrueerd is als deze van de begane grondverdieping. De borstwering tussen de tweede en de derde verdieping, komt links lichtjes over de hoek van de gevel uitkragen. Zij vormt aldaar een oor waarmede de trapvormige gevelpunt aanvangt. De gevelafdekking telt aan iedere zijde negen treden voorzien van een geprofileerde dekplaat. Dit profiel is hetzelfde als dit van de waterlijsten.

De derde verdieping telt slechts twee rechthoekige vensteropeningen. Deze zijn nagenoeg even hoog als deze van de eerste en de tweede verdie-

(298) Afbeelding 27.

ping en zijn eveneens voorzien van kruismonelen. Het lijstwerk van de beneden- en de bovendorpels loopt verder door over de puntgevel, tot in de dekstenen van de treden.

In de geveltop komt nog een rechthoekig zoldervenster. Het wordt omraamd door natuursteen. Het lijstwerk van de bovendorpel loopt ononderbroken door tot in de dekplaten van de zesde treden aan iedere zijde van de trapgevel.

3. De restauratie

a) De gevel vóór de restauratie

Zoals reeds hoger aangehaald in de bouwgeschiedenis had de oorspronkelijke 17e-eeuwse gevel weinig veranderingen ondergaan in de loop van de eeuwen. Met uitzondering van de gelijkvloerse verdieping waren al de bouwelementen in de daarboven gelegen delen van de gevel zeer goed bewaard ²⁹⁹. Het betreft hier ongetwijfeld de best gekonserveerde originele 17e-eeuwse gevel van de Gras- en de Koornlei.

b) De gevel na de restauratie

De herstelling, in 1909 goedgekeurd, zal dan ook geen bijzondere problemen gesteld hebben.

Na het verwijderen van de 19de-eeuwse verbouwing van de begane grondverdieping, zal men waarschijnlijk achter het houten timmerwerk een aantal sporen hebben aangetroffen die de huidige toestand wettigden. Wij denken hier aan de ontlastingsbogen boven de muuropeningen, de plaats van de roeden, de waterlijsten enz... Indien dit echter niet het geval was kon men zich inspireren op de bewaarde vensteropeningen van deze gevel, maar ook op deze van de zijgevel langsheen de Leie.

Om praktische redenen heeft men de benedenmonelen van de vensteropeningen weggelaten. Hierdoor wordt de originele gevelordonnantie op een minimale manier verstoord.

Een enkele aarzeling blijkt men bij de restauratie te hebben gevonden. Het betreft hier het al dan niet aanbrengen van gevelstenen of panelen in baksteen in de gevelvlakken aan beide zijden van de benedenvenster in de geveltop. De bouwplans tonen hier rechthoekige vlakken ³⁰⁰ die niet werden uitgevoerd.

Mogelijks werd na het verwijderen van de witte beschildering vastgesteld dat deze in werkelijkheid nooit bestaan hadden.

De huidige gevel Graslei nr. 1 mag als een uitstekende restauratie van een historisch monument beschouwd worden.

De in het stadsarchief bewaarde herstellingsplannen, tonen ons tot in de minste details het opzet van de bouwmeester. Spijtig echter zijn er geen nota's, foto's of opmetingen voorhanden die ons inlichten omtrent de

(299) Afbeelding 27.

(300) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Graslei nr. 2, *op. cit.*

aangetroffen toestand van de begane-grondverdieping tijdens de restauratiewerken.

E. „DE RODE MOLEN” - KOORNLEI nr. 10

1. *Bouwgeschiedenis*

Het „Landboek” vermeldt reeds deze woning met de benaming „De Roode Meulen” in 1573³⁰¹.

In het Weezenboek 1759-1760 is er sprake van „Een huys... up de Coorenleye, houdende van de Suyt westcant den hoeck van de Pensstraet, ofte Vleeschhouwerstraete, van oudts ghenamt „De Roode Meulene”³⁰².

In de handschriftelijke nota van de architect Fr. Van Hove - 1916 - die zijn „Avant-projet de restauration des façades du Quai au Blé” begeleidt, en die bewaard is in de archieven van de Stedelijke Commissie voor Monumenten, zegt deze over dit huis het volgende: „Il existe très peu du bâtiment primitif, soit une partie du mur pignon latéral donnant dans la rue aux Tripes”, en verder „pour le plan du soubassement du perron et de l'entrée de la cave, j'ai trouvé les indications sur le plan-requête soumis par l'architecte Velleman en 1823 pour la construction de la bâtisse existante: ce bâtiment a empiété une assez large bande sur la largeur de la rue aux Tripes”.

Uit het plan van 1823 met in potlood de opmerkingen van de architect Van Hove, blijkt inderdaad dat de linkerhoek van de huidige voorgevel volledig nieuw is opgetrokken in 1823³⁰³.

Een aantal dokumenten tonen ons deze 19de eeuwse gevel die tot op heden bestaat³⁰⁴.

Deze vrij eenvoudige konstruktie vertoont die traveeën muuropeningen voor de vijf verdiepingen, de kelderverdieping inbegrepen. Op de begane-grondverdieping leidt een rechthoekige deuropening links naar de kelder. De twee etalages daarnaast zijn iets breder. Het muurvlak van de eerste verdieping vertoont een bossagewerk in regelmatig verband. De parementen van de andere verdiepingen, tot onder de horizontale kroonlijst en kornis, zijn effen gehouden.

(301) Thuis van Jan Doens, wijlent ghenamt den Proost, bij thof van Fiennes, jehens de Coorenleye up de westzijde eene loove van wit arduin met den ouden huuse daer neffens achter de Roode Meulene uitcommende in de St. Jacobsstraete, gheseyt Penssteghe jehens over de poorte van Fiennes. (Landboek Jv. Storms, We Van Overbeke 1573).

(302) Een huys ... op de Coorenleye houdende van de Suyt westcant den hoeck van de Pensstraete, ofte Vleeschhouwerstraete, van audts ghenamt „Den Roode Meulene” Weezenboek 1759-1760). Huus ... up de Coorenleye, houdende den houck van 't Pensstraetkin ghenamt „de Roode Meulene”. (Acten en contracten, keure 1595-1596 (bl. 19). Zie ook Weezenboek 1621-1622 f° 6 v.

(303) Gent, stadsarchief, Koornlei, de Rode Meulen, bouwwaanvraag d.d. juni 1823.

(304) O.a. afbeelding 22.

Vensteropeningen van de bovenverdiepingen zijn van 19de-eeuwse houten kozijnen voorzien.

De onlangs door ons in kleur opgenomen foto toont op een opvallende manier de in rode baksteen in de 19de eeuw nieuw opgetrokken linker hoek van deze gevel.

2. *Het restauratieontwerp*

Waarop het voorontwerp van restauratie van de bouwmeester Van Hove precies steunt voor de 17de-eeuwse gevel die hij ons in tekening voorbrengt, is niet duidelijk ³⁰⁵. In zijn handschriftelijke nota zegt hij: „J'ai fait un pignon vers le quai parce que cela découle de la configuration de l'ancien bâtiment plus profond vers la rue aux Tripes que vers le quai” ³⁰⁶. Op het dokument nr. 5 bemerken we echter een trapgevel op de scheidingsmuur tussen deze woning en „De Stadt Doornick” waaruit het bestaan van een zadeldak evenwijdig met de Koornlei zou dienen afgeleid. Zijn plan verantwoordt Van Hove verder, voor de begane-grondverdieping, door te verwijzen naar de bouwaanvraag van 1832, waar een perron staat aangeduid. Er is echter geen kelderdeur op aangetekend zoals Van Hove wel beweert.

Zijn projekt staft hij verder: „J'ai garni le coin du pignon d'une petite niche pour la Ste Vierge. On rencontre cela fréquemment à cette époque et il n'y en a pas dans le voisinage des deux quais”.

Besluit

Het voorontwerp van restauratie van de „Rode Meulene” als een 17de-eeuwse gevel is op geen archeologische bevindingen gesteund. Alleen na een ontleistering van de gevel kunnen wellicht sporen van andere constructies teruggevonden worden.

Deel III

Verdwenen gevels

KOORNLEI nr. 6, DE OPERA

1. *Bouwgeschiedenis*

In 1702 wordt een bouwaanvraag gericht door Jan Elbo aan het Stadsbestuur teneinde enkele wijzigingen te mogen uitvoeren aan de gevel van

(305) Afbeelding 22.

(306) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Koornlei I.

dit huis ³⁰⁷. Het betreft „het stoppen van eene kelderdeure ende daervan maecken eene veynster ende de kelderdeure maecken op den anderen cant in plaetse van een veynster”.

In 1787 volgt een andere bouwaanvraag uitgaande van Frans Buyck ³⁰⁸. Hierbij is er sprake van „eenen tusschen kelder genaempt d'Opera”. De nieuwe neo-klassieke gevel vertoont ons op het bouwplan, vijf verdiepingen muuropeningen, de kelderverdieping inbegrepen ³⁰⁹. In de plint vinden wij en van links naar rechts, een venster, een trap, een venster, een deur met steektrap naar de kelder.

De bel-étage vertoont van links naar rechts, een venster, een deur, twee vensters.

Op de borstweringen tussen de bel-étage en de eerste, en tussen de eerste en de tweede verdieping, zijn er dieper liggende panelen, met een geprofileerde omlijsting in de as van de vier rechthoekige vensteropeningen, voorzien. Een verhoogde kroonlijst en een schilddak bekronen het geheel. Het is ongeveer onder deze gedaante dat wij de gevel tot vóór de restauratie aantreffen.

In 1934 komt hij in het brandpunt van de belangstelling te staan. Bij de ontleistering en de afbraak worden een aantal architecturale details van de oudere gevel teruggevonden. Zij worden in tekening gebracht door de architect Van Hove ³¹⁰. Wij vinden er een plint met een parement in Doornikse steen in vrij regelmatig verband. Een keldervenster links, een deuropening leidende naar de bel-étage, een keldervenster en een kelderdeur. Een waterlijst uit de 17de eeuw is boven de plint nog bewaard. Deze werd in detail opgetekend door de bouwmeester van Hove ³¹¹.

De bel-étage vertoont in de 17de-eeuwse toestand hetzelfde ritme van muuropeningen als in de 19de eeuw. Van de oorspronkelijke bouwkundige disposities zijn volgende details bewaard : de doorlopende cordons in het verlengde van de benedendorpel, deze in het verlengde van de roede, deze in het verlengde van de lateien. Daarboven komen in de uiterste linkse en rechtse muurdammen, de afgehouden stenen van de geprofileerde waterlijst. Boven deze waterlijst tenslotte vinden wij boven ieder muuropening twee strekse ontlastingsbogen.

Deze architectonische elementen zijn volledig in natuursteen uitgewerkt, inclusief de hoek- en de welfstenen.

De hoogte van de deuropening in de tweede travee links laat zich afleiden uit een profilering van beide rechtstanden. De disposities van de vensteropeningen zijn op een analoge manier af te leiden van de weergevonden archeologische sporen. De derde verdieping blijkt er volledig aan toegevoegd in 1787.

Aldus weten wij niets over de top van de gevel. Of het hier gaat

(307) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, serie 535, farde 78, nr. 3, Gersbrugge 1702.

(308) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, serie 535, farde 78, nr. 10, (bij de) Garsbrugge 1787.

(309) Afbeelding 36.

(310) Afbeelding 37.

(311) *Idem*.

om een langgeveltype of een puntgevel is niet af te leiden uit de gedane bevindingen ter plaatse.

Wanhopig worden ontwerpen voor herstellingen gemaakt. Een ervan is van de hand van architect Van Hove en is volkomen opgevat volgens zijn bevindingen ter plaatse, met uitzondering van de trapgevel ³¹².

Er bestaat nog een ander ontwerp door dezelfde bouwmeester, een in Louis XV-stijl geïnspireerde variatie op de bestaande gevel „De Vijf Helmen” ³¹³.

Een derde ontwerp, eveneens door Van Hove uitgewerkt, vertoont een volledige fantasie ³¹⁴. Op de begane grond een brede garagepoort, in het midden, geflankeerd aan beide zijden door een rondbogig afgedekte deuropening.

De eerste en de tweede verdieping laten ons een loggia zien met aan beide zijden nogmaals een vensteropening. De kruismonelen zijn weggelaten. Alleen de bovenlichten zijn door een moneel in twee gedeeld. In de borstwering tussen de tweede en de derde verdieping zijn twee panelen in natuursteen aangebracht met links „ANNO” en rechts „1934”. Een trapgevel met tien treden en drie zoldervensters bekroont het geheel.

2. Besluit

Niettegenstaande de archeologische gegevens die ons nauwkeurig inlichten omtrent het oorspronkelijk 17de-eeuws uitzicht, niettegenstaande het voor een groot deel verantwoord restauratieontwerp van de bouwmeester dat hier op steunde, werd de minst gelukkige oplossing verkozen. De originele gevel werd afgebroken en vervangen door de 20e-eeuwse in neo-barokstijl.

Op een potsierlijke wijze werd dan nog een gevelsteen aangebracht waarin dit jaartal werd vereeuwigd: „1934, Th. De Smet, architecte, Gand”.

Deze architect bootste het laatste ontwerp van Van Hove na, doch op een nog minder gelukkige manier. Het centrale deel van de gevel werd voorzien van twee enorme loggia's, die zich uitstrekken over de eerste en de tweede verdieping.

(312) Afbeelding 38.

(313) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Koornlei.

(314) *Idem*.

HOOFDSTUK VI

GEVELS IN 18e-EEUWSE STIJL

Inleiding

Het laatste decennium van de 17de eeuw brengt een versobering met zich mede. De algemene kenmerken die zich manifesteren vanaf de eerste helft van de 18de eeuw zijn de volgende : de gevels vertonen een belangrijk driehoekig of half-cirkelvormig fronton, een paar kurven met voluten aan de geveltop, een vaas op de top of aan de aanzetten ter hoogte van het dak. Stenen, borstweringen en balustrades versieren beurtelings de vensters van de eerste verdieping.

In het tweede kwart van de 18de eeuw doet de louterende klassieke invloed zich meer en meer gelden : het fronton wordt algemeen, de voluten aan de geveltop worden vervangen door een stijve krul ; soms verschijnt een tweede driehoek boven het middenvenster van de eerste verdieping, de gevel is bijna volledig effen. Het is van deze periode dat de gewoonte stamt de gevels in goedkopere baksteen op te richten om deze dan te bepleisteren en te schilderen. Het mansarde-dak vervangt nu regelmatig de topgevel. De mansarde-vensters gaan terug op de gotische zoldervensters en spelen nu opnieuw een decoratieve rol.

Rond de tweede helft van de 18de eeuw doet de Louis XV stijl zijn intrede te Gent. We treffen deze grosso modo aan tussen de jaren 1745 en 1770. De gevel is vrij eenvoudig uitgewerkt : een betrekkelijk belangrijk half-cirkelvormig fronton wordt door de kornis aan de geveltop gevormd, terwijl de consoles met schelpgarnituur en de grillige lijnen der balkonleuning in gesmeed ijzer, met bladversieringen in verguld koper opgesmukt, bijna de enige versiering uitmaken. De vensters worden nu veelvuldiger half of kwart cirkelvormig afgedekt. Vanaf de tweede helft van de eeuw kondigt het neo-klassicisme zich aan, met de Louis XVI stijl, opgevolgd door de empire. De klassieke strengheid overheerst in de Louis XVI : het grootste belang wordt gehecht aan de meetkundige verdeling van de gevel, de afmetingen van vensters in verband met de harmonie van het geheel. Alle overdreven fantasie en grillig lijnenspel zijn uitgesloten. De versiering wordt beperkt tot een paar cartouches, bladfestoenen en balustrade, die dikwijls zeer karakteristieke lintmotieven vertonen.

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. „DE BEERIE”, GRASLEI nr. 5, 1726

1. Bouwgeschiedenis

In 1404 wordt de Beerie reeds vermeld als zijnde een brouwerij ³¹⁵. In 1726 richt de bekende Gentse bouwmeester David Kint een verzoek aan het Stadsbestuur er toe strekkende „den ghevel ter straete te veranderen en volghens d'annexe modelle” ³¹⁶. Het Stadsarchief van Gent bewaart het oorspronkelijk bouwplan, waarvan mag aangenomen worden dat het getekend is door David Kint ³¹⁷.

Het ontwerp stemt volledig overeen met de huidige gevel, die trouwens een inscriptie draagt met het jaartal 1726. De enige afwijking in de aktuele toestand is de vorm van de trap die naar de bel-étage leidt. Heden een rechte steektrap, was deze oorspronkelijk waaivormig opgevat. Deze dispositie zou voor gevolg gehad hebben dat links van de gevel een klein uitspringend gedeelte diende gebouwd. Dit bouwsel zou zeker hinderlijk geweest zijn voor het gebruik van het Schuddeveestraatje. Mogelijks werd om deze reden van de uitvoering van dit deel van het ontwerp afgezien. In ieder geval stonden de schepenen op 28 augustus 1726 toe „in het afbreken ende van nieuws opmaeken van de ghevel in desen vermeld inghevolghe d'annexe modelle” ³¹⁸. Om redenen door ons uitvoerig aangehaald bij de bespreking van het „Middelhuus”, Graslei nr. 6 en het „Nieuwhuus”, Graslei nr. 7, namelijk onder meer de ligging achteraan in een achteruitspringend deel van de Graslei, zijn wij niet ingelicht over de andere toestanden van deze gevel.

Evenmin zijn ons plans of geschreven dokumenten bekend in verband met de restauratie, welke geschiedde onder leiding van architect Janssens, van juli 1912 tot november 1912.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

De huidige gevel van het verhoogde halstype met een driehoekig fronton, Graslei nr. 5, wordt begrensd links door het Schuddeveestraatje en rechts door het huis Graslei nr. 6. De gevel is hoofdzakelijk opgetrokken in baksteen. In natuursteen zijn de deur- en vensteromramingen, de

(315) Gent, Stadsarchief, Acten en Contracten; keure 1404-1405. „Dherve ghelegghen bachten Saenstelette up de Leije, daer de loeve up staet met twee woeninghen tusschen Gillis Kempen huuse in deen zijde ende der bruwerien gheheeten in de Beere”.

(316) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, farde nr. 83, nr. 3.

(317) Afbeelding 39.

(318) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, farde nr. 83, nr. 3.

gevelafdekking met Medici-vazen, de gevelbanden, enz... Het lijstwerk van het fronton is in hout getimmerd.

De begane-grondverdieping vertoont van links naar rechts een rechte steektrap haaks op de gevel, gaande naar de bel-étage, een venster, een deur, twee vensters. De trap wordt aan beide zijanten beschermd door een eenvoudige smeedijzeren leuning. De nagenoeg vierkante vensteropeningen, die in twee gedeeld zijn door monelen, worden onderaan en bovenaan gevat in een platte gevelband in natuursteen, die meteen ook de beneden- en bovendorpels vormt. Ook de rechtstanden zijn met een verticale band natuursteen omlijst. De rechthoekige deuropening die naar de huidige kelderverdieping toegang verleent, is op een gelijkaardige manier met natuursteen omrand.

Door dit tracee van effen horizontale en verticale banden over deze benedenverdieping, evenals trouwens over al de andere van de gevel, ontstaan spiegels op de muurdammen.

De bel-étage telt vijf rechthoekige muuropeningen, van links naar rechts een deur gevolgd door vier vensters. De waaier boven de deur, in twee gedeeld door een stenen moneel. De roede komt op dezelfde hoogte te liggen als deze van de vensteropeningen. Al de vensteropeningen zijn voorzien van kruismonelen. De deur- en vensteropeningen zijn omlijst en gevat tussen horizontale en verticale banden van hetzelfde type als deze van de kelderverdieping. De muuropeningen van de eerste verdieping brengen ons volgend ritme : een venster, een deurvenster, een venster. De vensteropeningen zijn nagenoeg even groot en op eenzelfde manier van kruismonelen voorzien en afgewerkt als deze van de bel-étage. De deuropeningen zijn voorzien van een borstwering met balusters.

De muuropeningen van de deurvensters vertonen bovenlichten in twee gedeeld door monelen. De roeden liggen in het verlengde van deze van de vensteropeningen.

In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping bevinden zich twee gevelstenen, respectievelijk in de as van de daaronder liggende deurvensters. De inscripties zijn de volgende : links „17” en rechts „26”.

De drie rechthoekige vensteropeningen van de tweede verdieping bevinden zich bovenaan in de halsgevel. Zij worden op een gelijkaardige manier omraamd als de andere. Doch de cordon ter hoogte van de beneden-dorpels ontbreekt. Deze aan de bovendorpels wordt doorgetrokken onder het verhoogd lijstwerk en loopt links en rechts langs de halsvorm van de gevel mede tot aan de twee sokkels die de Medici-vazen dragen. Deze sokkels worden ondersteund door *régence* konsoles in natuursteen gebeeldhouwd. Het fronton vertoont een helling van ca 20 graden. In het midden van het driehoekig tympanon bevindt zich een blind oculus, omraamd door een vlakke band in natuursteen. De zwikken aan beide zijden worden met spiegels in natuursteen versierd.

3. De restauratie

De huidige toestand van de gevel stemt in al zijn details overeen met deze afgebeeld op de bouwaanvraag van bouwmeester David Kint in 1726.

Een uitzondering hierop maken de vorm van de trap die naar de bel-étage leidt, de twee treden op het bouwontwerp van de huidige kelderdeur die ontbreken, evenzo de afbeelding van „De Beerie” en het opschrift „IN DE BEERIE”, die wel voorzien waren door David Kint.

Een open vraag blijft of David Kint al dan niet een volledige bepleistering van de gevel voorzien had.

B. GEVEL KOORNLEI nr. 22, 1731

1. *Bouwgeschiedenis*

Op 17 juli 1730 betoogt Egidius Morel, „coopman binnen dese stadt, dat hij van intentie is af te breken twee huysen staende met haute ghevels nevens elcanderen op de Cooreleye achter de Cooreblomme ende van de selve twee huysen één te maecken inghevolghe de modelle ten desen annex”³¹⁹.

Deze zin resumeert de toenmalige toestand : twee houten gevels ruimen de plaats voor één enkele nieuwe gevel.

Op enkele details na is de huidige gevel, die de bouwinscriptie 1731 draagt, het mansarde-dak inbegrepen, volkomen in overeenstemming met het bouwplan van 1730. De afwijkingen zijn de volgende : de originele trede voor de ingangsdeur heeft plaats gemaakt voor het huidige gaanpad. In de deuromlijsting komen drie regence-siermotieven voor die niet op het projekt aangeduid staan. In het verhoogde lijstwerk is niet het jaartal 1730 doch wel 1731 aangebracht. Dit laatste cijfer was trouwens slechts in potlood op de tekening van de meester metselaar aangeduid. Het bouwjaar is ook heden breder over de gevel opgesteld dan aanvankelijk voorzien. De twee „I” komen in de as van de pilasters van de middenrisaliet. De twee lucarnes hebben heden geen segmentbogig, doch wel een driehoekig fronton. De vensterkozijnen, waarvan het oorspronkelijk patroon in potlood in de tekening figureert is heden ook anders.

Aanvankelijk voorzag men een houten typisch 18de-eeuws kruisraam met een kleine ruitenindeling. Deze werd in de 19de eeuw gewijzigd met kozijnen die beneden twee venstervleugels en bovenaan een grote waaier vertonen. Ook rolluiken met zichtbare rolluikbakken werden in die tijd aangebracht.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de gevel*

De huidige woning, Koornlei nr. 22, wordt begrensd aan de frontzijde door links, de Hof van Fiennestraat, en rechts het huis Koornlei nr. 21.

De gevel is bepleisterd en geschilderd. De façade van het langgeveltype heeft een verhoogde kroonlijst met een driehoekig fronton.

De gehele front-gevelcompositie, tot en met de nok van het mansarde-

(319) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, farde nr. 143, nr. 15.

dak, laat zich inschrijven in een vierkant. De benedenverdieping neemt een derde van de totale hoogte. De eerste verdieping, tot en met de bovenkant van de dakgoot, beslaat opnieuw een derde van de totale hoogte.

De gevel telt een begane-grond- en een eerste verdieping. In horizontale richting wordt hij in vijf traveeën muuropeningen ingedeeld. Op de hoeken links en rechts zijn pilasters aangebracht. Op de muurdammen tussen de eerste en de tweede vensteropeningen en tussen de derde en vierde vensteropeningen komen er eveneens dergelijke, doch minder brede pilasters voor. De as van de gevel wordt beklemtoond door de deur in het midden van de gelijkvloerse verdieping en met driehoekig fronton.

De studie per verdieping brengt ons volgende details. De begane-grondverdieping toont van links naar rechts een pilaster, de deur, een venster, een pilaster, een venster, een pilaster. Deze pilasters zijn vrij eenvoudig: zij beginnen onderaan met een effen, licht vooruitspringende sokkel. De schacht wordt in horizontale zones ingedeeld door bossagewerk. De bekroning bestaat uit een keellijst die start tegen de doorlopende vlakke waterlijst. De onderdorpels van de rechthoekige vensteropeningen worden doorgetrokken tot aan de pilasters. De rechtstanden en de lateien worden door een effen band omlijst.

De frontopening is afgedekt door een rondboog. Het lijstwerk dat haar omringt, heeft onderaan een sokkel. Het wordt onderbroken door drie licht uitspringende welfstenen. Twee ervan bevinden zich op de hoogte van de aanzet van de rondboog. De andere, in de as van de deuropening, heeft de vorm van een symmetrische konzole. Zij loopt door in de hoogte tot onder de waterlijst van dit portiek. Het middendeel van deze waterlijst is horizontaal. Beide uiteinden vertonen kurven die naar beneden lopen.

De eerste verdieping heeft een gelijkaardige dispositie als de begane-grondverdieping. De pilasters zijn dezelfde. De rechthoekige vensteropeningen zijn even breed en hoog als deze beneden. In de as van de poort is er eveneens een vensteropening aangebracht. Het verticale deel van de omlijsting wordt van op de plint naar boven doorgetrokken.

Boven de waterlijst van de eerste verdieping is een effen zone waarin de versnijdingen van de pilasters worden overgenomen. Ook de breed uitspringende kroonlijst en het profiel van de kornis nemen deze versnijdingen over. Midden in het driehoekig fronton bevindt zich een rond oculus door een sterke profilering omraamd.

De twee dakvensters van de zolderverdieping staan opgesteld in de as van de twee buitenste traveeën van de gevel. Deze dakkapellen worden bekroond met een eenvoudig driehoekig fronton.

3. De restauratie

In zijn huidige staat brengt deze gevel ons zeer dicht bij het originele ontwerp van 1730. Slechts lichte afwijkingen konden opgemerkt worden tussen de aktuele gevel en het in 1731 tot stand gekomen bouwwerk. Klaarblijkelijk ontbreken enkel de originele vensterkozijnen.

1. *Bouwgeschiedenis*

In 1739 bekomen de „Onvrije Schippers” toelating de herberg „Het Hertjen” aan te kopen ten einde dit onder meer in te richten om het houden van hun vergaderingen en het bewaren van hun archieven ³²⁰. In de bescheiden dienaangaande wordt gerelateerd dat „nopende het coopen van het selve benevens eenighe auderlynghen menighmaal in bespreck hebben gheweest ten minsten pryse het mogelick was” ³²¹ en verder „naar menighvuldighe onderhandelynghe ende moeijenissen met de vercoopers” ³²². Hoe lang deze onderhandelingen geduurd hebben, wordt nergens in cijfers uitgedrukt. Een origineel bouwplan echter, gedateerd MDCCXXXII wijst er op dat de Onvrije Schippers er reeds in 1732 aan gedacht hebben niet alleen over te gaan tot de aankoop van „Het Hertjen”, maar bovendien tot het bouwen van een nieuwe monumentale gevel indien zij in het bezit zouden zijn van het beoogde eigendom ³²³.

Dit tot op heden door de geschiedschrijvers niet aangehaald feit lijkt ons bijzonder belangrijk in de kontekst van onze studie. Inderdaad het bouwontwerp van 1732 is zeker van dezelfde hand als de andere, respectievelijk gedateerd 1739 en 1746 ³²⁴. Dit laatste draagt de handtekening „Bernard de Wilde, Architecte inv^t 1739” ³²⁵.

Aldus kunnen de drie projekten aan dezelfde bouwmeester met zekerheid toegeschreven worden. Bovendien is ons nog een kopie van het ontwerp van 1739 gekend.

Verskil tussen originele bouwplan 1739 en kopie

	<i>Origineel 1739</i>	<i>Latere kopie</i>
Kelderverdieping		
— stoep	— opgang zijkanten	— opgang voorkant met sporen schuine afdekking
Bel-étage		
— twee konsoles	— elegant	— zwaarder

(320) Gent, stadsarchief, Inventaris 85¹⁰, 180¹ Onvrije Schippers, 1)9. Rekwest van de onvrije schippers aan schepenen van der Keure tot agreatie van den koop van het huis het Hertjen (1739). En Bouwaanvragen, reeks 535, farde nr. 143, nr. 17.

(321) Gent, stadsarchief, Inventaris 85¹⁰, 180¹ Onvrije Schippers, 1)9.

(322) Idem.

(323) Afbeelding 41.

(324) Afbeeldingen 42, 44.

(325) A. Heins heeft het geschrift van deze bouwmeester bestudeerd aan de hand van authentieke dokumenten. Zie *La Flandre Libérale* 14 april 1932.

Eerste verdieping		
— borstwering van het balkon	— sierlijk	— zwaarder
— sluitsteen regenceboog	— aanwezig	— ontbreekt
Geveltop		
— driehoekig fronton		— zwaarder
— afdekking sokkel onder vaas	— sierlijk	— zwaarder
— vaas		
• voetstuk	• duidelijk drie dolfijnen	• minder duidelijk
• bovendeel		• stuntelig getekend
— oculus		
• bovenversiering		• zwaarder
— leeuwen	— krachtig	— onhandig en uitgewaterd
— ankers		
• linten	• sierlijke beweging	• onbeholpen
— kurve aan de gevelafdekking	— vloeiend	— onbeholpen
— volutes	— ovaalvormig	— meer cirkelvormig
— dolfinen		
• vinnen	• vogelvleugels	• grof
• staarten	• zuiver	• onelegant
— paneel met kroon	— vaste tekening	— aarzelend

Men kan vermoeden dat het ontwerp van 1732 in het geheim werd opgemaakt op aanvraag van de Onvrije Schippers b.v. om zich een gedachte te kunnen vormen van de bouwkundige mogelijkheden hun geboden na het aanwerven van „Het Hertjen”, en wellicht ook om aarzelende

leden van hun vereniging te winnen voor het grootse plan.

Ook het bouwplan van 1746 werd tot op heden niet verklaard. Het jaartal 1746 figureert in het midden van de gevel op de tekening. Op de benedenrand van het dokument staat de naam van Bernard De Wilde en de datum 1739. Het ontstaan van dit dokument kan als volgt worden uitgelegd. Nadat de Onvrije Schippers hun bouwaanvraag, met het daarbij behorende projekt, in 1739 hadden ingediend, richtten zij zich op nieuw tot de bouwmeester ten einde er een dubbel of kopie van te bekomen. Klaarblijkelijk geschiedde dit reeds in 1746.

Wat er ook van weze, het bouwplan van 1732 lijkt ons bijzonder merkwaardig. Het brengt een variante op de originele tekening die bij de bouwaanvraag in 1739 gevoegd wordt.

Beide ontwerpen zijn verwant onder meer, wat betreft de algemene conceptie, de proporties, het accentueren van de middenpartij. Ook details treffen door hun gelijkenissen. Het bossagewerk rond de middenpartij en in het fronton van 1739 karakteriseert ook de façade van 1732. Deze laatste vertoont bovendien bossagewerk op bijkomende pilasters aan beide zijkanen van de gevel. Dit laatste bossagewerk van 1732 laat ons ook toe beter de versiering in het tympanon van de geveltop van 1739 te begrijpen. Hier wordt door middel van brede voegen een bossage gesuggereerd. Dit decoratief motief is beter te verstaan als een reminiscentie van het projekt van 1732, dan als een onderdeel van de harmonie van de kompositie van 1739.

Andere bijzonderheden zijn eveneens sterk getekend: de twee vazen van 1732 en de vaas van 1739, het handelschip en de sokkel waarop het staat. Het plan van 1732 geeft meer de indruk van een 18de-eeuwse interpretatie van een monumentale barokke kerkgevel dan van een huis waar Onvrije Schippers komen vergaderen. Deze monumentaliteit vangt reeds aan bij de gevelplint. Een trap die bijna gans de breedte van de façade in beslag neemt, vertoont treden die geleidelijk aan naar boven toe vernauwen tot aan de grote frontopening in de as van het bouwwerk. De rondbogige frontopening heeft een typische regence-omlijsting, met pilasters en verdiepte spiegels die de konzoles van het balkon dragen. Dit portiek wordt aan beiden zijden geflankeerd door twee zeer hooggetrokken rechthoekige vlakken. Deze konden hetzij als spiegels hetzij als vensteropeningen worden uitgewerkt. De eerste verdieping herneemt de ordonnantie van de gelijkvloerse. Wij vinden er opnieuw de rechthoekige panelen aan beide zijden van de rondbogig afgedekte opening van de middenpartij. Dit deurvenster dat op het balkon toegang verleent, wordt ook geflankeerd door twee pilasters met een regencekonzole. Het lijstwerk dat de eerste verdieping afsluit, wordt in het midden van de gevel onderbroken. De uiteinden daarvan rusten op de konzolen. Het bovendeel van het bouwwerk vertoont dan het halsgeveltype. De gevelafdekking wordt aan de linker- en aan de rechterkant bekomen door naar beneden toe verbredende kurven. Beide uiteinden van deze kurven worden door voluten voltooid. De benedenste voluten dragen dan de twee klassieke vazen met canelures. De middenpartij van de geveltop toont een bijna vierkant verdiept paneel. Hierin komt een ovaal wapenschild met de twee gekruiste

als de vensteropeningen. De spiegel rechts van de deuropening is analoog aan deze die wij besproken hebben aan de linkerzijde van deze verdieping van de gevel.

De eerste verdieping wordt gekenmerkt door twee rechthoekige vensteropeningen links, en rechts van de vensterdeur in de as van de gevel, die op het balkon uitgeeft. De gevelspiegels en de vensteropeningen zijn op een gelijkaardige wijze afgewerkt als deze van de bel-étage. Bij de vensterdeur is dit anders. Deze wordt door een regence-boog afgedekt. Beneden vangt het lijstwerk aan op een eenvoudige sokkel. Langsheen de rechtstanden loopt het lijstwerk verder tot over de boog. Daar wordt het beschermd door een segmentbogige waterlijst. De muurdammen aan beide zijden van dit deurvenster herhalen de architecturale versiering van de middentravee van de bel-étage. Bovenaan komen hier twee platte konsoles met een symmetrische versiering. Een onderbroken S-vorm, een schelpmotief en een val van bladeren vormen de hoofdelementen. Deze konsoles dragen het uiteinde van een horizontaal lijstwerk, dat aan beide hoeken van de gevel begint, doch in de middenpartij wordt onderbroken door de segmentbogige waterlijst boven de deurvenster. De aanzet van de geveltop wordt nadrukkelijk beklemtoond door een vooruitspringende horizontale waterlijst. Deze draagt een driehoekig fronton in het midden. In het tympanon figureert een driehoekige versiering, waarin een schelpmotief en bladerwerk voorkomt. Het decor van de geveltop bestaat uit twee horizontale geledingen. Beneden links en rechts, vinden we twee frontaal gebeeldhouwde leeuwen die de plaats innemen van een volute. De gevelafdekking wordt in de hoogte verder uitgewerkt met een platte band die in frontaanzicht eindigt op een volute. Bovenaan, langs de zijkant, bemerken we een chute van bladeren. De middenpartij wordt gekenmerkt door een ovaal oculus, waarin een Medici-vaas is opgesteld. Deze wordt gedragen op een sokkel, die komt te rusten op het driehoekig fronton daaronder. Bovenaan het oculus vinden we nog een symmetrische versiering, bestaande uit kleine voluten en bladerwerk. Dit oculus ligt in een verdiepte spiegel. De platte omraming wordt links en rechts met bossagewerk versierd. De gevelvlakken links en rechts daarvan, dragen elk nog een anker waarover een lint hangt. Ook de bovenste geleding van de geveltop begint boven een sterk vooruitspringende horizontale waterlijst. De gevelafdekking wordt verder getrokken door twee dolfijnen, met de kop naar beneden gericht. Hun staart leunt aan tegen de middenpartij. Deze bestaat uit een verdiepte rechthoekige spiegel, omraamd door een platte band. In het midden treffen wij er als siermotief, een kroon aan, waarachter twee gekruiste bladertakken. Ook het segmentbogig fronton rust op een geprofileerde waterlijst. In het typanon vinden we een waaivormig decor. Boven op een geprofileerde sokkel prijkt een vergulde karveel met bolle zeilen, die dienst doet als windwijzer.

3. De restauratie

a) De toestand vóór de restauratie

De inhoud van de notie van 1922 van de bouwmeester Fr. Van Hove over de sterk verweerde toestand van de gevel en vooral het bovendeel, wordt bevestigd door een aantal fotos opgenomen vóór 1974³²⁹. In de algemene lijnen en voor de details vinden wij een overeenstemming met het originele bouwontwerp van 1739. Alleen de ijzeren borstwering van het balkon en van het perron wijken hier van af.

b) Toestand na de restauratie

Tijdens de eerste helft van 1974 konden wij de volledige afbraak en de heropbouw volgen van de geveltop. Na de voltooiing kon vastgesteld worden dat ook hier het aanvankelijke bouwontwerp werd gevolgd. Spijtig echter werd het gracieuse karakter van de 18de eeuw niet geëerbiedigd. De klassieke vaas in het oculus is minder sierlijk en ook minder versierd. De canelures ontbreken. De gevelkurven en vooral deze rechts, vertonen een gebroken lijn. De sokkel onder de windwijzer werd uitermate gesimplificeerd en is minder hoog dan de originele. In het algemeen ontbreekt het deze restauratie aan de gevoeligheid die het authentieke monument kenmerkte. De uitdrukking van de leeuwen is naief ten opzichte van de grimmigheid van de oorspronkelijke. Bovendien ontbreken zij volkomen aan reliëf.

In het ontwerp van 1739 worden deze leeuwen gegrepen in een energieke krul met loofwerk, in tegenstelling met de nieuwbouw die hen als het ware met een konventionele pruik aankleedt. De dolfijnen van 1974 komen met hun muil over de plint kijken, daar waar oorspronkelijk water uit hun muil over de gevel vloeide.

Besluit

De huidige gevel stemt goed overeen met het oorspronkelijk ontwerp. Bij de restauratie van 1974 werden belangrijke details verwaarloosd bij de heropbouw van de geveltop. Deze mist voortaan zijn originele sensibeleiteit. Dit is bijzonder betreutenswaardig voor één van de belangrijkste profane monumenten uit de 18de eeuw in Vlaanderen. Het gaat zelfs zover dat de huidige gevel onhandiger is dan de kopie van het bouwplan van 1739.

(329) Gent, Koornlei, *de Onvrije Schippers*, A.C.L. nr. 207036 B, 79399 B, 79400 B.

1. *Bouwgeschiedenis*

Uit de stadsrekeningen van het jaar 1637-1638 kunnen wij afleiden dat op dit tijdstip reeds een „nieuw steenen ghevel” werd opgetrokken, waarschijnlijk ter vervanging van een houten constructie. Daartoe verleent de stad een subsidie van 5 pond³³⁰. De bouwaanvraag voor deze gevel ging echter verloren. Uit deze periode dateert ook de benaming de „vijf Helmen”, die toen een brouwerij was³³¹. In 1763 werd het „huysgeld” verminderd van 75 naar 40 L.gr. (waarschijnlijk het gevolg van het uitscheiden van de brouwerij); dit wordt nogmaals verminderd op 26-13-4. Het overige van de som, XIII-V-VIII, wordt overgebracht op het „packhuis” van de heer Frans Lenoir. Uit een schrijven van 25 februari 1763 vernemen wij dat Frans Lenoir vraagt „den voorghevel van zijn gheseyde packhuys commende ter straeten, te moghen afbreken ende van nieuws te laten opmaecken op den voet ende in conformiteyte vande modelle nevens requeste ghescribeert”³³². Hiermede wordt niet de gevel op de Koornlei, maar wel deze „commende met synen voorghevel ter straeten, voor aen in de drapstraete” bedoeld.

Een handschriftelijke nota van de architect Fr. Van Hove van 1916, uit het dossier van de Commissie voor Monumenten, geeft ons de volgende informatie: „Je n'ai pas trouvé de documents concernant ce bâtiment qui porte la date de 1765, et qui nous est restée à peu près intact, si ce n'est les chassis de fenêtres, la porte, et le balcon”.

De bouwaanvragen voor de huidige gevel aan de Graslei, gebeurden echter in twee fasen. Op 20 maart 1764³³³ wordt er in de Acten van het College genoteerd dat David 't Kindt „op aenraedinghe van het College hadde gecocht twee huysen menaceerende ruine maeckende den hoek ende inganck van de Drapstraete” „dewelcke hij alsnu saude nieuws doen opbouwen conforme het plan corts naer dien ende hedent gheexhibeert”. Er wordt verder besloten de architect David 't Kindt „te indemniseren over het verlies vanden gront tot verbredinghe van de straete tot 28 voeten”.

Op 12 april 1766 wordt in de Acten van het College gespecificeerd dat David 't Kindt³³⁴ „ledent de twee jaren hadde gecocht twee huysen gestaen ende gelegen ten voorhoofde in de Drapstraete, ende maeckende den hoek van de selve straete respectivelyk competerende aenden heer

(330) Serie S35, f° 195: Drapstraete - Stadsrekeningen 1637-1638, „Betaelt Passchier Stalin brauwere inde vijf Helmen de sommen van V L.gr. hem bij gheleyt ende gheaccordeert ter causen dat hij aen sijnen huysse inde Drapstraete heeft doen maecken eenen nieuwen steenen ghevel wesende chieraet deser stede volghende syne requeste ende der ordonnantie van de XXIIe September 1637.

(331) Idem.

(332) Gent, stadsarchief, serie 535, nr. 64-30 A, Drapstraete 1763.

(333) Gent, stadsarchief, serie 535 nr. 64, Drapstraete 1764-1766.

(334) Idem.

Grave van Lichtervelde ende sieur Lenoir fabriqueur in tabacq". De bouwmeester had toen reeds beide huizen afgebroken „en van den gront nieuwe opgebauwt". Thans wordt betoogd dat ook het oude bouwwerk langs de Drabstraat „commende teghen het nieuw ghebauw" zich in zeer slechte staat bevindt „maer oock obstatif syn aende nootsaeckelijke verbreedinge van gemelde straeten doordien zij circa de veerthien voeten inde selve uyt-springen tegen den voorseyden nieuwen bauw". Ook deze twee huizen heeft David 't Kindt gekocht. Hij mag deze heropbouwen, doch er wordt hem „gheordonneert het vorig model te observeren ende dese nieuwe te maecken huysen inte corten ende trecken op eene rechte linie". Te dien einde bekomt hij dan ook een officiële „indemniteit".

Uit de geschreven bescheiden kan dus het volgende afgeleid worden :

1° In 1763 bestaat er een bouwprojekt om de twee oude gevels te vervangen door een nieuwe. Dit wordt door de eigenaar Frans Lenoir aan het Stadsbestuur aangevraagd.

2° In 1764 vernemen wij dat David 't Kindt de twee oude huizen had gekocht. Hij zou deze opnieuw bouwen volgens het plan kort na de aankoop opgemaakt.

3° In 1766 heeft de architect-eigenaar deze twee huizen reeds opnieuw gebouwd. Maar langs de Drabstraat bevinden zich twee andere oude huizen, eveneens eigendom van David 't Kindt, die er vooruitspringen op de gevel van de nieuwbouw aan de Koornlei.

Hij dient deze eveneens af te breken en een nieuwbouw op te trekken waarvan de façade op de nieuwe rooilijn ligt en in overeenstemming is met deze van de voorgevel volgens het vorig plan.

Het is dus niet zeker dat het plan van 1763 van de hand is van David 't Kindt. In 1764 komt er een ontwerp opgemaakt kort na de aankoop door de bouwmeester. In 1766 dient hij de zijgevel nieuw te bouwen volgens het model en volgens de bestaande nieuwe voorgevel. Uit dit alles kan besloten worden dat er geen bouwaanvraag in 1765 werd geformuleerd en dus ook niet kan teruggevonden worden. De datum „1765" heden op de architraaf aanwezig stemt dus wel overeen met de juiste bouwdatum. Het ontwerp is dus wel degelijk van de architect David 't Kindt.

2. Beschrijving van de huidige toestand

De huidige gevel Koornlei, nrs. 4 en 5, is gelegen tussen links het huis „De Opera", Koornlei nr. 6 en de Drabstraat. Dit bouwwerk is in baksteen en in natuursteen opgetrokken, doch geheel overpleisterd en geschilderd.

Het betreft hier een brede gevel met een hoger opgaand middenrisaliet afgedekt met een driehoekig fronton.

Deze façade telt negen traveeën muuropeningen. Er zijn vijf verdiepingen, de kelder- en de zoldervenster inbegrepen. Links en rechts bevinden zich drie traveeën muuropeningen die de middenrisaliet flankeren.

In de plint van de gevel bemerken wij drie vensteropeningen van de kelder in de linkervleugel, en twee in de middenrisaliet ; voor de verbou-

wing zullen er ook wel in de rechtervleugel bestaan hebben, één kelder-venster bleef daar bewaard.

Deze zijn met horizontale lateien afgedekt en door verticale ijzeren staven beschermd. Reeds in de plint springt de risaliet lichtjes op de rooilijn van de twee zijvleugels vooruit. De begane-grondverdieping toont van links naar rechts vier vensteropeningen, een deuropening, en vier vensteropeningen. De uiterste drie aan beide zijden zijn door smalle muurdammen gescheiden. De middenste twee figureren in de risaliet aan beide kanten van het portiek dat zich in de as van de façade bevindt. Al de benedendorpels liggen op dezelfde hoogte. Platte segmentbogen dekken al de vensteropeningen af. Deze worden door een effen band die met de segmentboog meeloopt, omrand. De vensteropeningen in de risaliet vertonen bovendien een gelijkaardige verticale omraming waarvan het tracee trouwens ononderbroken verder wordt doorgetrokken tot aan het gevelfronton.

In de gelijkvloerse verdieping geschiedt de afwerking van het vooruitspringen van de risaliet door een schuine uitmondning.

De hoofdingang wordt bereikt vanaf het straatpeil langs een trap van drie treden die naar boven toe vernauwen tot aan de drempel. De grote deuropening is met een regenceboog afgedekt. Het brede lijstwerk er omheen vangt aan boven een eenvoudige sokkel, wordt ononderbroken doorgetrokken langsheen de rechtstanden en zwenkt naar binnen over de boog tot aan de licht uitspringende sluitsteen. In de zwikken boven de lagere delen van de boog is van iedere zijde van de deuromlijsting een rocaille-motief in halfverheven beeldhouwwerk aangebracht. Het gehele portiek wordt tenslotte bovenaan beschermd door een gebogen geprofileerde waterlijst.

De tweede deuropening wel door een verbouwing ontstaan, is aangebracht in de voorlaatste travee rechts. Deze neemt de breedte en de hoogte aan van een vensteropening, doch is naar beneden doorgetrokken door de gevelplint waar een drempel van één trede er toegang toe verleent. Deze deuropening is dan ook op een analoge manier afgewerkt als de vensteropeningen.

De borstwering tussen de gelijkvloerse- en de eerste verdieping vertoont negen spiegels. Deze worden gegrepen tussen de afdekkingen van de muuropeningen van de begane grond en de dorpel van de muuropeningen van de eerste verdieping. De verticale geleding aan de borstwering ontstaat door de doorgetrokken bepleistering van de smalle muurdammen. In de drie middenste traveeën worden zij gevormd door de verlenging van de platte banden rond de rechtstanden.

De as van de eerste verdieping wordt evenals deze van de begane-grond geaksentueerd door een portiek, of beter balkonvenster te noemen. De sokkels ervan rusten op de waterlijst boven de deuropening van het gelijkvloers. De rechtstanden vertonen hetzelfde profiel als dit van de deuromlijsting daaronder. Ook de boogafdekking is dezelfde. Doch het decor boven aan de boog verschilt. Thans vloeien er uit een middenmotief een aantal elementen waarin de dubbele S-vorm domineert.

De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping heeft negen

gelijkaardige spiegels als deze van de borstwering tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping.

De tweede verdieping heeft negen vensteropeningen van hetzelfde type als deze van de lagere verdiepingen. De middentravee echter vertoont niet de emfase met een portiek.

De borstwering tussen de tweede en de derde verdieping in de risaliet is konform aan de andere die wij reeds beschreven hebben. In de eerste verdieping loopt de middenrisaliet verder door met drie vensteropeningen. Deze zijn lager doch van hetzelfde type als de reeds behandelde. In het mansardedak links en rechts van deze middenpartij treffen wij een standvenster aan. Deze houten vensters worden ook door een regence-boog afgedekt. In de as ervan komt een rocaillmotief voor.

Boven het verhoogd lijstwerk van de risaliet zien wij tenslotte het driehoekig fronton met houten lijstwerk. In het midden van het tympanon is een rocaille-oculus met een grillig contour aangebracht. In het decor van de zwikken links en rechts lezen wij respectievelijk de cijfers „17” en „65”.

3. De restauratie

In de loop van de 19de eeuw werd de laatste travee rechts, van de gelijkvloerse verdieping verbouwd. De vensteropening werd vervangen door een schuinopgestelde deuopening³³⁵. Sommige vensteropeningen werden blindgemaakt en van buitenluiken voorzien³³⁶.

Architekt P. Eeckhout kreeg de opdracht een restauratieplan uit te werken.

Op 22 februari 1962 gaf de stad officieel haar goedkeuring aan dit bouwontwerp.

Hiermede werd zoveel als mogelijk beoogd de originele 18e-eeuwse toestand te herscheppen. De schuine deuopening wordt vervangen door een minder of niet storende in de tweede travee rechts en de gevelpartij aldaar in haar primitieve toestand hersteld. Ook de 18de-eeuwse kozijnen met de kleine kruishouten worden opnieuw aangebracht in de vensteropeningen van de eerste, de tweede en de derde verdieping. Ook de waaiers van de begane grond bekomen hun origineel uitzicht.

Om praktische redenen, namelijk de mogelijkheid van het aanbrengen van uitstalramen bekwamen de benedendelen van de vensteropeningen geen houten kruismonelen.

Besluit

De huidige toestand van de gevel stemt zeer goed overeen met deze van 1765. De recente restauratie onder leiding van de bouwmeester P. Eeckhout mag dan ook als een model beschouwd worden.

(335) Afbeelding 48.

(336) Gent, stadsarchief, Koornlei, *de Vijf Helmen*, bouwaanvraag d.d. 1929.

1. *Bouwgeschiedenis*

Dit gebouw vormt de hoek van de Graslei en de Hooiaard.

In de 14de eeuw was het reeds gekend als het „Verberrende Steen”³³⁷. In die periode moest het bij de bevolking wel een geweldige indruk gemaakt hebben dat zelfs dit stenen huis door brand kon geteisterd worden. Dit stenen bouwwerk vormde zeker een gemakkelijke prooi voor de vlammen, omringd zoals het was met vele houten woningen.

De stenen woningen die in die tijd uitzonderingen waren, dienden trouwens als een soort topografische baken. Wat er ook van zij, het hoekhuis bleef geruime tijd bekend als „het verbrande stenen huis” of „het Verberrende Steen”. Akten van jongere datum stellen op die plaats „tBierhooft”³³⁸. In 1598 en in 1659 wordt het uitgebaat als een restaurant³³⁹. Van de huidige façade langs de Hooiaard, die een gevelsteen met het jaartal 1795 draagt, konden wij in het stadsarchief geen bouw-aanvraag terugvinden.

De restauratie geschiedde onder leiding van architect Janssens, van maart tot juni 1911.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de gevel langsbeene de Graslei*

Dit huis, Graslei nr. 4, wordt ten noorden begrensd door de Hooiaard en ten zuiden door het Schuddeveestraatje.

Het is in hoofdzaak opgetrokken in baksteen, uitgezonderd de boven- en onderdorpels van de vensteropeningen, de vensteromramingen, de borstweringen van de vensteropeningen van de begane-grondverdieping, enz. Dit gebouw vertoont langs de Graslei het langgeveltype; het telt zeven traveeën en drie verdiepingen venster- en deuropeningen. De gelijkvloerse verdieping laat ons achtereenvolgens van links naar rechts, vier venster-, één deur- en twee vensteropeningen zien. Onder de vensteropening uiterst rechts, treffen wij een smal, rechthoekig kelderlicht aan, voorzien met horizontaal geplaatste ijzeren staven.

De vensteropeningen hebben geen kruismonelen maar wel houten kozijnen met een bovenlicht dat in twee verdeeld wordt. De deuropening in de vijfde travee heeft een stenen roede in tegenstelling tot de vensteropeningen. Iedere borstwering van de vensteropeningen op het gelijkvloers vertonen een parementwerk in blauwe steen. Onder- en bovendorpels zijn in witte zandsteen. Boven iedere latei treffen wij een strekse

(337) Gent, stadsarchief, Acten en Contracten, keure 1360-1361, 36 „Huus ende erven, dat men eed de Beerie, staende en lieghende up de Leye, up den houc van eene steghe naest den huuse dat men eed de Verberrende Steen”.

(338) Vrij huis, 1708-1711, 35 v., „Een huys ... op de Cooreleye, van auts ghenaemt het Bierhooft, aen d'een syde houdende den houck van het cleen straetken, loopende naer de Cooremerckt”.

(339) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 474.

ontlastingsboog in baksteen aan.

De rechtstanden in natuursteen worden in verticale banden over de gehele gevel doorgetrokken. De vensteropeningen van de eerste verdieping zijn even breed, maar minder hoog, als deze van de begane-grondverdieping. In tegenstelling tot deze laatste hebben zij zware houten ramen met kruisen.

Dit huis, dat oorspronkelijk slechts één eigendom vormde, wordt nu door twee eigenaars gedeeld.

3. De restauratie

a) De toestand van de gevel vóór de restauratie

De meerderheid van de oude tekeningen en foto's laten enkel een deel van de zijgevel, welke uitgeeft in het Schuddeveestraatje, zien ³⁴⁰. Dit is het gevolg van de vooruitspringende ligging van het gebouw, ten opzichte van de rooilijn van de huizen nr. 5, 6 en 7. Het dokument nr. 27 echter geeft ons een duidelijk beeld van de toestand van de gevel langs de Leie, vóór de restauratie. Over het algemeen wijkt deze niet essentieel van de actuele toestand af. Enkel het ritme in de opeenvolging van venster- en deuropeningen van de begane-grondverdieping, verschilt. Van links naar rechts zien wij een venster, een gedempt venster, een venster, een venster, een deur, twee vensters. In de borstwering van de vensteropening in de vierde travee, bevinden zich tevens twee houten luiken, welke uitmonden in de kelderverdieping.

b) De gevel na de restauratie

Een paar foto's tonen ons de gevel na de restauratie van 1911 ³⁴¹. Er werden geen belangrijke wijzigingen aangebracht. Enkel de derde vensteropening van de begane grondverdieping werd vervangen door een deur. De herstelling betrof voor het overige enkel het materiaal. Alle vensteropeningen kregen nieuwe ramen met zware houten kruisen, behalve die uiterst links van de gelijkvloerse verdieping, welke dienst deed als uitstalraam. Verdwenen muurankers werden eveneens terug aangebracht.

Na de restauratie van 1911 treffen wij een bouwaanvraag aan, die het wijzigen van de begane-grondverdieping tot doel had ³⁴². Deze werd als volgt toegestaan. Van links naar rechts krijgen wij vier vensteropeningen, een deur- en twee vensteropeningen. De eerste vier vensteropeningen hebben geen houten kruismonelen in tegenstelling tot de twee laatste, doch enkel een tweedelig bovenlicht. De huidige toestand verschilt andermaal van deze laatste bouwaanvraag. De twee houten luiken in de borstwering van de vierde vensteropening werden vervangen door grote stukken natuur-

(340) Afbeeldingen 2, 4.

(341) Gent, Graslei nr. 4, de gevel na de restauratie van 1911, A.C.L. 8461 A. Gent, Graslei, algemeen zicht, 1953, A.C.L. 143639 B.

(342) Gent, stadsarchief, Graslei nr. 4, bouwaanvraag.

steen in regelmatig verband, zoals we deze aantreffen in de overige borstweringen. Alle vensteropeningen, zelfs de twee rechtse, zijn nu ontdaan van houten kruismonelen en dit om commerciële redenen. Enkel de tweedelige bovenlichten blijven nog bestaan.

Besluit

In 1911 stond de architect Janssens voor geen noemenswaardige problemen, aangezien de gevel vrij goed bewaard bleef. Het valt echter te betreuren dat wij over geen detailfoto's of opmetingen van de begane-grondverdieping, vóór, of tijdens de restauratie opgenomen, beschikken. Het is jammer dat de oorspronkelijke houten kruismonelen steeds meer de plaats moeten ruimen voor de uitstalramen.

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. „DE FORTUNE”, KOORNLEI, nr. 8

1. Bouwgeschiedenis

„De Fortune” is reeds gekend in de 16de eeuw als zijnde een brouwerij, met eveneens een ingang in de Drabstraat ³⁴³.

In een bouwaanvraag van 1724 vraagt de toenmalige eigenares, Juffrouw Joanne Cenechal „dat sy tot chiraet vanden selven huyse gheerne het ieghenwoordigh deurgat van den selven huyse soude veranderen” ³⁴⁴. Het „annexe modelle” bleef eveneens bewaard ³⁴⁵. Dit wordt haar toegestaan door de Schepenen van de Keure op 13 augustus 1724.

In 1756 wordt deze deur opnieuw gewijzigd. De eigenaar, sieur Martinus de Meij, stelt aan het College het ontwerp voor verandering voor ³⁴⁶. In een bijgaand schrijven zegt hij „ dat hij de uytstaende penanten staende ter straeten gheerne soude intrecken ende de voordeur verwijderen van eenen voet alsmede verhooghen” ³⁴⁷.

Dit wordt hem toegestaan op 3 april 1756.

Op 17 april 1839 geeft het College haar goedkeuring aan de heer

(343) Een huys ... van auts gheenaemt „de Fortune” ten voorhoofde op de Cooreleye, aen d'een syde ghehuyst de brauwerie „De Swaene” ende ter andere het huys gheenaemt „Het Hertjen”, alsnu gheseyt het „Onvrije Schippers huys”, mitsgaders met den achterhuys daarmede gaende commende met eene groote poorte in de Drapstraete”. Weesenboek 1767, p. 59.

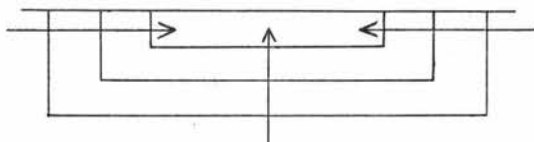
(344) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, Koornlei nr. 143, nr. 13.

(345) Afbeelding 49.

(346) Gent, stadsarchief, reeks 143, nr. 21.

(347) Idem.

Dael „voor het afbreken en nieuw opbouwen van een deel vanden gevel”³⁴⁸ op voorwaarde dat alles uitgevoerd wordt „conformément au plan ci-annexé”³⁴⁹. De kelderverdieping, evenals de twee eerste verdiepingen bleven ongewijzigd. De barokke geveltop maakte plaats voor een neoklassieke horizontale afdekking. Zodoende was het mogelijk nog twee bijkomende vensteropeningen te bouwen op de tweede verdieping, links en rechts van de drie bestaande. De vensteropening van de derde verdieping in de top van de gevel, werd opgeofferd in de nieuwe ordonnantie. In 1926 ontstond er een discussie omtrent een leuning in gesmeed ijzer, die de eigenaar aan beide kanten van de trap welke leidt naar de ingangdeur, zou willen laten aanbrengen. Van Hove houdt er de volgende mening op na : „L'étude de restauration générale que j'ai dressée n'indique pas de rampe pour les motifs suivants : 1° il n'existe rien aux archives de l'état primitif, une demande d'élargissement de la porte dont le calque est à la Commission ne mentionne non plus cette rampe ; 2° la disposition de l'escalier ne permet pas (à mon avis) le placement d'une rampe, en effet le perron est

donc on y a accès de tous côtés.

Il paraît que les marches indiquent des anciens trous mountants, mais j'estime que cela est une transformation postérieure”³⁵⁰.

Vervolgens maakt hij toch een aantal projecten³⁵¹ waarvan er één uitgekozen wordt en uitgevoerd³⁵².

In 1951 werd de architect P. Eeckhout gelast met de restauratie. Na een ontwerp, gedateerd 5-7-51³⁵³, werd op 4 september 1951 het tweede project definitief goedgekeurd³⁵⁴.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel.

Het huis „De Fortune”, Koornlei nr. 8, wordt ten noorden begrensd door het huis van de „Onvrije Schippers”, Koornlei nr. 7, en ten zuiden door „De Zwaan”, Koornlei nr. 9.

De puntgevel is hoofdzakelijk opgetrokken in baksteen, met uitzondering van de plint, de deuromlijsting, de vensteromramingen, de voluten die de geveltop bekronen, enz., die uit natuursteen bestaan.

(348) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1998, de Fortune, Koornleie 1839.

(349) Afbeelding 51.

(350) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Koornlei.

(351) Afbeelding 53.

(352) Afbeelding 54.

(353) Gent, Koornlei, de Fortune, ontwerpen voor smeedijzeren trapleuning door de architect F. Van Hove, d.d. 1925, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

(354) Gent, Koornlei, de Fortune, 1943, A.C.L. nr. 48297 B.

De plint van het aktuele monument bestaat uit grote stukken gekant-rechte natuursteen. Zij wordt in de as van de gevel onderbroken door een kelderdeur, die door middel van een rechte steektrap toegang geeft naar de kelderverdieping. Deze trap wordt langs de straatzijde beschermd door twee eenvoudige smeedijzeren leuning. Links en rechts van deze toegang vinden we in de plint een rechthoekig kelderlicht, beschermd door vertikale ijzeren staven. Rechts van deze drie muuropeningen vinden we een rechte steektrap van vier treden, die naar de bel-étage leidt. Deze treden versmallen naar boven toe, zodat de bovenste trede gevat wordt tussen de rechtstanden van de deuropening. De muuropeningen van de bel-étage vertonen volgend ritme : van links naar rechts, vier vensters, en een deur. De rechthoekige vensteropeningen zijn voorzien van houten kruis-kozijnen. Ze hebben een effen vooruitspringende benedendorpel en worden omraamd door natuursteen.

Boven de lateien is een doorlopende, geprofileerde waterlijst aangebracht.

De deuropening wordt geflankeerd door twee zuilen van een Toscaanse Dorische orde, staande op sokkels die van op het straatpeil opkomen en is afgedekt door een rondboog. Het rechthoekige gevelveld, waarin de rondboog zich bevindt, vertoont links en rechts een pilaster met een diamantversiering. Deze deur wordt afgedekt door een horizontaal geprofileerde waterlijst met versnijdingen boven de pilasters.

De borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping toont ons in de as van de twee linkse en de twee rechtse muuropeningen, kleine vierkante gevelstenen versierd met een vergulde ring in reliëf.

Het ritme van de muuropeningen van de eerste verdieping doet zich als volgt voor : twee vensteropeningen, een deurvenster en twee vensteropeningen. De vensteropeningen zijn gelijkvormig aan deze van de bel-étage. Het deurvenster wordt versierd door een neo-klassieke omraming, die onderaan begint op de stenen dekplaat van een balkon. Deze wordt opgevangen door twee neo-klassieke konsoles in de muurdammen tussen de tweede en de derde, en de derde en de vierde travee. De rechtstanden van het deurvenster hebben smalle pilasters waarop bovenaan konsoles rusten. Hiertussen komt een architraaf. Het gehele portiek wordt door een horizontale waterlijst beschermd. In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping, bemerken wij dezelfde versiering als op deze tussen de bel-étage en de eerste verdieping. Een gevelband in het verlengde van de benedendorpels van de vensteropeningen van de tweede verdieping vormt de basis van de geveltop. De drie vensteropeningen van de tweede verdieping zijn minder hoog, doch op eenzelfde architecturale wijze uitgewerkt als de voorgaande. De borstwering tussen de tweede en de derde verdieping is eveneens opgesmukt met drie gouden ringen in de as van elke venster. De rechthoekige vensteropening van de derde verdieping wordt in twee gedeelte door een moneel en is gesloten door houten luiken. In de top van de gevel bemerken we een ovaal oculus met een halfronde waterlijst erboven.

De gevelafdekking zelf is samengesteld uit drie horizontale geledingen,

die als begrenzing, een spel van naar boven toe vernauwende barokke kurven vertonen.

De top wordt afgedekt door een geprofileerde half-ronde waterlijst, waarboven een Medici-vaas prijkt.

3. De restauratie

a) De toestand van de gevel vóór de restauratie

Talrijke ikonografische dokumenten geven de toestand weer waarin het gebouw zich bevond, vóór de restauratie van 1951.

Illustratie 11, een schilderij uit de tweede helft van de 18de eeuw, geeft in grote trekken de gevel weer zoals hij zich heden voordoet. Een groot deel ervan gaat echter schuil achter de boeg van het schip „L'Espérance”, dat geankerd ligt in de haven. Van de gelijkvloerse verdieping kunnen wij enkel de deuropening onderscheiden. Deze wordt links en rechts geflankeerd door zuilen van de Toskaanse Dorische orde waar een architraaf op rust, die de rondbogig afgedekte deuropening van het bovenlicht scheidt. Dit laatste wordt op haar beurt door kleinere zuiltjes van dezelfde orde ingesloten, waar weer een architraaf op rust. Het geheel wordt beschermd door een halve cirkelvormige waterlijst. Boven dit ensemble merken we een gevelsteen, met een ring in reliëf. De eerste verdieping laat van links naar rechts een deurvenster en twee vensteropeningen zien. Het deurvenster wordt bekroond met een driehoekig fronton. De twee rechthoekige vensteropeningen zijn omlijst met natuursteen en ingedeeld door houten kruismonelen. In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping, komen in de as van de twee vensteropeningen twee gevelstenen met een ring in reliëf voor. De tweede verdieping laat drie vensteropeningen zien, gelijkvormig aan deze van de eerste verdieping, doch minder hoog. Hun onder- en bovendorpels worden gevat in twee waterlijsten die over de breedte van de gevel zijn doorgetrokken. Het rondbogig afgedekt venster van de derde verdieping wordt eveneens ingedeeld door houten kruiskozijnen. Hierboven bevindt zich een oculus. De afdekking van de geveltop gebeurt in drie fazen van naar boven toe vernauwende barokke kurven. De top wordt afgedekt door een half-ronde waterlijst.

De afwijkingen met de aktuele toestand zijn bijgevolg de volgende : de deuromlijsting, het driehoekig fronton boven het deurvenster van de eerste verdieping, het ontbreken aan gevelstenen in de borstwering tussen de tweede en de derde verdieping, de half-cirkelvormige afdekking en de houten kruismonelen van het venster van de derde verdieping, de vorm van de barokke kurven die de geveltop afdekken.

Het dokument 5 geeft de toestand weer, zoals deze bekomen werd na de restauratie. Enkel de trap, die toegang verleent tot de deuropening van de bel-étage, wijkt af van de huidige toestand. De vier treden van de trap versmallen niet naar boven toe ; er is ook geen smeedijzeren leuning aanwezig.

In zijn algemene lijnen herkennen wij de „Fortune” op een foto-

grafische opname van de architect P. Eeckhout, welke genomen werd kort vóór de restauratie. Het aantal traveeën en verdiepingen is identiek aan de toestand, zoals wij hem heden aantreffen. De afwijkingen zijn ondermeer de volgende: de barokke deuropening ontbreekt of wordt verborgen achter de gevel van het huis van de Onvrije Schippers. De konzolen en de dekplaat voor het balkon zijn aanwezig, doch het ijzer-smeedwerk en het deurvenster zelf ontbreken. De gevelstenen met ringen ontbreken totaal. Op de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping bemerken wij een kleine driehoekige uitsprong, boven het middenste venster. Tenslotte maakt de tweede verdieping nog geen deel uit van de geveltop.

Een 19e-eeuws dokument, dat dateert van voor de wijziging van 1839, geeft eveneens in grote trekken de gevel weer zoals we deze heden zien ³⁵⁵. De ligging van de Fortune wordt hier verkeerdelijk weergegeven, rechts van een onbestaande knik in de Koornlei. De proporties zijn ook teveel in de hoogte gerekte.

Het schilderij van F. Boulanger ³⁵⁶ en de foto's 20 en A.C.L. nr. 48297 B geven de gevel weer na 1839, zoals wij deze reeds hoger beschreven hebben bij de bouwgeschiedenis. Laatstgenoemde is wel iets later te dateren dan de andere dokumenten. De trap heeft twee ijzeren leuningen gekregen. De deur zelf werd opgefleurd met een venster, afgesloten door een smeedijzeren motief. De waaier werd eveneens versierd met een geajoureerd decor, niet identiek, maar dan toch in de zin van de bouw-aanvraag van 1724.

b) Restauratieontwerpen en de gevel na de restauratie.

Een eerste ontwerp werd gemaakt door de architect Fr. Van Hove. Het werd opgenomen in zijn „*Avant-projet de restauration des façades du Quai au Blé*” van 1916. Dit ontwerp stemt het best overeen met het dokument nr. 5. Enkele uitzonderingen hierop vormen de omlijsting van de deuropening, die volledig getekend werd volgens de bouw-aanvraag van 1756: het balkon van het deurvenster van de eerste verdieping, afgesloten door balusters, het driehoekig fronton boven ditzelfde deurvenster, gekopieerd op het schilderij uit de tweede helft van de 18e eeuw ³⁵⁷.

Uiteindelijk krijgt de architect P. Eeckhout de definitieve opdracht voor de herstelling in 1951. Zijn opmeting van de toestand voor de restauratie ³⁵⁸ stemt volkomen overeen met de hogergenoemde foto van het A.C.L. In een eerste project van restauratie stelt P. Eeckhout een 17e-eeuwse trapgevel voor aan de Commissie ³⁵⁹.

(355) Dupressoir, *Bassin du Commerce à Gand*, lithographie, Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

(356) F. Boulanger, *Gras- en Koornlei*, verzameling R. Van Trappen, hout, 31 x 39,5, A.C.L. 93012 B.

(357) Afbeelding 11.

(358) Afbeelding 52.

(359) Afbeelding 53.

Het aantal verdiepingen en traveeën stemt overeen met de huidige toestand. Wij stellen echter volgende afwijkingen vast : de vier vensteropeningen van de bel-étage zijn minder hoog dan de actuele ; daarenboven worden zij onderverdeeld door stenen kruismonelen. De deuropening mist haar barok karakter. Ze heeft een rechthoekig bovenlicht, ter hoogte van deze van de vensteropening, in twee gedeeld door een moneel.

De borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping laat vijf cartouches zien, in de as van de traveeën. De traveeën zelf worden geaccentueerd door muurankers met een eenvoudige versiering. De vijf vensteropeningen van de eerste verdieping zijn gelijkvormig aan deze van de bel-étage. Ze zijn eveneens minder hoog dan de huidige. Het deurvenster met zijn neo-klassieke omlijsting, evenals het balkon werden achterwege gelaten. De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping is identiek aan de voorgaande. De vensteropeningen van de tweede verdieping zijn minder hoog dan de actuele. Hun bovendorpels worden doorgetrokken tot een waterlijst, die aan beide kanten van de twee uiterste vensteropeningen eventjes vertikaal naar beneden gaat, om vervolgens de dekplaten van de derde verdieping te vervolgen. Hetzelfde geschiedt met de waterlijst boven de latei van de vensteropeningen van de derde verdieping. In de borstwering tussen de tweede en de derde verdieping werden twee gevelstenen aangebracht met „Anno” en „1602”. Vanzelfsprekend werd er geen oculus aangebracht met barokke omlijsting, in het kader van deze 17e-eeuwse gevel. De gevelafdekking telt negen treden.

Het is niet uitgesloten dat de gevel van „De Fortune” zich in deze vorm heeft voorgedaan. Het jaartal steunt echter, naar ons weten, op geen enkele bouwaanvraag in het stadsarchief bewaard. Daarom werd het tweede ontwerp³⁶⁰ op 4 september 1951 goedgekeurd door het college. Het is eveneens van de hand van P. Eeckhout. Hiervoor heeft hij zich gebaseerd op zijn gedane bevindingen vóór de restauratie, alsook op de door ons reeds hoger vermelde ikonografische documenten. Deze restauratie kan bijgevolg als volkomen geslaagd worden beschouwd, aangezien ze rekening houdt met de verbouwingen die de gevel in de loop der eeuwen heeft ondergaan.

B. KOORNLEI nr. 1

1. *Bouwgeschiedenis*

Er zijn weinig bijzonderheden bekend over de geschiedenis van het huis van de Koornlei, dat de hoek inneemt naast de Grasbrug.

Een bewaarde bouwaanvraag dd. 1760 beoogt slechts het plaatsen van

(360) Afbeelding 54.

een nieuwe deuromlijsting en het dichtmetselen van een kelderlicht ³⁶¹. Er wordt ook gespecificeerd dat door deze kelderopening „de ghebruyckers hun bier hebben laeten insinken”. Hierdoor wordt het duidelijk dat de woning meteen als herberg, minstens voorheen, was ingericht.

De tekening gevoegd bij een 19de-eeuwse bouwaanvraag toont ons een hoge smalle gevel met een verhoogd horizontaal lijstwerk ³⁶². De drie verdiepingen hebben slechts één enkele muuropening. Beneden treffen wij één deuropening aan.

Verder worden de eerste en de tweede verdieping gekarakteriseerd door een rechthoekig venster in de as van het bouwwerk.

De architect E. Van Hamme restaureert de voor- en de zijgevel van dit huis gedurende een periode gaande van einde maart tot einde juni 1911 ³⁶³.

Op een latere niet nader bekende datum, volgt een transformatie die aan de benedenverdieping haar huidige gestalte geeft.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

De actuele façade van het halsgeveltype wordt begrensd tussen, links het huis Koornlei nr. 2 en rechts de Leie. Ze is geheel gebouwd in baksteen, met enkele delen in witte zandsteen, zoals de plint-, de deur- en vensteropeningen, de gevelafdekking, enz.

Onderaan begint de gevel met een plint in regelmatig gehouwen witte steen. De gelijkvloerse verdieping vertoont twee traveeën muuropeningen. Links bemerken wij een rechthoekige deuropening en rechts een rechthoekige vensteropening. Beide worden gevat door een platte barokke omlijsting. De bovenlichten worden elk in twee gedeeld door een moneel. De geprofileerde waterlijst boven de lateien, loopt door over gans de breedte van de gevel. Iedere bovendorpel wordt afgedekt door twee kleine segmentbogen.

De eerste, de tweede en de derde verdieping vertonen respectievelijk twee vensteropeningen, twee vensteropeningen en één enkele, van hetzelfde type als deze van de begane grond, doch voorzien met kruismonelen. Met de derde verdieping bevinden wij ons reeds in de geveltop. In de borstwering tussen de derde en de vierde verdieping treffen wij een groot rechthoekig paneel in natuursteen aan. Dit wordt versierd door een verdiepte spiegel. Daarboven komt nog een eenvoudig rechthoekig zoldervenster, evenals de voorgaande vensteropeningen door natuursteen omrand. De waterlijsten van de onder- en de bovendorpel lopen door tot in de gevelafdekking. Aldus wordt deze in drie horizontale geledingen verdeeld. De benedenste vangt aan met naar binnen gekeerde voluten aan iedere zijde, waaruit zich kurven ontwikkelen die aan deze gevelpartij een naar boven toe vernauwende vormgeving verlenen. De tweede geleding bestaat

(361) Gent, stadsarchief, serie 535, nr. 78, 7, (bij de) Gersbrugge, 1760 + afbeelding 55.

(362) Gent, stadsarchief, Koornlei nr. 1, 19e-eeuwse bouwaanvraag.

(363) Gent, stadsarchief, Dossier van de Commissie voor Monumenten, Koornlei I.

in hoofdzaak uit vertikale rechtstanden die op licht naar buiten toe omhooggaande krullen eindigen. De bovenste geleding begint onderaan met een driekwartcirkel, waaruit een vertikale rechtstand vloeit. Een halfcirkelvormig geprofileerde waterlijst in de top beëindigt het geheel.

3. De restauratie

a) De toestand van de gevel vóór de restauratie

Zoals reeds besproken in de bouwgeschiedenis vertoonde deze gevel in de 19de eeuw slechts één enkele muuropening per verdieping. De topgevel was onbestaand. Oude foto's bevestigen deze toestand vóór de restauratie in 1911 ³⁶⁴.

b) De toestand van de gevel na de restauratie

Het restauratieontwerp van 1911 omvat zowel de voor- als de zijgevel ³⁶⁵. Bij de tekening van de zijgevel komt een heel kleine schets in de rechterbovenhoek met een afbeelding van twee klokgevels gelegen langs de Leie op de hoek naast de Grasbrug. De eerste gevel is bedoeld als verantwoording van het project van de herstelling van dit deel van het woonhuis. Wij konden er niet in slagen het origineel dokument waarop de bouwmeester zich geïnspireerd heeft, terug te vinden. Een 19de-eeuws winterlandschap ³⁶⁶ laat ons deze gevel echter zien als een eenvoudige langsgewel met een zadeldak, zonder enige geveltop.

De tekening van de huidige voorgevel is geïnspireerd op het ontwerp van de zijgevel met een ongeveer identieke barokke geveltop.

In een gevelsteen heeft de bouwmeester het jaartal 1719 geplaatst. In de actuele gevelstenen komt echter geen inscriptie voor. Van waar deze ten slotte weggelaten datum komt, hebben wij niet kunnen achterhalen.

Besluit

Noch van de algemene ordonnantie van de huidige gevel, noch van de barokke geveltop, konden wij verantwoording vinden in de oude ikonografische bronnen. Opmetingen en nota's kort vóór of tijdens de restauratie opgemaakt, bestaan niet in het stadsarchief.

Alhoewel zeer schilderachtig, kan deze gevel noch in zijn grote trekken, noch in zijn details, archeologisch verantwoord worden.

(364) Afbeelding 27.

(365) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Koornlei nr. 1, restauratieontwerp voor de voor- en de zijgevel door de architect E. Van Hamme.

(366) Gent, Koornlei nr. 1, gevel langs de Leie, dokumentatie van de architect P. Eeckhout.

C. HOEK GRASLEI - HOOIAARD nr. 1

1. *Bouwgeschiedenis*

Alhoewel de hoofdgevel van dit huis niet gelegen is langs de Graslei, komt het toch gewettigd voor de zijgevel ervan die de hoek vormt Graslei-Hooiaard hier te behandelen. We reserveren dit monument dan ook voor een latere studie die ook de Hooiaard zal omvatten.

Deze façade komt voor op een aantal oude ikonografische documenten, tekeningen en foto's³⁶⁷.

Wanneer deze gevel zijn huidige gedaante kreeg is niet bekend. In de 19de eeuw vinden wij hem met een verhoogde frontlijst en een piramidaal dak.

2. *Beschrijving van de huidige toestand van de gevel*

De actuele gevel telt twee traveeën en vier verdiepingen vensteropeningen, de zolderverdieping inbegrepen.

Hij is opgetrokken in baksteen en natuursteen, doch volkomen bepleisterd.

Boven de plint komen twee rechthoekige vensteropeningen opgevat als uitstalramen. Deze worden door een smalle muurdam gescheiden.

De eerste verdieping laat in de borstwering van de vensteropeningen twee leuninggen met neoklassieke balusters zien. De vensteropening links heeft een houten kruisraam volgens 18de-eeuws model. De vensternis rechts is blind gehouden. De borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping vertoont in de twee panelen gevormd door het opwaarts doortrekken van de omramingen van de vensteropeningen beneden, twee guirlandes. Het vensterritme van de tweede verdieping is hetzelfde als dit van de eerste verdieping. Van links naar rechts een vensteropening, gevolgd door een even grote blinde vensternis.

De borstwering tussen de tweede en de derde étage laat slechts twee rechthoekige spiegels als decor zien. Boven de kornis komt een mansardedak. In de as van deze zijgevel vinden wij alsdan een eenvoudige houten standvenster met een segmentbogige geprofileerde waterlijst bekroond.

Besluit

Er zijn geen archeologische gegevens voorhanden die toelaten de huidige gevel te beschouwen als de restauratie van een vroegere 18de-eeuwse toestand. Alleen de vensteropeningen van de actuele eerste en tweede verdieping stemmen overeen met deze die we uit afbeeldingen van de 19de eeuw kennen. De huidige twee vensteropeningen van de begane-grondverdieping konden afgeleid worden van de ordonnantie van de twee bovenste. De 19de-eeuwse derde verdieping, die thans afgebroken is,

(367) Afbeeldingen 2, 4, 27, e.a.

met haar twee bijna vierkante vensteropeningen, heeft duidelijk een karakter dat tot de vorige eeuw behoort en niet hoger kan opklimmen. Voor de decoratieve elementen, zoals de balustraden, de guirlandes en de spiegels, konden wij geen verantwoording vinden.

Deel III

Verdwenen gevels

A. „DE CONYNENBERGH” 1702

Bouwgeschiedenis

In de 16de eeuw treffen wij dit huis reeds aan onder de benaming „de Wildeman”. In 1594 huurden de pijnders de helft van het gebouw, waarvan de eigenaars Boudewijn Praet en de weduwe van Jacob de Belle-maker waren. De stad kocht het gebouw aan op 29 maart 1718 teneinde een rechtstreekse toegang te hebben, vanaf de Graslei, in het Pakhuis op de Koornmarkt. De burelen voor de ontvangst van de rechten op de wijn, de brandewijn, het pond- en stukgeld zouden er ingericht worden.

Een akte van 1778 noemt het huis nog „den Conijnenberg”, maar voegt er aan toe „nu de Fonteyne”³⁶⁸.

Het belangrijkste handschriftelijk dokument dat in het stadsarchief bewaard wordt, is de bouwaanvraag van de eerste jaren van de 18de eeuw³⁶⁹.

Op 5 en 26 mei 1702 gaat het College gunstig in op de aanvraag van Judocus Cremers. Er wordt toelating verleend aan de eigenaar, de gevel van de herberg „De Conynenbergh” te herbouwen volgens het bijgevoegde bouwplan³⁷⁰. De originele bewaarde tekening beeldt een gevel af met zes traveeën en drie verdiepingen muuropeningen, deze van de geveltop inbegrepen.

De begane-grondverdieping vertoont in de as van de gevel een brede rechte steektrap. Deze telt vier treden en is haaks op het gebouw geplaatst. Voor de drempel van de twee deuropeningen bevindt zich een bordes dat aan beide zijden wordt afgesloten door een borstwering. Deze bestaat uit een volle gesloten muur met een geprofileerde dekplaat.

De gevelplint wordt links en rechts van dit perron telkens in traveeën ingedeeld door sokkels met vier dwarsbanden versierd. Brede horizontale groeven onderbreken de vlakken tussen de sokkels. Op de bel-étage verdieping met boven de onderdorpels van de vensteropeningen, rusten

(368) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 509.

(369) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 8.

(370) Afbeelding 56.

op de zopas vernoemde sokkels pilasters van de Toskaanse orde.

De traveeopstelling, aangeduid door een muurdam met pilasters is overal dezelfde. In elk van de twee middenste traveeën is een eenvoudige barokke deuropening voorzien. Beide hebben een identieke omlijsting die begint boven een lage sokkel en de rechtstanden volgt tot in de deurafdekking. In de hoeken ervan wordt in het lijstwerk een kwartcirkel naar binnen getrokken vooraleer in de horizontale latei over te gaan. De omraming wordt in de rechtstanden door drie dwarsbanden onderbroken. De sluitsteen in de as wordt uitgewerkt als een kleine konsole die een horizontale deklijst draagt.

De borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping laat tussen de vooruitspringende sokkels volgend ritme van decoratieve elementen zien, van links naar rechts: een cartouche met een ovaal middendeel = model A, een vulling met gedraaide baluster, opnieuw een cartouche model A, dan een cartouche met een rechthoekig middendeel model B, een vulling met balusters en tenslotte nogmaals een cartouche model B.

De zes rechthoekige vensteropeningen van de eerste verdieping worden ieder geflankeerd door pilasters van de Ionische orde. Deze dragen een architraaf. Terwijl voor de linker helft van het dak de tekening niets voorziet is er voor de rechter helft een barokke geveltop ontworpen.

De beweging in de gevelafdekking met krullen wordt links en rechts voorafgegaan door een sokkel, waarop een barokke vaas met vlammen wordt afgebeeld. Een vensteropening voorzien van een kruismoneel en een natuurstenen omraming, wijst op de aanwezigheid van een tweede verdieping. De geprofileerde waterlijst boven de latei wordt doorgetrokken tot in de contourtekening van de geveltop. Op deze hoogte begint een tweede horizontale geleding langs beide zijden begrensd door een dubbele 6 vormige krul. In de as bevindt zich een klein barok siervenster. De geveltop wordt bekroond met een sterk geprofileerd driehoekig fronton. Bovenaan prijkt op een sokkel het borstbeeld van een dame.

Reeds bij de bouwtoelating werden eisen gesteld door de stadsmagistraat in verband met het projekt. Men diende „intreckende het plankiersel van eenen trap alsmede weerende de banken ende steenen leenen daerinne synde” ³⁷¹.

Aldus diende het ontworpen perron vervangen door een rechte steektrap zonder bordes en zonder stenen leuning aan beide zijden.

Talrijke ikonografische dokumenten leren ons het uitzicht van de „Conynenbergh” in de 19de eeuw kennen ³⁷². De foto van 1881 ³⁷³ en ook de andere geven deze gevel telkens weer met volgende wijzigingen ten opzichte van het origineel ontwerp. De gelijkvloerse en de eerste verdieping tellen zeven traveeën in de plaats van de zes traveeën van het ontwerp. Nu doet het geheel zich duidelijk voor als een tweewoonst. Een brede rondbogig afgedekte frontopening, of poort, neemt de eerste twee traveeën rechts van de begane grond in. De bel-étage verdieping van het

(371) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 43, nr. 8.

(372) Afbeeldingen 2, 4, enz.

(373) Afbeelding 2.

huis rechts telt vier traveeën. Bijgevolg is er een travee bijgekomen.

Op het huis links, dat drie traveeën telt, werd ook een geveltop geplaatst. Een vooruitspringend balkon met borstwering in ijzersmeedwerk is in de as van de tweede verdieping te zien. De balustrade in de borstwering van de vijfde travee op het bouwplan voorzien, ontbreekt hier.

Zo bestaat de derde verdieping uit twee gelijke barokke geveltoppen.

De vensteropeningen zijn geflankeerd met pilasters. Het barokke siervenster is in iedere topgevel vervangen door een rechthoekige cartouche. De vazen met vlammen en het borstbeeld van het bouwplan zijn hier niet te zien.

In 1896 is de gevel reeds afgebroken om plaats te ruimen voor een nieuw postgebouw. Door V. Vander Haeghen wordt in dat jaar voorgesteld „de voir employer le terrain vacant à la construction de maisons corporatives des 16e en 17e siècles”. Liever deze reproducties zegt hij dan een nieuw teatergebouw „dans le style archaïque de l'ancienne Maison des Bateliers”.

B. KOORNLEI nr. 23 - 1732

1. *Bouwgeschiedenis*

Het oudste dokument ons bekend is de bouwaanvraag van sieur Guillaume Claye, waarin hij „den voorghevel van den selven synen huysse ghemaeckt wesende van haut, geerne soude doen afbreken mitsgaeders verhanderen ende herbauwen in steen” ³⁷⁴ en dit „volghens de modelle hier annex” ³⁷⁵. Dit wordt door het College goedgekeurd op 7 juni 1732, op voorwaarde dat hij „de eerste staegie ende de tweede stagie maeckende respectievelijk op de hooghende van twaelf ende elf voeten ende voorts op een recht linie volghens den draet bij de gheswoorne erfscheeters deser stadt te trecken ende ledende het waeter vande daecken met bleecken buysen tot beneden aen den grondt vande straete” ³⁷⁶.

Deze trapgevel, zoals het 18de-eeuws ontwerp ons toont, is hoofdzakelijk opgetrokken in baksteen, uitgezonderd de venster- en deuromramingen, de kruismonelen, de gevelstenen, de waterlijsten, de dekplaten van de treden van de trapgevel, enz..., die uit natuursteen bestaan.

Het gebouw is drie traveeën breed en telt drie verdiepingen venster- en deuropeningen.

Op de begane-grondverdieping treffen wij van links naar rechts een deur- en twee vensteropeningen aan. De rondbogig afgedekte deuropening wordt links en rechts omsloten door pilasters met bossagewerk. Het bovenlicht wordt van de deuropening zelf afgesloten door een horizontale roede, welke op dezelfde hoogte ligt als de roeden van de kruis-

(374) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 16.

(375) Afbeelding 57.

(376) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 16.

monelen van de twee vensteropeningen ernaast. De rechtstanden worden bovenaan versierd door twee regence-konzolen. De rondboog met sluitsteen, de rechtstanden met bovenaan konzolen, evenals de pilasters met bossagewerk werden beschermd door een waterlijst, welke het tracee van de deurafdekking overneemt. De twee rechthoekige vensteropeningen met kruismonelen van de gelijkvloerse verdieping, worden van de begane grond gescheiden door een effen plint. Boven de lateien van deze twee vensteropeningen bevindt zich een geprofileerde waterlijst. In de borstwering tussen het gelijkvloers en de eerste verdieping zien wij van links naar recht achtereenvolgens: een gevelsteen, een balustrade, een gevelsteen. De gevelsteen links is rechthoekig omlijst en vlak gehouden. Hij is even breed als de binnenste lijn van de rechtstanden van de deuropening. De balustrade die het deurvenster beveiligd, bestaat uit vijf pilastervormige balusters, waarop een leuning rust. Ze neemt de breedte in van de daaronder liggende vensteropening. De gevelsteen uiterst rechts, is gelijkvormig aan de eerste en is weerom even breed als de onder- en bovenliggende vensteropeningen van de gelijkvloerse en van de eerste verdieping.

De eerste verdieping vertoont van links naar rechts een venster, een deurvenster, een venster. Beide vensteropeningen zijn gelijkvormig aan deze van de begane-grondverdieping. Het deurvenster heeft enkel een bovenlicht, op dezelfde hoogte als de twee flankerende vensteropeningen. Ze wordt gesteund door twee barokke konzoltjes. Een geprofileerde waterlijst, boven de lateien van de muuropeningen van de eerste verdieping, welke doorgetrokken is over de ganse breedte van de gevel, vormt de basis van de geveltop.

In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping zien wij drie gevelstenen, gelijkvormig aan de twee voorgaande. De uitersten hebben respectievelijk de inschriften „ANNO” en „1732”. Het middenste laat ons een karveel zien waarvan de mast buiten het kader van de gevelsteen treedt. Dit wijst op de ligging van het gebouw aan de Gentse Leihaven.

De tweede verdieping telt slechts een vensteropening dat geenszins een verschil toont met de voorgaande. Boven de latei merken wij een geprofileerde waterlijst, die de sokkel vormt, waarboven het barokke oculus troont. De waterlijst van de halfronde afdekking van de topgevel, neemt de vorm van de ronding boven het oculus over. De trapgevel zelf bestaat uit zeven treden, waarvan iedere trede afgedekt is met een geprofileerde deksteen.

Op dit bouwontwerp treffen wij rechts, ter hoogte van de gelijkvloerse verdieping, een segmentbogig afgedekte poortopening aan, zonder bovenliggende constructie. Wij zijn de mening toegedaan dat hiermede het afsluiten van het brandstraatje „Hof van Fiennes” bedoeld wordt.

Op 12 november 1816 krijgt de eigenaar, de heer Van Boterdael de toelating van het college voor „enlever la croisée au-dessus de la porte”³⁷⁷. Drie jaar later krijgt dezelfde eigenaar de toelating „de faire ôter les

(377) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1985, A° 1816, Quai au Blé.

croix en pierre de taille existantes dans les fenêtres des premier et second étages et en les remplaçant par des croisées à la moderne, de baisser lesdites..."³⁷⁸. Het bijgevoegde ontwerp bleef bewaard³⁷⁹. Deze toestand van de gevel zoals hij zich voordoet in de 19de eeuw zien wij bevestigd op het dokument nr. 4. Het aantal traveeën stemt overeen met de originele bouwaanvraag. Er werd echter een verdieping vensteropeningen aan toegevoegd.

2. Beschrijving van de huidige toestand van de gevel

Het huis Koornlei nr. 23 wordt ten noorden begrensd door het straatje „Hof van Fiennes" en ten zuiden door de Lintworm, Koornlei nr. 24.

Deze trapgevel is in hoofdzaak opgebouwd in baksteen, met uitzondering van de vensteromramingen, de monelen en kruismonelen, de waterlijsten, de gevelstenen, enz..., die uit natuursteen bestaan. Het gebouw telt drie traveeën en is vier verdiepingen hoog, het zoldervenstertje in de top niet inbegrepen.

De begane grondverdieping vertoont een deur- en twee vensteropeningen. De deur heeft een rechthoekig bovenlicht. Beide vensteropeningen zijn in twee gedeelte door een moneel. Hun benedendorpels worden doorgetrokken over de ganse breedte van de gevel, tot aan de deuropening. Boven de lateien van deze drie muuropeningen treffen wij drie strekse bogen aan. Deze worden telkens herhaald boven alle overige vensteropeningen.

De drie rechthoekige vensteropeningen van de eerste verdieping zijn veel hoger dan deze van de begane-grondverdieping. Ze worden tevens ingedeeld door kruismonelen.

In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping bevinden zich drie rechthoekig omraamde en vlak gehouden gevelstenen. De drie rechthoekige vensteropeningen van de tweede verdieping worden in twee gedeelte door monelen. Hetzelfde doet zich voor in de vensteropening van de derde verdieping, die reeds in de geveltop gelegen is. In de gevelvlakken links en rechts van deze vensteropening werden twee gevelstenen, met barokke cartouches versierd, aangebracht. Bovenaan in de top zien wij nog een klein zoldervenstertje. De gevel telt acht treden. Iedere trede wordt afgedekt met een deksteen in natuursteen.

3. De restauratie

a) De toestand van de gevel vóór de restauratie

Behalve de reeds hogervermelde en reeds beschreven bouwaanvraag van 1819, met het geannexeerde model, evenals het dokument nr. 4, zijn er ons geen bronnen gekend die deze gevel weergeven vóór de restauratie.

(378) Gent, stadsarchief, nr. 1986, A° 1819.

(379) Afbeelding 58.

b) De gevel na de restauratie

Qua opmetingen, nota's en bevindingen van de architect of foto's van vóór of tijdens de herstellingswerken, staan wij praktisch voor een lakune.

Wij zijn de mening toegedaan dat de restauratie er enkel in bestaan heeft een 19de-eeuwse toestand te bestendigen. Wel werden de vensteropeningen, in 1819 aanzienlijk verlaagd, tot hun vroegere afmetingen herleid. De venstermonelen werden eveneens opnieuw aangebracht. Toch lijkt het ons veel interessanter ware de gevel gerestaureerd volgens zijn originele bouwaanvraag van 1732 en niet naar latere minder duidelijke verbouwingen. De mogelijkheid bestaat ook dat de architect dit bouwplan niet kende of niet wist te identificeren. Het bewaarde model getuigt van een zeer hoogstaande kwaliteit, gezien de krachtige lijnen en de zeer nauwkeurige detaillering. Het ware bijgevolg de meest logische oplossing geweest naar dit 18de-eeuws plan terug te grijpen in de plaats van deze gevel in een 17de-eeuwse stijl te restaureren. Om deze redenen klasseren wij dit gebouw onder de rubriek van de verdwenen 18de-eeuwse gevels.

C. ECOLE DES HAUTES ETUDES, KOORNLEI nr. 21

Bouwgeschiedenis

In 1681 wordt het huis „in het welcke ghehauden wort het comptoir vanden staepel vande graenen”³⁸⁰ „afghewesen als staende ter ruine”. De toenmalige eigenaar, de weduwe van Jan Geeraert sluit een overeenkomst met het stadsbestuur op 25 augustus 1681, waarin zij verklaart ten laatste in de maand maart van het volgende jaar, met de afbraak en de wederopbouw aan te vangen.

Volgens een bouwaanvraag van juni 1747³⁸¹ vernemen wij dat „Jouffrouwe de weduwe van sieur Egidius Morel, dat sij activelijck besigh is met van nieuwe te herbauwen den huijse ghestaen ende ghelegghen neven het gonne bij haar bewoont ghenaemt de Cooreblomme” en dit „achtervolghende d'annexe modelle”³⁸². Het bouwplan toont ons zowel de lange zijde van de gevel, welke zich langs de kaai uitstrekt, als de korte zijde die op het pleintje uitgeeft.

Beide gevels zijn opgetrokken in baksteen en in natuursteen, doch werden volkomen bepleisterd³⁸³.

De gevel met mansarde-dak langs de kaai, bestaat uit zeven traveeën, waarvan de drie middenste een risaliet vormen. Hij telt slechts twee verdiepingen. De plint waarop het gebouw rust, is vlak gehouden, met uitzondering van de twee pilasterbasissen, eveneens onversierd, die de risaliet accentueren, en de insprong rechts, die de hoek van het gebouw aanduidt.

(380) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 5.

(381) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 18.

(382) Afbeeldingen 59, 60.

(383) Afbeelding 11.

De zeven vensteropeningen van de begane-grondverdieping zijn onder- en bovenaan gevat in cordons. De muurdammen tussen deze vensteropeningen, zijn als spiegels uitgewerkt. De penanten tussen de tweede en de derde, en tussen de vijfde en de zesde vensteropening maken deel uit van het bossagewerk van de pilasters, welke over de gehele hoogte van de gevel vertikaal worden doorgetrokken, en alzo de risaliet accentueren. In de muurdammen tussen de derde en de vierde en tussen de vierde en de vijfde vensteropening merken wij twee Louis-XV konzooltjes, die de dekplaat van het bovenliggend balkon dragen.

De borstweringen tussen het gelijkvloers en de eerste verdieping, zijn links en rechts van de risaliet als twee horizontale spiegels uitgewerkt. In de borstwering van de middenpartij, treffen wij in de as een balkon aan met een Louis XV balustrade in smeedijzer.

De rechthoekige vensteropeningen van de eerste verdieping zijn gelijkvormig aan de voorgaande. Het deurvenster, afgedekt met een strekse boog, dat zich in de as van de gevel bevindt, wordt beschermd door de zojuist beschreven balustrade. De penanten zijn zoals op de vorige verdieping, eveneens als spiegels uitgewerkt. De muurdammen met bossagewerk, vertonen bovenaan twee symmetrische konzolen.

De twee verdiepingen worden over gans de breedte van de gevel, beschermd door een hoofdgestel bestaande uit een geprofileerd architraaf, een effen fries waarin de pilasters nogmaals worden aangeduid en een breed uitgewerkte kroonlijst. Daarop volgt het mansarde-dak. Een driehoekig fronton, met geprofileerde omlijsting, werd boven de risaliet aangebracht. Het tympanon is versierd met een rocaille-oculus met een grillig motief. Links en rechts van dit fronton in de as van de zijpartijen treffen wij een sierlijke dakkapel met een oculus aan. De symmetrisch geplaatste voluten ondersteunen de uiteinden van een waterlijst die de ronding van het oculus overneemt.

De korte gevel, die op het pleintje uitgeeft, neemt in grote mate de hoger beschreven ordonnantie over. Hij is ingedeeld in drie traveeën en telt twee verdiepingen vensteropeningen.

De plint waarop de gevel rust, is vlak gehouden, de insprong links welke de hoek aanduidt uitgezonderd.

De begane-grondverdieping telt drie rechthoekige vensteropeningen, gevat in doorlopende cordons, waarvan de middenste iets breder is dan de andere. De twee uiterste muurdammen zijn uitgewerkt als vlakke spiegels. De twee middenste penanten zijn versierd met bossagewerk, met bovenaan twee symmetrische konzolen, die de dekplaat van het balkon dragen.

De borstwering tussen het gelijkvloers en de eerste verdieping ver- toont van links naar rechts, een horizontale vlakke spiegel, de balustrade van het balkon met een Louis XV motief in smeedijzer, begrensd door de vlakke basissen van de pilasters, en dan weer een spiegel.

De eerste etage verschilt geenszins van de begane-grondverdieping. Enkel wordt de middenste travee nu ingenomen door een deurvenster, afgedekt met een regence-boog. Een geprofileerde waterlijst, over de ganse breedte van de gevel, neemt de contours over. Het hoofdgestel,

gelijk aan dit van de andere zijde, vormt de basis van het mansardedak. De middentravee wordt hierboven nogmaals geaccentueerd door een fronton, doch ditmaal door een segmentboog afgedekt. Het tympanon draagt een typisch Louis-XV motief in half-verheven beeldhouwwerk. Links en rechts treffen wij dezelfde oculi aan als op de langsegevel van het gebouw.

Het feit dat geen van beide gevels een deuropening vertoont op het gelijkvloers, valt makkelijk te verklaren. Wanneer wij dokument nr. 60 raadplegen, zien wij dat niet enkel de Cooreblomme, maar ook het huis aangeduid als de „saele van het huijs van Juffrouw Morel”, beide het eigendom waren van deze laatste. Bovendien stonden de twee interieurs rechtstreeks in verbinding met elkaar. Zodoende had zij slechts één ingangsdeur nodig; deze bevond zich boven de trap, aangeduid op deze plattegrond.

De dokumenten 5 en 11 geven in grote lijnen de hoger beschreven gevels weer. De afbeelding 5 is een vereenvoudigde editie van de oorspronkelijke bouwaanvraag. Noch de pilasters met bossagewerk en konzolen, noch het Louis XV motief in de smeedijzeren balustrade van het balkon werden hier weergegeven. Mogelijks waren zij toen reeds verdwenen.

Hieruit kan men concluderen dat de twee naast elkaar liggende huizen voortaan in het bezit waren van twee verschillende eigenaars.

Het 17de-eeuws huis eveneens eigendom van Juffrouw Morel, op dokument 60 aangeduid als de „saele van het huijs van Juffrouw Morel”, vinden wij terug op een schilderij uit de tweede helft van de 18e eeuw³⁸⁴. Dit gebouw, met dubbele barokke puntgevel, is acht traveeën breed en telt vier verdiepingen venster- en deuropeningen. De begane-grondverdieping vertoont acht rechthoekige muuropeningen. Zoals aangeduid op de plattegrond van 1747, bevindt de deuropening zich in de vijfde travee, van links geteld.

De vensteropeningen van de eerste verdieping zijn gelijkvormig aan deze van het gelijkvloers. De basis van de dubbele topgevel wordt aangeduid door een waterlijst over gans de breedte van het gebouw.

De tweede verdieping met telkens een groep van twee vensteropeningen, bevindt zich reeds in de dubbele top. Hierboven treffen wij telkens een waterlijst aan. Bovenaan bevinden zich nog twee oculi. Beide geveltoppen worden bekroond door een barok lijnenspel met voluten.

In 1828 staat de koophandelsmaatschappij toe aan de heer Kreps, een bureel voor de dienst der Stoombootmaatschappij te maken in het „Lokaal der Beurs”. De aanvraag „tot het bekomen van daglicht in voorzeid kantoor, het doorbreken van de muur, welke zich aan den ingang der beurs bevindt vereischt”, wordt door het stadsbestuur geweigerd³⁸⁵.

De volgende bouwaanvraag, waarvan het plan echter verloren ging, dateert van juli-augustus 1833³⁸⁶. De toenmalige eigenaar, Francois Heynderickx, krijgt de toelating van het College volgende werken uit te voeren :

(384) Afbeelding 11.

(385) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1988, Koornleye, 1828.

(386) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, nr. 1992, Koornleye, 1833.

„1° la construction de l'avant-corps de la façade principale.

2° ... de l'arrière-corps à gauche et la façade latérale jusque contre la maison occupée par le sieur Ch. Geniets.

3° la construction de l'arrière-corps à droite”.

Dokument 5 wijst erop dat dit gebouw met dubbele topgevel vervangen werd door een negen traveeën brede gevel, met vijf verdiepingen. De geveltop heeft een brede geprofileerde waterlijst als basis, waarboven twee voluten rusten, die de verbinding vormen met een hoger liggende nog bredere waterlijst. In de tympanon van de segmentbogige afdekking merken wij een oculus.

Stijlkritisch menen wij dit gebouw te mogen situeren in de 18e eeuw. Gezien het gering aantal details dat deze dokumenten ons bieden, achten wij het niet uitgesloten dat dit gebouw zou beantwoorden aan de bouw-aanvraag van 1833.

Geen van deze gevels zijn heden nog aan te treffen op de Koornlei, aangezien zij gesloopt werden om plaats te maken voor de aktuele „Ecole des Hautes Etudes”, Koornlei nr. 21. Deze typische neo-klassieke gevel telt vijf traveeën en is drie verdiepingen hoog.

De drie middenste traveeën maken deel uit van een risaliet.

Een „projet de remaniement de la façade” van de architect P. Van Hove, gedateerd november 1923, werd nooit uitgevoerd³⁸⁷. Deze, eveneens neo-klassieke gevel, zou zeker geen verbetering hebben betekend.

D. DE BACKERS HUUS ONDER DEN OCKELEERE - 1758

1. *Bouwgeschiedenis*

Het huis gelegen op de Graslei, ten zuiden van de Conijnenberg werd in 1545 reeds vermeld als zijnde „de Backers huus onder den Ockeleer”. Mogelijks betreft het hier hetzelfde gebouw dat in 1778 voorkomt onder de titel van „het Cleyen Cortrijcke”³⁸⁸.

Het handschriftelijk dokument, bewaard in het stadsarchief, dat ons het meest informatie biedt, is de bouw-aanvraag rond het midden van de 18de eeuw. Hierin zegt de toenmalige eigenaar, sieur Baudwijn de Smet, „dat hij de cleene dackveynster gheerne saude afbreken ende 't selve ermaecken met een fronte spies”³⁸⁹. Uit volgende regels kunnen wij tevens iets vernemen over de vroegere toestand van zijn woning: „ende naer dien veranderen de veynsters inden voorghevel ende uytmenen de colommen”. De „annexe modelle” bleef eveneens bewaard³⁹⁰. Dit stelt een huis voor bestaande uit vier traveeën. Deze langsgewel telt vijf verdiepingen venster- en deuropeningen, de kelderlichten en het dubbel standvenster inbegrepen. De kelderverdieping vertoont van links naar rechts, een venster-

(387) Afbeelding 61.

(388) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 511.

(389) Gent, stadsarchief, reeks 535, farde 143, nr. 22.

(390) Afbeelding 62.

opening, een segmentbogig afgedekte deuopening, van de vensteropening uiterst rechts gescheiden door een trap met twee treden en twee stenen banken, die toegang verleent tot de deuopening van de begane-grondverdieping. Deze laatste telt van links naar rechts twee rechthoekige vensteropeningen, een rechthoekige deuopening met een rechthoekig bovenlicht en een eveneens rechthoekige vensteropening.

De vier vensteropeningen van de eerste verdieping zijn volkomen gelijkvormig aan deze van het gelijkvloers. De vensteropeningen van de tweede étage zijn gelijkvormig aan de voorgaande, doch iets minder hoog. De dubbele kornis werd onmiddellijk boven hun lateien aangebracht. Zij vormt de basis van het zadeldak, waarvan de nok parallel loopt met de gevel. Hiervoor treffen wij een breed standvenster aan met twee rechthoekige vensteropeningen. De constructie wordt geflankeerd door twee pilasters met bossagewerk en bekroond door een driehoekig fronton. Wij vinden dit gebouw in deze vorm terug op een lithografie van H. Borremans³⁹¹.

Andere foto's tonen ons ditzelfde huis, doch gewijzigd in een 19de-eeuwse neo-klassieke stijl³⁹². Er werd tevens een verdieping aan toegevoegd.

2. *De slopingswerken uitgevoerd, teneinde het terrein vrij te maken voor het oprichten van een nieuw postgebouw.*

Vanaf het hoger besproken huis, tot aan de hoek van de Sterrestraat, stonden er nog drie gebouwen.

De lithografie van H. Borremans toont ons het huis ten zuiden van het „Backers huus onder den Ockeleere” als zijnde een 17de-eeuwse trapgevel met vijf verdiepingen. De foto nr. 63 laat ons de gewijzigde 19de-eeuwse vorm zien. De geveltop werd afgebroken en het huis afgedekt met een horizontale kornis. De twee uiterste vensters van de derde verdieping zijn blind gehouden, en verraden nog steeds de oorspronkelijke vorm van de trapgevel.

De andere twee gevels hebben op foto nr. 63 eveneens een 19de-eeuwse gedaante. Het zijn respectievelijk „het Spiegelhuus” en een verrij³⁹³.

Een enorme tegenspraak doet zich voor rond de eeuwwisseling. Enerzijds begon men er aan te denken de gevels van de Graslei te restaureren, anderzijds werden er plannen gemaakt voor een schouwburg³⁹⁴, waardoor niet enkel de gevels van de Graslei dienden afgebroken te worden. Men moest tevens overgaan tot het slopen van het Pakhuis op de Koorn-

(391) Borremans H., *Maison des Bateliers, quai aux herbes à Gand*, lithographie, Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

(392) Gent, Graslei, algemeen zicht vóór 1897, A.C.L. nr. 124587 A. — Idem, A.C.L., nr. 143805 B.

(393) De Potter F., *op. cit.*, deel II, p. 511.

(394) Gent, stadsarchief, Graslei, ontwerp voor een schouwburg, d.d. februari 1892.

markt met de aanpalende huizen³⁹⁵, waaronder een zeer mooie renaissance-gevel ten zuiden van het Pakhuis gelegen. Zo ging deze prachtige site verloren³⁹⁶. Er kwam wel een reactie vanwege de Commissie voor Monumenten, doch deze was tevergeefs³⁹⁷.

Uiteindelijk werd van dit eerste project afgegaan voor de bouw van het Postgebouw, in een neogotische stijl. Rond deze jaren besloot men ook over te gaan tot het bouwen van de St. Michielsbrug, die de vroegere smalle draaibrug zou vervangen.

E. HET PIJNDERSHUIS, 1770

Bouwgeschiedenis

Ten zuiden van het Schippershuis stond eertijds „het huis van Melle”, zo aangeduid in het tarief van het dagloon der pijnders, opgemaakt in 1545³⁹⁸.

In de 18e eeuw wordt het huis „Het Schaliendak” genoemd³⁹⁹. Een poort ervan gaf uit op de Koornmarkt⁴⁰⁰. Het belangrijkste handschriftelijk dokument dat in het stadsarchief bewaard wordt is een 18e-eeuwse bouwaanvraag. In juni 1770 krijgt de toenmalige eigenaar, sieur Jaspaert Fassaert, de toelating van het stadsbestuur zijn gevel te wijzigen „ghelijck het annex model”, en dit „binnen den tydt van twee à dry jaeren”. Een maand later richt hij opnieuw een schrijven aan het College, waarin hij zegt: „dat hij in plaetse van af te wachten de twee jaeren tot het voltrecken den ghevel in desen vermeldt van intentie is als nu gheheel op te maecken op de forme ende conforme de nieuwe modelle alhier ghevougt...”⁴⁰¹. Hiervoor krijgt hij de toelating, op voorwaarde „dat hij suppliant den trap bij modelle aangewesen niet voorder en sal vermoghen ter straete uijt te brenghe, als zes voeten”.

Het model toont ons een klokgevel bestaande uit vier traveeën. Hij telt vier verdiepingen venster- en deuropeningen.

Als gebruikt materiaal wordt er in de bouwaanvraag melding gemaakt van arduin⁴⁰². Gans de 34 voeten brede gevel werd echter bepleisterd.

(395) Gent, Koornmarkt, het Pakhuis tijdens de ontmanteling, 1897, A.C.L. nr. 25844 D.

(396) Gent, Koornmarkt vóór 1897, A.C.L. nr. 25816 D.

(397) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, brief van V. Van der Haeghen d.d. 8 augustus 1896.

(398) De Potter F., *op cit.*, deel II, p. 508.

(399) Gazette van Gent, 14 augustus 1769, „Een huys... genaemd „het Schaillen dack, alias oud Pijnderhuys, met de kelders daer onder, danof den grootsten is eene herberghe, alwaer voor teeken uytsteekt „het Boots gezelleken”.

(400) Weesenboek, 1777, 40^v, „Huys, stede ende erfve, eertyts genaemt „het Schailledack”, alias „Pynders-Huys”, onlangs nieuwe gebauwen, van achter comende jegens d'opene plaetse van het Packhuys deser stadt ende ten voorhoofde op de Cooreleye, met den kelder daeronder, genaemt „het Hollanderken”.

(401) Gent, stadsarchief, serie 535, farde nr. 83, nr. 4 + afbeelding 64.

(402) Idem, „... in het arduijn oock doen stellen”.

De kelderverdieping vertoont rechts van de trap, twee rechthoekige omraamde vensteropeningen en een eveneens rechthoekige omraamde deuropening. Daarbij aansluitend leidt een rechte steektrap vanaf het straatpeil naar deze kelderverdieping.

Een rechte steektrap van tien treden verleent toegang tot de bel-étage. De eerste zeven treden zijn gevat in een typische Louis XV vorm. De laatste drie treden, mogelijks in hout, bevinden zich reeds achter de deuropening in het gebouw zelf. De rechthoekig omlijste deuropening heeft een zeer karakteristiek Louis XV bovenlicht. Rechts van deze deuropening merken wij drie rechthoekig omlijste vensteropeningen ter hoogte van de bel-étage, waarvan de onder- en de bovendorpels gevat zijn in twee doorlopende kordons.

In de borstwering tussen de bel-étage en de eerste verdieping treffen wij vier guirlandes aan, onder de dorpels van de vensteropeningen van de eerste verdieping, welke reeds de overgang met de Louis XVI aankondigen.

De eerste verdieping telt vier vensteropeningen, gelijkvormig aan de voorgaande, en eveneens gevat tussen twee horizontale kordons, die over gans de breedte van de gevel worden doorgetrokken.

In de borstwering tussen de eerste en de tweede verdieping, merken wij opnieuw twee Louis XVI guirlandes op, onder de benedendorpels van de vensteropeningen van de tweede verdieping. Deze laatste worden doorgetrokken over gans de breedte van de gevel, en vormen de basis van de geveltop. Deze kordon wordt verbonden met de hoger liggende, ontstaan door het verlengen van de lateien van de twee vensteropeningen van de tweede verdieping, door twee kurven welke eindigen op volutes en versierd worden met bladerchutes. Boven de twee naar binnen gedraaide onderste voluten prijken twee vazen.

De gevel wordt bekroond door een segmentbogig fronton. Het tympanon wordt versierd door een grillig maar sierlijk rocaille motief.

Wij treffen deze gevel aan op een groot aantal dokumenten, doch in een gewijzigde of liever gezegd een vereenvoudigde uitvoering⁴⁰³. Geen enkel van de vensteropeningen is omraamd, noch de onder-, noch de bovendorpels doorgetrokken tot kordons. Bovenaan de rechtstanden van de deuropening van de bel-étage, treffen wij twee kleine konzoltjes aan. De guirlandes in de borstwering tussen de bel-étage en de eerste, en tussen de eerste en de tweede verdieping, zijn hier niet aanwezig. Onder het segmentbogig fronton werd het opschrift „ANNO 1770” aangebracht. De rocaille-versiering in het tympanon ontbreekt.

Ook deze prachtige gevel kon niet ontsnappen aan de slopingswerken welke werden uitgevoerd rond de eeuwwisseling, met als doel het bouwen van het Postgebouw⁴⁰⁴.

(403) Afbeeldingen 2, 3, 4, e.a.

(404) Afbeeldingen 8.

HOOFDSTUK VII

TWEE 19e-EEUWSE GEVELS

A. KOORNLEI nr. 20

Bouwgeschiedenis

In de 18e eeuw treffen wij op deze plaats een hotel aan „Herberghe der coopliden van graenen” genoemd, dat uit drie gebouwen bestond. Deze werden op 27 september 1715 verkocht aan Anthone Soetaert, die ze onmiddellijk liet slopen. In juli 1717 laat hij in een bouwaanvraag weten aan het Stadsbestuur „dat hij tot meerder ciraet deser stadt de voorghevels vande selve huijs jnghen gheerne saude opbauwen op de modelle ten desen ghevoucht”. Het valt ten zeerste te betreuren dat dit plan verloren ging. Enkele aanwijzingen in verband met deze 18e-eeuwse gevel worden ons gegeven, dank zij de marginale nota van de schepenen van de Keure⁴⁰⁵. Volgende beperkingen en condities werden aan de eigenaar opgelegd: „op conditie dat de penanten van alle de veynsters sullen in orde ghemaect met uytstekende orduyn soo ende ghelijck inde selve modelle al geteeckent is den uytstekende orduyn comende van het dack tot beneden de straete ende dat den bovenste poinet daeroppe dat is staende eene vase oock sal moeten wesen van effectiven orduyn ende de twee dacveynsters daernevens sullen moeten worden gemaect behoorelyck naer den heesch vande wercke, ende voorts sullen vermoghen ghemaect te worden in plaetse vande middelste veynster ende in het maecken van eenen keldertrap ter straeten, behoudens dat den selven niet meer en sal uytcommen ter straeten dan uysterlyck tot dry trappen, die sullen moeten ghedeckt worden...”. Ook de verhoudingen van de verdiepingen worden gewijzigd, aangezien het gebouw niet hoger mag opgetrokken dan het aanpalende „Hof van Fiennes”.

Uit deze beschrijving kunnen wij met zekerheid opmaken dat de bewering van de notaris L. Neve in 1913 „... ce dernier (A. Soetaert) demolit l'hotellerie et commença la construction de l'hôtel tel que nous le voyons actuellement”⁴⁰⁶ foutief is. Om de onkosten voor zijn nieuwe bouw te kunnen dragen, ging A. Soetaert een lening aan bij de heer L. F. d'Heyne. Wanneer deze laatste het werk niet zag vorderen, richtte hij zich in 1717 tot de Raad van Vlaanderen, om de schuldenaar te verplichten de nieuwe bouw zo spoedig mogelijk te voltooien, ofwel de afgebroken huizen weer op te richten. Dit geschil eindigde toen A. Soetaert zijn eigendom verkocht aan de heer d'Heyne op 28 juli 1718.

(405) Gent, stadsarchief, reeks 535, nr. 143.

(406) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten, Koornlei, hotel de Ghel-
linck vóór 1914.

Mits enkele wijzigingen ⁴⁰⁷ werd de gevel door A. Soetaert aangevat, verder voltooid.

Uiteindelijk werd dit herenhuis in zijn 19de-eeuwse toestand, in 1913 verkocht aan de heer A. Schollier. Deze besloot dit huis te laten slopen en door een nieuw gebouw te vervangen. Op 1 september krijgt hij hiervoor de toestemming vanwege de stad. Hierop volgt een heftige reactie van de Commissie voor Monumenten: „Notre commission, non prévenue de cet acte de véritable vandalisme peut-elle rester indifférente” ⁴⁰⁸.

Vóór de afbraak werden er twee foto's genomen; een van de voor- en een van de achterzijde van het hotel de Ghellinck ⁴⁰⁹. De klassicistische achtergevel is prachtig en getuigt van een hoogstaande kwaliteit, welke waarschijnlijk ook de 18de-eeuwse voorgevel zal gekenmerkt hebben. Wat de voorgevel betreft begrijpen wij niet zeer goed de heftige reacties, waar ondermeer het volgend artikel van 20 september 1913, verschenen in de „Gazette van Gent”, blijk van geeft: „Men zegt dat een der schoonste gebouwen der 18e eeuw eerlang zal verdwijnen. De heer Scholliers, de nieuwe eigenaar van het huis de Ghellinck, Koornlei, zou het inzicht hebben het door een modern woonhuis te vervangen. De vrienden van het Oud-Gent zijn het hart in en zij vragen zich af: Hoe heeft het Schepencollege dat zoveel gedaan heeft om onze geschiedkundige schatten te bewaren, de aanslag kunnen goedkeuren die men wil plegen? De voorgevel staat nog recht. Er is misschien nog hoop hem te redden, als men dadelijk de noodzakelijke stappen aanwendt”.

De zeven traveeën brede voorgevel is drie verdiepingen hoog en afgedekt met een driehoekig fronton. Hij is wel interessant als zijnde een typisch 19de-eeuws produkt. Er wordt echter schande gesproken, niet omdat een 19de-, maar wel omdat een 18de-eeuwse gevel wordt afgebroken. Hebben deze mensen zich laten bedriegen en een neo-stijl voor een oorspronkelijke Louis XVI gehouden?

Een andere mogelijkheid zou zijn dat achter deze neo-klassieke gevel, getuigen van de oorspronkelijke 18de eeuwse, nog zouden schuilgaan, zodat een restauratie van het originele gebouw volgens het plan van 1719 nog verwezenlijkt had kunnen worden.

Het gebouw dat heden tot ons gekomen is, dateert van 1914. Het is eveneens in een neo-klassieke stijl ontworpen door de architect A. Marchand ⁴¹⁰.

(407) Gent, stadsarchief, bouwaanvragen, reeks 535, Koornlei nr. 143.

(408) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Koornlei I, brief van 18 september 1913.

(409) Gent, stadsarchief, dossier van de Commissie voor Monumenten, Koornlei I.

(410) Gent, stadsarchief, Koornlei nr. 20, bouwaanvraag d.d. februari 1914.

1. *Bouwgeschiedenis*

Het oudste dokument ons bekend, in verband met dit gebouw, dateert van de eerste helft van de 19de eeuw. De toenmalige eigenaar van dit huis, dat de hoek vormt tussen de Koornlei en de Jan Breydelstraat, krijgt op 28 augustus 1839 de toelating van het College voor het „afbreken en weder opbouwen volgens het plan hier annex”⁴¹¹.

Foto 20 toont ons een identieke toestand van het gebouw als deze hierboven vermeld.

Deze 19de-eeuwse gevel vertoont drie traveeën en telt drie verdiepingen venster- en deuropeningen. De drie rechthoekige vensteropeningen van de begane-grondverdieping zijn geconcipieerd voor een etalage. De muurdammen zijn ingenomen door klassieke pilasters. Een brede geprofileerde waterlijst scheidt het gelijkvloers van de eerste verdieping. De eerste verdieping telt drie rechthoekige vensteropeningen, beschermd door kleine smeedijzeren balustrades. De benedendorpels van de eveneens rechthoekige vensteropeningen van de tweede verdieping rusten op een geprofileerde waterlijst. Een horizontale kornis vormt de basis voor het piramidaal dak.

2. *De restauratie*

De voorgevel werd gerestaureerd door de architect E. Van Hamme, van juni 1912 tot september 1912. Het plan voor restauratie, in een neo-stijl opgevat⁴¹² respecteert wel het aantal traveeën en verdiepingen van het oorspronkelijk gebouw. Er zijn ons echter geen iconografische getuigen bekend die deze restauratie kunnen verantwoorden.

Bijgevolg kunnen wij moeilijk over een „restauratie” spreken, wel over een totale mislukking.

Gelukkig bleef de zijgevel in de Jan Breydelstraat gespaard van deze herstelling, welke door de architect in dezelfde stijl als de voorgevel gepland was. Behalve de twee rechtse traveeën die heden blind zijn, stemt hij nog volkomen overeen met het ontwerp van 1839.

(411) Afbeelding 65, Gent, stadsarchief, Koornlei nr. 3, zijgevel naar de Jan Breydelstraat, bouwwaanvraag d.d. augustus 1839.

(412) Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

ALGEMEEN BESLUIT

Het ontstaan van de internationale haven „Tusschen Brugghen” en haar rol bij de ontwikkeling van de middeleeuwse stedelijke kern en het latere economische en sociale leven te Gent, trok reeds de aandacht van menig historicus. Aangezien deze dissertatie hoofdzakelijk de studie van de architectuur tot doel heeft, komen wij onmiddellijk bij de kern van het onderwerp, namelijk de wisselende bouwkundige aspecten van de Gras- en de Koornlei doorheen de eeuwen.

Het lijkt ons onontbeerlijk in een site zoals dit van de oude Gentse binnenhaven eerst een studie te ondernemen van de algemene aanleg, namelijk de topografie en de openbare werken. Dank zij een detailanalyse van de oude panoramische stadsplannen kan de evolutie nagegaan worden van het stadsbeeld rondom de oude Leiehaven, tot in de eerste helft van de 16e eeuw. Hieruit kunnen wij afleiden dat de huidige topografie weinig verschilt van deze in de 16e eeuw. Een uitzondering hierop vormen een aantal oude brandstegen aan de Graslei, die vanzelfsprekend aan betekenis verloren, zodra algemeen werd overgegaan tot steenbouw. Dit gebeurde klaarblijkelijk zeer vroeg aan de Graslei, gezien de brandbaarheid en de kostbaarheid van de voornaamste verhandelde waar, namelijk graan. Dit verantwoordt meteen het vroegtijdig ontstaan van het romaanse stenen stapelhuis.

Inzake openbare werken konden wij in het stadsarchief de hand leggen op originele, niet gepubliceerde bescheiden, die de algemene topografische bronnen aanvullen. Dank zij geschreven dokumenten kunnen wij ons een nauwkeurig beeld vormen van een aantal bouwkundige details, zoals de opbouw van de kaaien. Aldus werden wij in de gelegenheid gesteld een reconstructie te maken van de doorsnede van deze keermuur.

De bespreking van de gevels wordt in chronologische volgorde behandeld, namelijk de romaanse periode, de 16e eeuw, de 17e eeuw, de 18e eeuw en de 19e eeuw. Deze worden op hun beurt voor ieder tijdvak onderverdeeld in de bewaarde en de verdwenen gevels. De eerste groep wordt nogmaals onderverdeeld in de gevels met een jaartal en deze zonder bekend jaartal.

Voor de romaanse periode komen twee monumenten in aanmerking, namelijk het Stapelhuis aan de Graslei en de Lintworm in zijn eerste gedaante, waarvan belangrijke fragmenten heden nog bestaan, op de Koornlei.

De 16e eeuw biedt ons enkele gevels: in laat-gothische stijl, de naar de Graslei overgebrachte façade van het huis van de metselaars, op de plaats van de vroegere Engel en het gildehuis van de Vrije Schippers. Onder de tweede helft van de 16de eeuw ressorteren een aantal renaissance gevels, namelijk De Swaene, de Stadt Doornick, dNieuhuus en het verdwenen Hof van Fiennes.

Voor de 17e eeuw bieden de Gras- en de Koornlei de nog bestaande gevels van de Lintworm (tweede toestand), het Tolhuis, het huis Graslei nr. 3, het Koornmetershuis, dMiddelhuus of de Witte Leeuw, de huizen

Graslei nr. 1 en 9, de Koornlei nr. 2, de Rode Meulen, en verder een verdwenen monument, de Opera.

Voor de 18e eeuw zijn er aan de Gras- en de Koornlei niet minder dan acht gevels bewaard, waarvan de bouwdatum van de eerste vijf bekend is : de Beerie, Koornlei nr. 22, de Onvrije Schippers, de Vijf Helmen, Graslei nr. 4, de Fortune, Koornlei nr. 1, Hooiaard nr. 1. Rond de eeuwwisseling werden er een zestal huizen gesloopt op de Graslei, ten einde het terrein te ontruimen voor de bouw van het neo-gothische postgebouw. Drie achttiende-eeuwse huizen gingen hierbij verloren : de Conijnenbergh, het Backers huus onder den Oockeleere, het Pijndershuis. Twee andere 18e-eeuwse gevels maakten plaats voor het huidige gebouw van de „Ecole des Hautes Etudes”.

Ten gevolge van een restauratie die het oorspronkelijk bouwplan, in het stadsarchief bewaard, niet respecteerde, werd het 18e-eeuwse monument Koornlei nr. 23, definitief uit het stadsgezicht gebannen.

Twee 19e-eeuwse gevels, Koornlei nr. 20 en Koornlei nr. 3 werden in het begin van deze eeuw aangepast aan eigentijdse opvattingen.

Een tweede groep gegevens die uit de verhandeling naar voor komen betreft enerzijds de geschiedenis van de bouwkunst en anderzijds de monumentenzorg. Reeds alleen een overzicht van de gebouwen gelegen aan de Gras- en de Koornlei beschouwd per periode, ondermeer wat de bouwmaterialen, de stijlen en de artistieke kwaliteit betreft, brengen ons talrijke duidelijke inzichten omtrent bepaalde economische toestanden en de evolutie van bouwtechniek en stijl. Vooral waardevol zijn deze gevels waarvan het bouwjaar bekend is, hetzij door een jaartal in de gevelsteen, of uit een bouwaanvraag. Deze vormen een basismateriaal voor een bijna absolute chronologische klassifikatie van de gevels aan de Gras- en de Koornlei. Door ons worden reeds andere gevels in hetzelfde site volgens stijlcriteria gerangschikt. Hiermede worden vergelijkingspunten bekomen voor andere gevels te Gent en in het Vlaamse land. Hierdoor wordt de inschakeling van de Vlaamse burgerlijke architectuur in het West-Europees kader op een preciese manier mogelijk gemaakt. Zulks kan vanzelfsprekend niet geschieden in het beperkt bestek van een licentiaatsverhandeling. Wij hebben ons eerder toegelegd op een grondig uitdiepen van de studie van de betrokken gevels. Dit dient voorafgaandelijk te geschieden aan uitwijdingen en brede vergelijkingen, die wij voorbehouden voor onze doktrale dissertatie.

Toch kunnen wij nu reeds enkele belangrijke besluiten trekken in verband met de betekenis van de door ons behandelde burgerlijke gebouwen aan de Gras- en de Koornlei, wat betreft de algemene stijlevolutie in de architectuur. Reeds voor de romaanse periode is het Stapelhuis een uitzonderlijke vroege getuige van een typische vormgeving in de profane architectuur. De trapgevel is zeker een van de oudste, zo niet de oudst bewaarde in West-Europa. Deze karakteristieke gevelafdekking maakt school in de gotische, de renaissance en de barokperiode. Ook voor de laat-gothiek zijn de twee gedateerde gevels namelijk deze van het ambacht van de Metselaars en van de gilde van de Vrije Schippers, met het respectievelijk jaartal 1526 en 1531, bijzonder betekenisvol. Zij wijzen erop dat de

grote traditie van de weelderige gothische bouwkunst ook voor dit soort gebouwen in de eerste helft van de 16e eeuw voortleeft te Gent. Wij denken hierbij aan de uitzonderlijke rijkdom inzake gothische stadhuizen en hallen in Vlaanderen tot stand gekomen. Het gaat hier om een uniek patrimonium in West-Europa. Dit houdt zeker verband met de bijzondere economische situatie van de Vlaamse steden. Deze twee gildehuizen, samen met het Gentse stadhuis, wijzen erop dat de laat-gothische stijl nog zeer goed ingeworteld was. Deze tendens belet niet dat in de loop van de 16e eeuw reeds prachtige specimens in renaissance-stijl aan de Gras- en de Koornlei tot stand komen. Hierbij kunnen ondermeer de Stadt Doornick en De Swaene vermeld worden. Met deze eerste gevel wordt eenzelfde tijdsritme gevolgd zoals met het renaissance deel van het stadhuis te Gent. De gevels in barokstijl rond de oude Leiehaven moeten in geen enkel opzicht onder doen voor de doorsnee 17e-eeuwse architectuur in de meest vooruitstrevende centra van Vlaanderen, ondermeer Antwerpen. De geest van de barok rekt trouwens te Gent verder zijn bestaan na 1700. Getuigen daarvan de prachtige façade van het huis van de Onvrije Schippers, 1732. Met de overige stijlen van de 18e eeuw, namelijk de Louis XV en de Louis XVI, belanden wij in een domein waar Gent met zijn patriciërshuizen uit die periode een grote beroemdheid geniet. Ook de gevels aan de Gras- en de Koornlei volgen deze strekking.

De huidige verhandeling echter die een ontleding brengt en een beoordeling van de restauratie van iedere gevel, laat ons toe een aantal beschouwingen in verband met de monumentenzorg naar voor te brengen. Het gaat hem hier over de opvattingen van de bouwmeesters-herstellers in de 19e en in de 20e eeuw, die hun toepassing vinden in dit stadsgezicht. Meteen kunnen hieruit algemene regels afgeleid worden voor de esthetische en de archeologische verantwoording van de restauratie van historische monumenten.

Inderdaad treffen wij er de meest diverse *esthetische* opvattingen aan :

1. de herstelling naar de oude stijlen ⁴¹³ ;
2. de neo-stijlen ⁴¹⁴ ;
3. gemoderniseerde oude trant ⁴¹⁵.

Ook de *wetenschappelijk archeologische* gefundeerdheid van de uitgevoerde restauratie stelt ons voor zeer gevarieerde oplossingen :

1. de streng verantwoorde herstellingen tot in de minste details, met de bijhorende nota's, de bevindingen en opmetingen voor en tijdens de uitgevoerde werken ⁴¹⁶ ;

(413) Onder meer het Stapelhuis, de Lintworm, de Engel, het Schippershuis, de Swaene, de Stadt Doornick, enz.

(414) Koornlei nr. 3, 17, 18, 19, 20, 21 en het Postgebouw.

(415) De Opera.

(416) Onder meer het Stapelhuis, het Schippershuis, de Swaene, de Stadt Doornick, Graslei nr. 2 en 3, het Koornmetershuis, de Beerie, Koornlei nr. 22, die het best het zojuist aangehaalde ideaal benaderen.

2. herstellingen waarvan de verantwoording voor bepaalde grote lijnen en details onzeker is ⁴¹⁷ ;
3. herstellingen die in geen enkel opzicht archeologisch kunnen verrechtvaardigd worden ; het betreft hier dus loutere fantasieën ⁴¹⁸ ;
4. nieuwbouwen die de afbraak en het definitief verdwijnen van belangrijke archeologische gegevens voor gevolg gehad hebben ⁴¹⁹.

Ook op het *technische vlak* van de restauratie vinden we een hele variëteit van uitgevoerde werken :

1. het zich nauwgezet houden aan de oorspronkelijke bouwtechnieken en materialen ⁴²⁰ ;
2. vervangen van oude materialen door andere die grotere technische voordelen bieden, onder andere betere bestandheid tegen weersomstandigheden en erosie ⁴²¹ ;
3. het vervangen van oorspronkelijke vormen door sterk vereenvoudigde, tot het karikaturale toe ⁴²².

Deze esthetisch, archeologische en technische bevindingen stellen duidelijk in het licht dat het noodzakelijk is tot een drastische ethiek inzake restauratie van historische monumenten te komen. Het volstaat niet een herstelling zonder meer uit te voeren. Zij impliceert ook een volkomen wetenschappelijke verantwoording. Deze moet niet alleen bestaan in het hoofd van de bouwmeester, doch tevens gedeponeerd worden in het daartoe bestemde archief. Dezelfde normen dienen in acht genomen wat de gekozen technische en esthetische oplossingen betreft.

Indien dit niet geschiedt, dan bestaat het risico dat terecht wereldberoemde sites, zoals de Gras- en de Koornlei, weldra nog enkel de spektakulaire waarde hebben van een theaterdekor.

(417) Onder meer het Tolhuis, Graslei nr. 9, Koornlei nr. 2, de Onvrije Schippers.

(418) Koornlei nr. 1, 3 en 23.

(419) De Opera, het voormalige Hof van Fiennes en het hotel de Ghellinck, het Metselaarshuis, de huizen die gesloopt werden voor de bouw van het Postgebouw en de huidige Ecole des Hautes Etudes.

(420) Onder meer de Stadt Doornick, het Koormetershuis, het huis der Vrije Schippers, die zo goed mogelijk het ideaal benaderen.

(421) Onder meer het aanwenden van Gobertange-steen voor sommige onderdelen van het huis van de Vrije Schippers, de sculpturen aan het Metselaarshuis, de Beerie ; het gebruik van Euville-steen voor de restauratie van het huis Graslei nr. 9 bleek een vergissing te zijn, aangezien deze steensoort niet beter bestand blijkt tegen de erosie dan Balegemse steen.

(422) De gevelpunt van het huis van de Onvrije Schippers.

BIBLIOGRAFIE

1. Onuitgegeven Bronnen

- Archief van de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, Gent,
stadsarchief,
dossier Graslei
dossier Koornlei
Bouwaavragen, reeks 535, Graslei 83
Koornlei 143
Gent, Stadsarchief.
- Cooremeters*, reeks 85, 156²⁴, nr. 1-6, Gent, stadsarchief.
- DELBECK J.B.: *Lijst der neringen en dekenen, mitgaders hunnen huizen in 1539*,
in de Laval J.F., *Verzamelingen ... betreffende stukken Gend*, ms., p. 437-38,
Gent, R.U., Hskab.
- GOETGHEBUER P.J.: *Atlas*, Graslei, F.83, D.46
Koornlei, F.77, D. 43,
Gent, stadsarchief.
- Jaerregister van der keure*, 14e, 15e en 16e eeuw, Gent, stadsarchief.
- Monumenten*, reeks F. F 201⁷ *Maison des Bâteliers*,
F 201⁸ *Maison de l'étape*,
Gent, stadsarchief.
- Onvrije maets*, reeks 85, 180³, nr. 1-3, Gent, stadsarchief.
- Onvrije maets*, reeks 85, 156 bis, nr. 50, Gent, stadsarchief.
- Onvrije schippers*, reeks 85, 156 bis, nr. 47-48³, Gent, stadsarchief.
- Onvrije schippers*, reeks 85, 180¹, nr. 1-3, onder andere 1,9: Rekwest van de
onvrije schippers aan schepenen van de Keure tot agreatie van de koop van
het huis het Hertjen, 1739, Gent, stadsarchief.
- Pijnders*, reeks 85, 156 bis, nr. 63-64², Gent, stadsarchief.
- Pijnders*, reeks 85, 186, nr. 1-55, onder andere 12,1: Stuks betreffende het verhueren
en aankopen van het huis staande op de Koornlei, genaamd het Steenhuis
1594-1758, Gent, stadsarchief.
- Stedewerken*, reeks 553,
54 gevels (houten) enz. 1612-1782
69 kaaien en watersteegers 1587-1692
70 kaaien en watersteegers 1693-1755
71 kaaien en watersteegers 1756-1793
214 riolen, greppen of canalen, mennegaten 1627-1794, Graslei 1770
215 Koornlei 1758
Gent, stadsarchief.
- VAN DEN BEMDEN F.: *Nota's*, II, X, XI, XII, Gent, R.U., Hskab.
- VAN DER HAEGHEN V.: *Nota's*,
G¹ Gent, tekst voor de uitgave van de plattegrond van Van Deventer
G¹ Gent, beschrijving
G¹ Gent, geschiedenis
G² Graslei
H¹ Huizen
N² Korenmeters
N³ Metselaars
N³ Onvrije Schippers
N³ Pijnders
N⁵ Schippers

- S¹ Schippers (vrije)
 S¹ Spijker
 N⁴ Vrije schippersmaats,
 Gent, stadsarchief.
 VAN WERVEKE H.: *Nota's*,
 1084 Brand
 345 Bouwtrant te Gent
 335 Huizen
 841 Korenmeters en -huis
 883 Metselaarshuis
 224 Michielsbrug (St.)
 1181 Schipliedenhuis
 588 Schippers (onvrije)
 589 Schippers (vrije)
 138 Schippershuis
 1008 Spijker
 527 Steenen
 Gent, stadsarchief.
Vrije en onvrije maats, reeks 85, 180⁴, nr. 1-2, Gent, stadsarchief.
Vrije en onvrije schippers, reeks 85, 156 bis, nr. 51-52², Gent, stadsarchief.
Vrije schippers, reeks 85, 156 bis, nr. 41-46⁴, Gent, stadsarchief.
Vrije schippers, reeks 85, 180, nr. 1-84, Gent, stadsarchief.

2. Uitgegeven bronnen en literatuur

- BERGMANS P.: *Vieux coins de Flandre*, Gand, 1901-1904.
 : *Album de vieux Gand*. Vues monumentales et pittoresques de la ville de Gand à travers les âges, Bruxelles, Paris, 1913.
 : *Gand décrit par un voyageur brugeois du XVIIIe siècle*, Gand, 1905.
 BERGMANS P. et HEINS A.: *Promenade pittoresque à Gand*, 1904.
 : *Gand*, Bruxelles, 1904.
 BERGMANS P., FRIS V., en VAN DER HAEGHEN V.: *Documents topographiques relatifs à la ville de Gand. XVIe-XVIIIe siècles*, Gand, 1915.
 BIGWOOD G.: *Gand et la circulation des grains en Flandre du XIVe au XVIIIe siècle*, Stuttgart, Kohlhammer, 1906.
 BLOCKMANS F.: *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938.
 : *De twee opeenvolgende portus in Gent*, in *Handelingen van de 'Société d'émulation' te Brugge*, dl. 82, 1939.
 BLOMMAERT P.: *Over de ambachtsgilden of neringen te Gent*, Gent, 1840.
 CASIER J.: *Anciennes vues de Gand*. Album publié à l'occasion du centenaire de la Commission des monuments et des sites de la ville de Gand, avec notice historique, Gand, 1924.
 CASTYNE, O. VAN DE: *Promenades à travers Gand*, Bruxelles, 1928.
 CELIS G.: *Beschrijving van Gent of geschiedkundige beschouwing van de stad en hare merkwaardige gebouwen*, Gent, 1920.
 CHRIST Y.: *Pierres flamandes*, Paris, 1953.
 CLAEYS P.: *Mélanges historiques et anecdotes sur la ville de Gand*, Gand, 1845.
 : *Relation d'un voyage à Gand en 1799*, S.I.S.n., 1896
 : *Mémorial de la ville de Gand*, Gand, 1902.
 : *Les monuments de la ville de Gand*, Gand, 1905.
 : *Notes et souvenirs*, Gand, 1904-1907.

- : Maisons particulières et monuments publics gantois portant une date dans leur façade ou leur pignon, Gand, 1907.
- CLOQUET L.: *Questions relatives à l'architecture gothique en Belgique*, Gand, 1888.
- : *Traité d'architecture*, 1ère partie, Liège, 1898.
- : *Anciennes maisons en Belgique*, Bruges, 1907.
- : *L'architecture traditionnelle et les styles régionaux*, Gand, 1919.
- CLOQUET L. en WERVEKE, A. VAN: *Les vieux pignons de Gand*, Gand, s.d.
- COLIN P.: *Gand*, Bruxelles, 1936.
- CORRYN F.: *Het schippersambacht te Gent*, in *Handelingen van de maatschappij voor geschied- en oudheidkunde te Gent*, N.R. I, 1944, p. 165-204.
- DEGOBERT P.: *Maison antique des francs bateliers à Gand*, Gand, s.d.
- DENUCE J. en GORIS J.A.: *Vlaanderen door de eeuwen heen, de bouwkunst in Vlaanderen*, Amsterdam, 1932.
- DERUELLE M., *Oude gevels te Gent*, Gent, 1949.
- DESMAREZ J.: *L'évolution corporative en Flandre à la fin du XIIIème siècle*, dans *fédération archéologique et historique de Belgique*, Annales du XXème Congrès. Gand, 1907.
- DHONDT J. en KEYSER, P. DE: *Gent*, Antwerpen, 1947.
- DHUICQUE E.: *La conservation des monuments d'art et d'histoire en Belgique*, Tournai, 1941.
- DIERICKX CH. L.: *La topographie de l'ancienne ville de Gand*, Gand, 1808.
- : *Mémoires sur la Ville de Gand*, Gand, 1814-1815.
- DUJARDIN D.: *Nouveau guide des voyageurs dans la Ville de Gand*, Gand, s.d.
- DUYSSE, H. VAN: *Gand monumental et pittoresque*, Bruxelles, s.d.
- FERRIER A.: *Description historique et topographique de Gand*, Bruxelles, 1841.
- FREDERICQ P.: *Het Schippershuis op de Graslei te Gent*, Gent, s.d.
- : *Oude gebouwen te Gent*, Gent, 1901.
- FRIS V.: *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en 1913*, Gand, 1913.
- : *Laus Gandae. Eloges et descriptions de Gand à travers les âges*, Gand, 1914.
- : *Plans de Gand. Introduction aux documents topographiques*, Gand, 1920.
- : *Gand monumental et historique*, Gand, 1923.
- GAILLARD V.: *Anciennes institutions commerciales*. Privilège d'étape. L'étape des grains à Gand, Extrait du *Messenger des Sciences historiques*, 1849.
- GIJSELINCK C.L.: *Guide de la ville de Gand ou description de ses monuments et de ses institutions précédé d'une notice historique*, Gand, 1860.
- GIJSSELING L.M.: *Gents vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1954.
- GOESIN P.F. de: *Guide de l'étranger dans la ville de Gand*, Gand, 1820.
- GOETGHEBUER P.J.: *Choix des monuments, édifices, et maisons les plus remarquables des Pays-Bas*, Gand, 1827.
- GORISSEN F.: *Gent, die fiere*, Brugge, 1941.
- GUICCIARDINI: *La description des Pays-Bas*, Anvers, 1587.
- HAEGHEN, V. VAN DER: *Inventaire des archives de la Ville de Gand*, catalogue méthodique général, Gand, 1896.
- : *Vue panoramique de Gand*, Gand, 1910.
- : *Rapport sur les travaux de la Commission des Monuments de Gand en 1913*, Gand, 1914.
- HAEGHEN, V. VAN DER en HEINS A.: *Anciennes façades gantoises*, Gand, 1907.
- HEINS A.: *A Gand. Vieilles pierres, murs vénérables, rudes bastilles*, Gand, 1894.
- : *Maison de l'Etape*. Découpures de la „Petite revue de l'art”, de février à septembre 1902.
- : *Ancienne Flandre*, Gand, 1904.
- : *Oude Gentse gevels*, Gent, 1907.
- : *Histoire de l'habitation privée en Belgique*, Gand, 1908.

- : *Gand souterrain. Cryptes et caves*. Bulletin van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, Gent, 1911.
- HOUCKE, VAN en LANGEROCK P.: *Anciennes constructions en Fandre*, Gand, 1887.
- HYMANS H.: *Gand et Tournai*, Paris, 1902.
- KERVYN de VOLKAERSBEKE P.: *Etat des monuments à Gand*, Gand, 1851.
- : *Les monuments et les œuvres d'art à Gand*, Gand, 1858.
- KEULEMANS J.: *Het gildewezen, opkomst, bloei en verval*, Den Haag, 1941.
- KEYSER, P. DE: *Gent, de stoere burcht van Vlaanderen*, Gent, s.d.
- : *De kunsthistoriografie van Gent sedert 1914*, in „Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, Gent, 1944.
- LAURENCIE J.: *Gand, la ville des fleurs et l'exposition universelle 1913*, Gand, 1913.
- LEDE, A. VAN: *Dix promenades à Gand*, Gand, s.d.
- LEMAIRE R.: *De romaanse bouwkunst in de Nederlanden*, Bruxelles, 1952.
- : *La restauration des monuments anciens*, Anvers, 1939.
- LEURS S.: *Monumenten van Vlaamschen kunst*, Brugge, 1942.
- LOKEREN, A. VAN: *Anciens monuments de la ville de Gand*, Gand, 1834.
- MEERSCH, P.C. VAN DER: *Memorieboek der stad Gent van 't jaar 1301 tot 1793*, Gent, 1852-1862.
- MICHEL, E.: *Un ancien monument gantois, l'étape aux grains*. Extrait des annales de la société d'archéologie de Bruxelles, Bruxelles, 1893.
- NOYETTE, M. DE: *La restauration de la maison des bâteliars*, in Bulletin van geschied- en oudheidkunde te Gent, II, Gent, 1895.
- POTTER, F. DE: *Gent van de oudste tijden tot heden*, Geschiedkundige beschrijving der stad, Gent, 1882-1901.
- RIJCK, P. DE: *Gent, oude burcht van Vlaanderen*, Brussel, 1943.
- ROGGHE, W.: *Gand, guide historique et topographique de la ville*, Gand, 1883.
- RYSEL, D. VAN: *De Gentse huishouden tussen 1500 en 1795*. Bijdrage tot de kennis van de konjunktuur van de stad, Gent, 1967.
- SANDERUS: *Flandria nostra*, Keulen, 1641.
- SEVEREN, G. VAN: *De gildehuizen*, Gent, 1971.
- SMIDT, F. DE: *Opgravingen in de St.-Baafsabdij te Gent*. De abdijkerk, Gent, 1956.
- : *De restauratie van de St.-Niklaastoren te Gent*. Archeologische studie, Brussel, 1967.
- : *Het westportaal van de St.-Niklaaskerk te Gent*, Brussel, 1970.
- VARENBERGH E.: *Souvenirs archéologiques de la ville de Gand. La Maison de l'Etape*. Extrait du messenger des sciences historiques de Belgique, Gand, 1872.
- : *Constructions civiles. Quai aux Herbes. La Maison de l'Etape*. In „Inventaire archéologique de Gand, Gand, 1897.
- : *Quelques points d'histoire à propos de l'incendie de l'étape*, Gand, 1896.
- VARENBERGH E.: *La maison de l'Etape*. In „Gent voorwaarts”, Gent, 1898.
- : *La maison des francs bâteliars à Gand*, dans „Bulletin de la société d'histoire et d'archéologie de Gand”, Gand, 1893.
- VERHULST A.: *Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de St.-Pieters- en St.-Baafsabdij te Gent*, in „Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, Gent, 1953.
- : *De vroegste geschiedenis en het ontstaan van de stad Gent*, in „Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, Gent, 1972.
- VIGNE, F. DE: *Geschiedenis van de middeleeuwse bouwkunst*, Gent, 1845.
- : *Mœurs et usages des corporations de métiers de Belgique et du nord de la France*, Gand, 1857.
- : *Maison de l'Etape. Acquisition par la ville, de la maison de l'étape*. Gand, 1897.
- VOISIN A.: *Guide du voyageur à Gand*, Gand, 1826.

WACHTER, L. DE : *Repertorium van Vlaamse gouwen en gemeenten*, s.d., s.l.

WAGENER A. en FREDERICQ P.: *Description de Gand*, Bruxelles, 1880.

WERVEKE, A. VAN : *Vielles maisons et bâtiments*, Gent, 1881-1908.

: *Gids van de vreemdeling te Gent*, Gent, 1923.

: *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen, Paris, Amsterdam, 1933.

: *Bezoekt Gent, de stad der bloemen, de stad der praalgebouwen, de stad der begijnhoven*, Gent, s.d.

3. Tijdschriften

Annales de l'architecture et des beaux-arts, Paris, 1908.

Annales du cercle historique et archéologique de Gand, Gand, 1894-1896, wordt

Annales de la société d'histoire et d'archéologie de Gand, 1898-1923.

Annales de la fédération archéologique et historique de Belgique, Anvers, 1885-1956.

Annales de la société royale des beaux-arts et de littérature de Gand, Gand, 1844-1877.

Bulletin et annales de l'académie d'archéologie de Belgique, Anvers, 1843-1930.

Bulletin de l'académie d'archéologie de Belgique, Anvers, 1868-1930.

Bulletin de la commission royale des monuments et des sites, Gand, 1860-1931.

Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie, Bruxelles, 1862.

Bulletin de la société d'histoire et d'archéologie de Gand, Gand, 1893-1944.

Gand artistique, *Revue mensuelle artistique*, Gand, 1922-1931.

Gemeenteblad van de stad Gent, Gent, 1897, 1900.

Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis, Antwerpen, 1934-1960.

La Flandre Libérale, Gent, 1896-1899-1900-1901-1903-1905.

Le Bien Public, Gent, 1897.

Le Journal de Gand, Gent, 1902.

Le Petit Belge, Gent, 1896.

Petite revue illustrée d'art et d'archéologie en Flandre, Gand, 1900-1903.

Précis historique de la société des beaux-arts et de la littérature de Gand, Gand, 1808-1845.

Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, Bruxelles, 1933-1956.

Stedelijk bulletijn van Gent, Gent, 1903.

Vaderland, 1894-1901

Volksbelang, Gent, 1896-1900-1901-1902.

4. Tekeningen, gravures, lithografieën

Album de cartes postales illustrées et de photographies, concernant la ville de Gand et ses environs, s.d., Gentse Universiteitsbibliotheek.

BAERTSOEN A.: *De St.-Michielskerk te Gent*.

: *Gent s'avonds*, 1903.

BRUYCKER, J. DE : *Sites et visions de Gand*, album contenant 22 eaux-fortes originales et inédites, Bruxelles, 1923.

FELT C.T.: *Maison de l'Etape*, lithographie, Gentse Universiteitsbibliotheek.

GEORGE E.: *Ghent, Graslei met Schippershuis*, ets, Gentse Universiteitsbibliotheek.

GOETGHEBUER P.J.: *Maison des Bâteliers à Gand*, gravure, Gentse Universiteitsbibliotheek.

HEINS A.: *Maison de l'Etape à Gand en 1902*, lithografie, Gentse Universiteitsbibliotheek.

: *Maison der Bâteliers*, eau-forte.

: *Les vieux coins de Gand*, Gand, 1898-1899.

MAERE, P.B. de: *Gezicht op de Koornlei en de Graslei te Gent*, Gent Bijloke Museum, cat. nr. 55.

INHOUD

Woord vooraf	5
--------------	---

HOOFDSTUK I

INLEIDING TOT DE STUDIE VAN DE GEVELS VAN DE GRASLEI EN DE KOORNLEI

A. TOPOGRAFISCHE STUDIE AAN DE HAND VAN VOLGENDE PLANNEN	7
1. <i>De stad Gent in het jaar 1534</i>	7
2. <i>Topografisch plan van Gent rond ca. 1550</i>	9
3. <i>Topografisch plan van Gent van Guicciardini</i>	10
4. <i>Topografisch plan van Braun en Hogenberg</i>	11
5. <i>Topografisch plan van Gent van Van Deventer</i>	13
6. <i>Topografisch plan van Gent van J. Horenbault</i>	14
7. <i>Topografisch plan van Gent van Sanderus</i>	14
8. <i>Topografisch plan van Gent van I.-B. Malfeson</i>	16
B. ALGEMEEN UITZICHT VAN GRASLEI EN KOORNLEI VANAF DE MIDDELEEUWEN	17
C. PROBLEMEN IN VERBAND MET DE TOPONYMIE GRASLEI EN KOORNLEI	22

HOOFDSTUK II

OPENBARE WERKEN

1. <i>Belang en functie</i>	24
2. <i>De bronnen</i>	24
3. <i>De havenaanleg en de kaaien</i>	25

HOOFDSTUK III

DE ROMAANSE PERIODE

A. HET STAPELHUIS OP DE GRASLEI	30
1. <i>De oorspronkelijke bestemming van het gebouw</i>	30
2. <i>Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw</i>	34
3. <i>De restauratie</i>	36
B. DE LINTWORM	41

HOOFDSTUK IV

DE 16e EEUW

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. DE ENGEL	44
1. <i>De bouwgeschiedenis</i>	44
2. <i>Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw.</i>	45
3. <i>De restauratie</i>	48
B. HET SCHIPPERSHUIS, GRASLEI nr. 14	52
1. <i>De bouwgeschiedenis</i>	52
2. <i>Analyse van de huidige voorgevel van het gebouw.</i>	53
3. <i>De restauratie</i>	57

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. DE SWAENE, KOORNLEI nr. 9	62
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	62
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de voorgevel.</i>	62
3. <i>De restauratie</i>	64
B. DE STADT DOORNICK, KOORNLEI nr. 10	65
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	65
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	66
3. <i>De restauratie</i>	67
C. DE GEVEL GRASLEI nr. 7	69
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	69
2. <i>Beschrijving van de huidige voorgevel</i>	70
3. <i>Besluit</i>	71

Deel III

Verdwenen gevels

HET HOF VAN FIENNES	71
1. <i>Bouwgeschiedenis, evenals de beschrijving van de gevel in de 16e eeuw</i>	71
2. <i>Besluit</i>	75

HOOFDSTUK V

GEVELS IN 17e-EEUWSE STIJL

<i>Inleiding</i>	77
------------------	----

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. DE LINTWORM, KOORNLEI nr. 24	78
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	78
2. <i>Beschrijving van de huidige gevel langs de Leie</i>	80
3. <i>De restauratie</i>	80
B. HET TOLHUIS, GRASLEI nr. 10	83
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	83
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	84
3. <i>De restauratie</i>	85
C. GRASLEI nr. 3	86
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	86
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel.</i>	86
3. <i>De restauratie</i>	87
D. HET KOORNMETERSHUIS	89
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	89
2. <i>Beschrijving van de huidige voorgevel</i>	90
3. <i>De restauratie</i>	91

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. TMIDDELHUIS OF DE WITTE LEEUW, GRASLEI nr. 6	94
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	94
2. <i>Beschrijving van de gevel zoals hij zich heden voordoet</i>	94
3. <i>De restauratie</i>	95
B. GRASLEI nr. 9	96
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	96
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	96
3. <i>De restauratie</i>	98

C. KOORNLEI nr. 2	99
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	99
2. <i>Beschrijving van de huidige gevel van het gebouw</i>	100
3. <i>De restauratie</i>	101
D. GRASLEI nr. 1	101
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	101
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	102
3. <i>De restauratie</i>	103
E. „DE RODE MOLEN” - KOORNLEI nr. 10	104
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	104
2. <i>Het restauratieontwerp</i>	105

Deel III *Verdwenen gevels*

KOORNLEI nr. 6, DE OPERA	105
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	105
2. <i>Besluit</i>	107

HOOFDSTUK VI

GEVELS IN 18e-EEUWSE STIJL

<i>Inleiding</i>	108
------------------	-----

Deel I

Heden nog bestaande gevels met bekend jaartal

A. „DE BEERIE”, GRASLEI nr. 5, 1726	109
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	109
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	109
3. <i>De restauratie</i>	110
B. GEVEL KOORNLEI nr. 22, 1731	111
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	111
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	111
3. <i>De restauratie</i>	112
C. DE ONVRIJE SCHIPPERS, KOORNLEI nr. 1	113
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	113
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	117
3. <i>De restauratie</i>	119

D. „DE VIJF HELMEN”, KOORNLEI, nrs. 4 en 5	120
--	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	120
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand</i>	121
3. <i>De restauratie</i>	123

E. GRASLEI nr. 4	124
------------------	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	124
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel langsbeen de Graslei</i>	124
3. <i>De restauratie</i>	125

Deel II

Heden nog bestaande gevels, zonder bekend jaartal

A. „DE FORTUNE”, KOORNLEI, nr. 8	126
----------------------------------	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	126
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel.</i>	127
3. <i>De restauratie</i>	129

B. KOORNLEI nr. 1	131
-------------------	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	131
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	132
3. <i>De restauratie</i>	133

C. HOEK GRASLEI - HOOIAARD nr. 1	134
----------------------------------	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	134
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	134

Deel III

Verdwenen gevels

A. „DE CONYNENBERGH” 1702	135
---------------------------	-----

<i>Bouwgeschiedenis</i>	135
-------------------------	-----

B. KOORNLEI nr. 23 - 1732	137
---------------------------	-----

1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	137
2. <i>Beschrijving van de huidige toestand van de gevel</i>	139
3. <i>De restauratie</i>	139

C. ECOLE DES HAUTES ETUDES, KOORNLEI nr. 21	140
---	-----

<i>Bouwgeschiedenis</i>	140
-------------------------	-----

D. DE BACKERS HUUS ONDER DEN OCKELEERE - 1758	143
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	143
2. <i>De slopingswerken uitgevoerd om het terrein vrij te maken voor het nieuw postgebouw</i>	144
E. HET PIJNDERSHUIS - 1770	145
<i>Bouwgeschiedenis</i>	145

HOOFDSTUK VII

TWEE 19e-EEUWSE GEVELS

A. KOORNLEI nr. 20	147
<i>Bouwgeschiedenis</i>	147
B. KOORNLEI nr. 3	149
1. <i>Bouwgeschiedenis</i>	149
2. <i>De restauratie</i>	149

ALGEMEEN BESLUIT	150
------------------	-----

BIBLIOGRAFIE	154
--------------	-----

1. <i>Onuitgegeven bronnen</i>	154
2. <i>Uitgegeven bronnen en literatuur</i>	155
3. <i>Tijdschriften</i>	158
4. <i>Tekeningen, gravures, lithografieën</i>	158

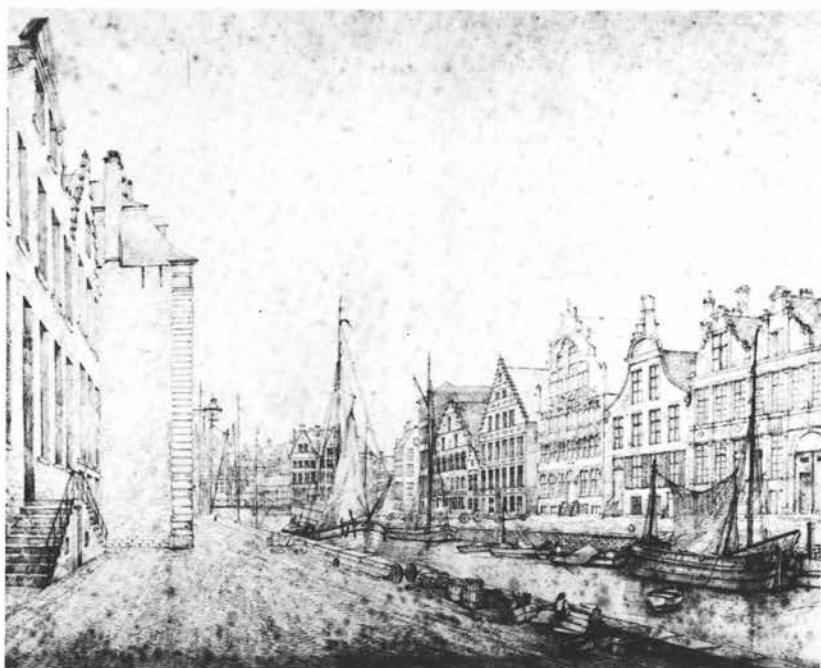
1. Topografisch plan van Gent van Sanderus, detail, eigen foto.

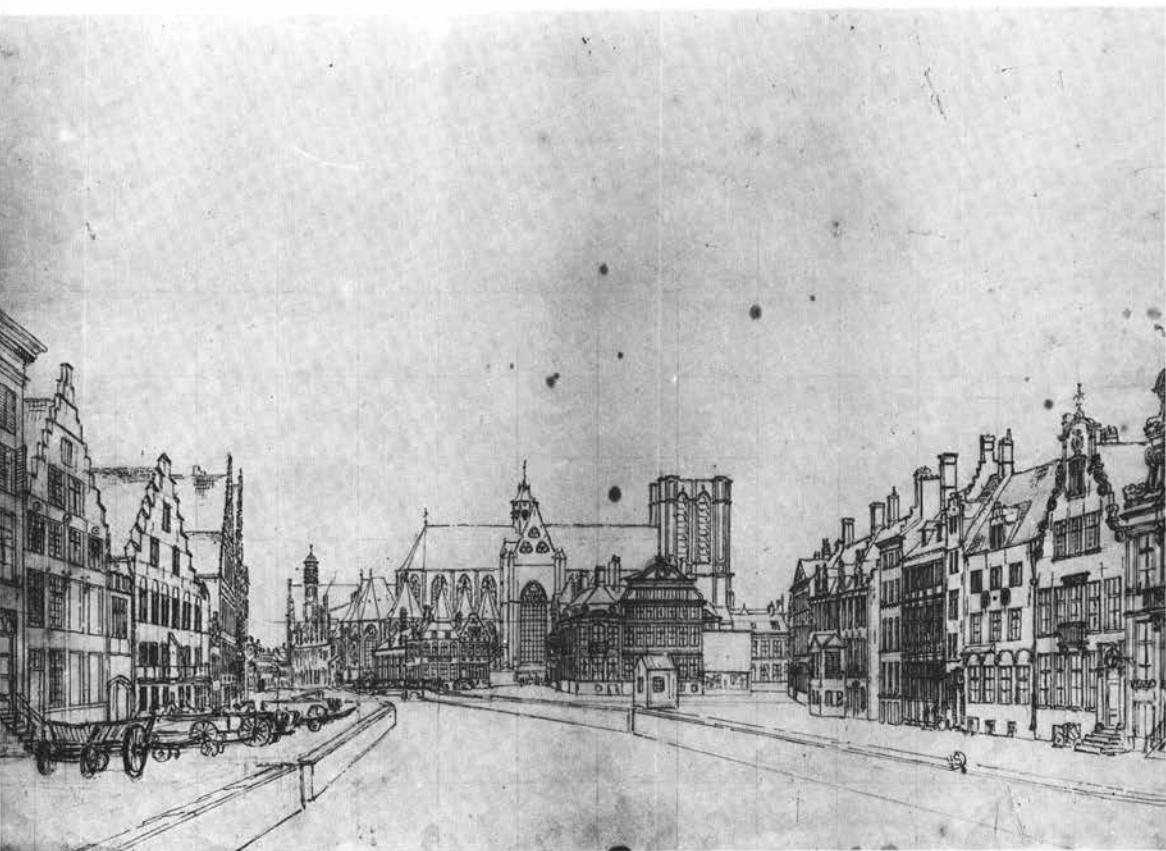
2. Gent, Graslei, algemeen zicht, vóór 1897, A.C.L.

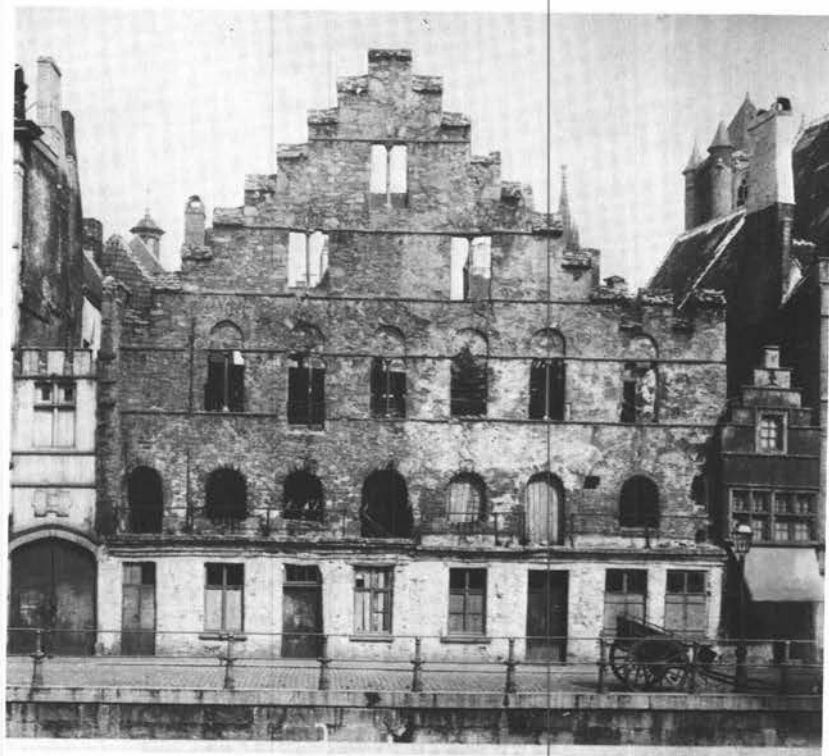
3. Gent, Graslei : Graslei nr. 9, het Stapelhuis, het Tolhuis, het Koornmetershuis, het Schippershuis, het Pijndershuis, vóór 1897, A.C.L.

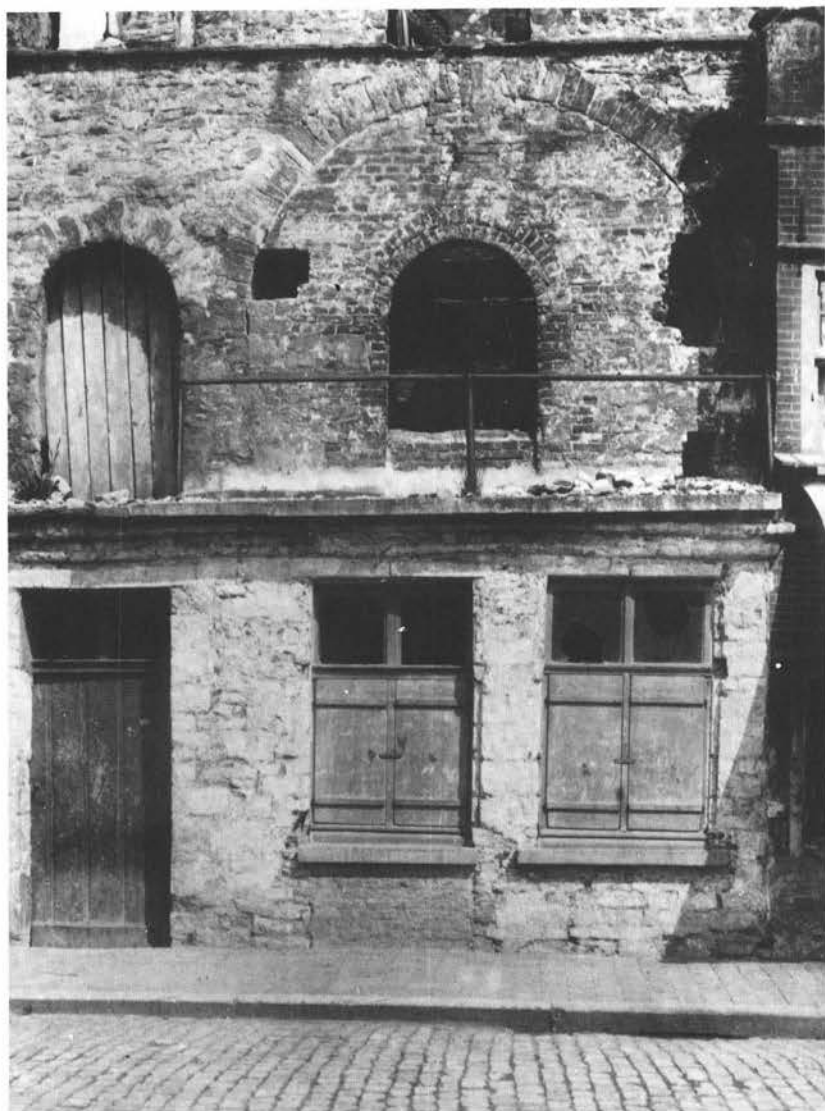
4. De Noter P., *Quai aux herbes*, 1834, pentekening op papier, Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

5. De Noter P., *Gras- en Koornlei*, Brugge, Groeningemuseum,
pentekening op papier, A.C.L.

6. Gent, Graslei, het Stapelhuis na de brand van 1896, A.C.L.

7. Gent, Graslei, het Stapelhuis, toestand na de brand van 1896, detail, A.C.L.

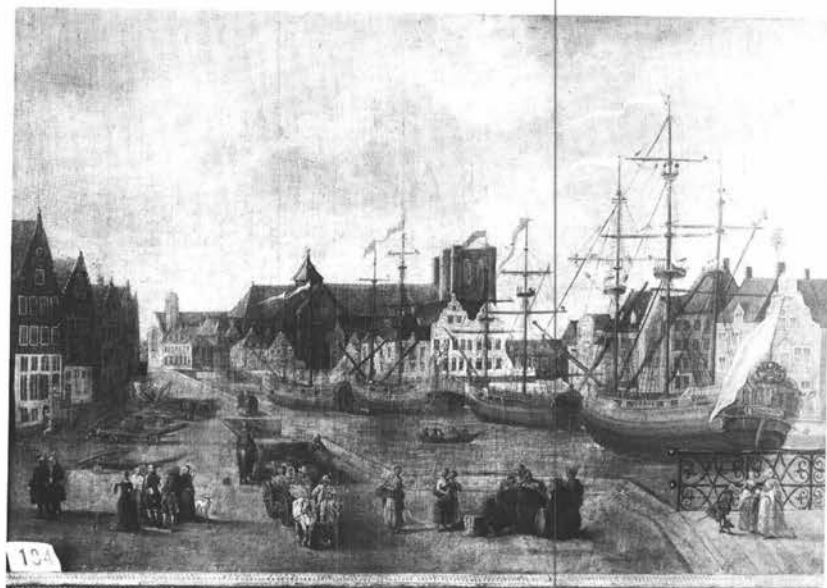
8. Gent, Graslei, afbraak huizen, A.C.L.

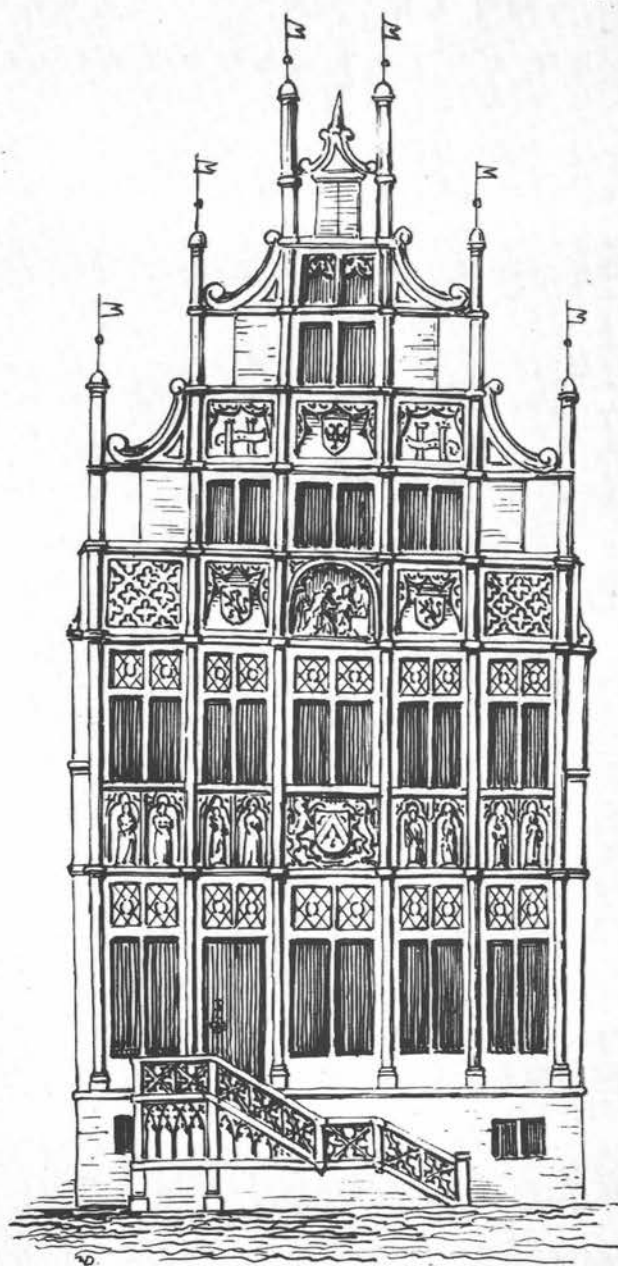
9. Gent, Graslei, toestand van de Engel vóór de restauratie,
Gent, bibliotheek van de Rijksuniversiteit.

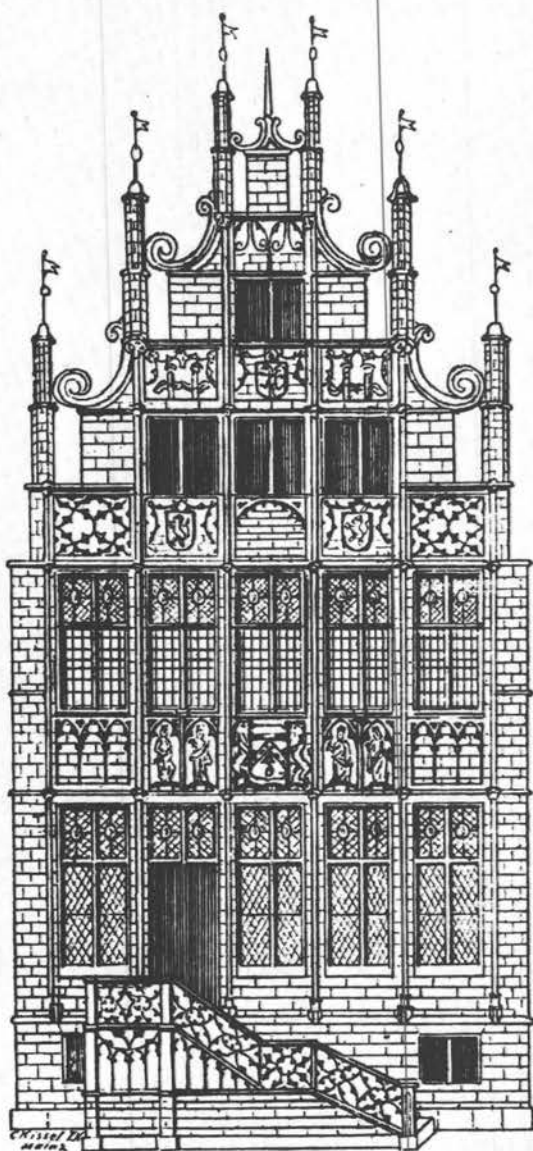
10. Gent, het Metselaarshuis in de Cataloniëstraat.

11. Gentse Meester, *Gras- en Koornlei*, Verzameling R. Van Trappen,
2e helft 18e eeuw, A.C.L.

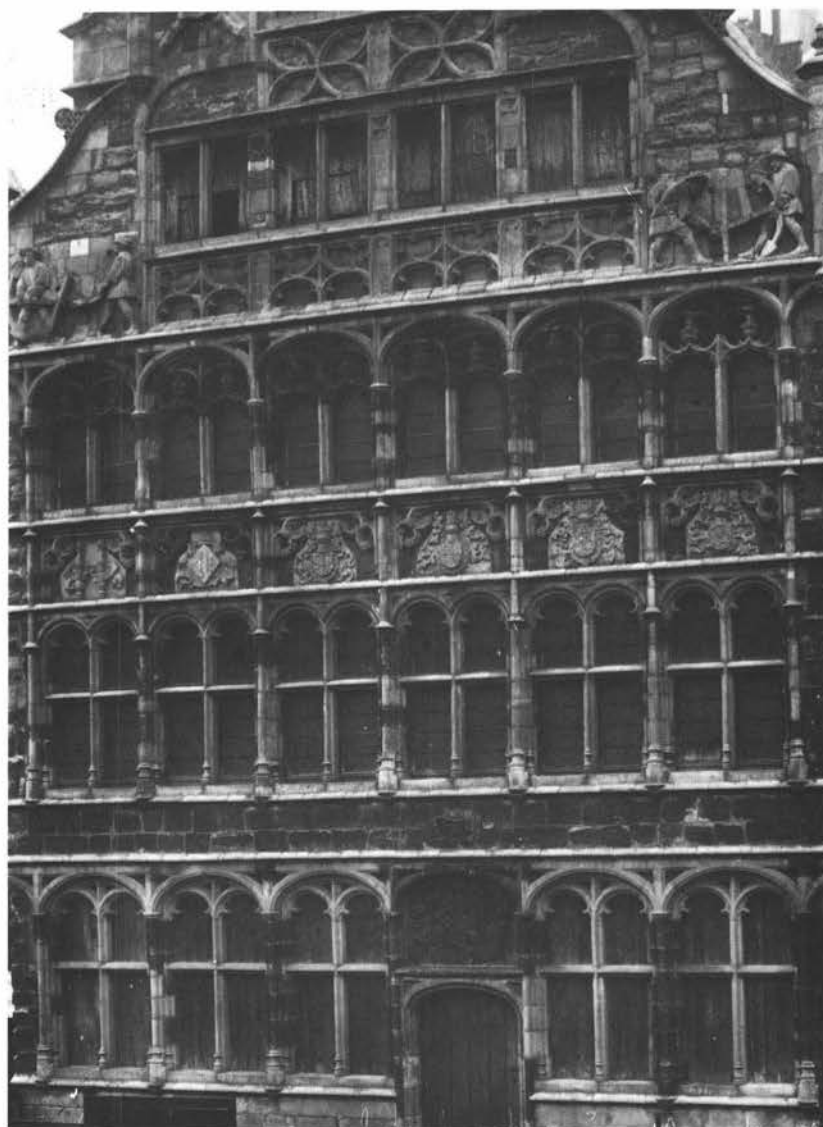

12. Het Metselaarshuis in de Cataloniëstraat door De Vigne, Gent, Bibliotheek van de Rijksuniversiteit.

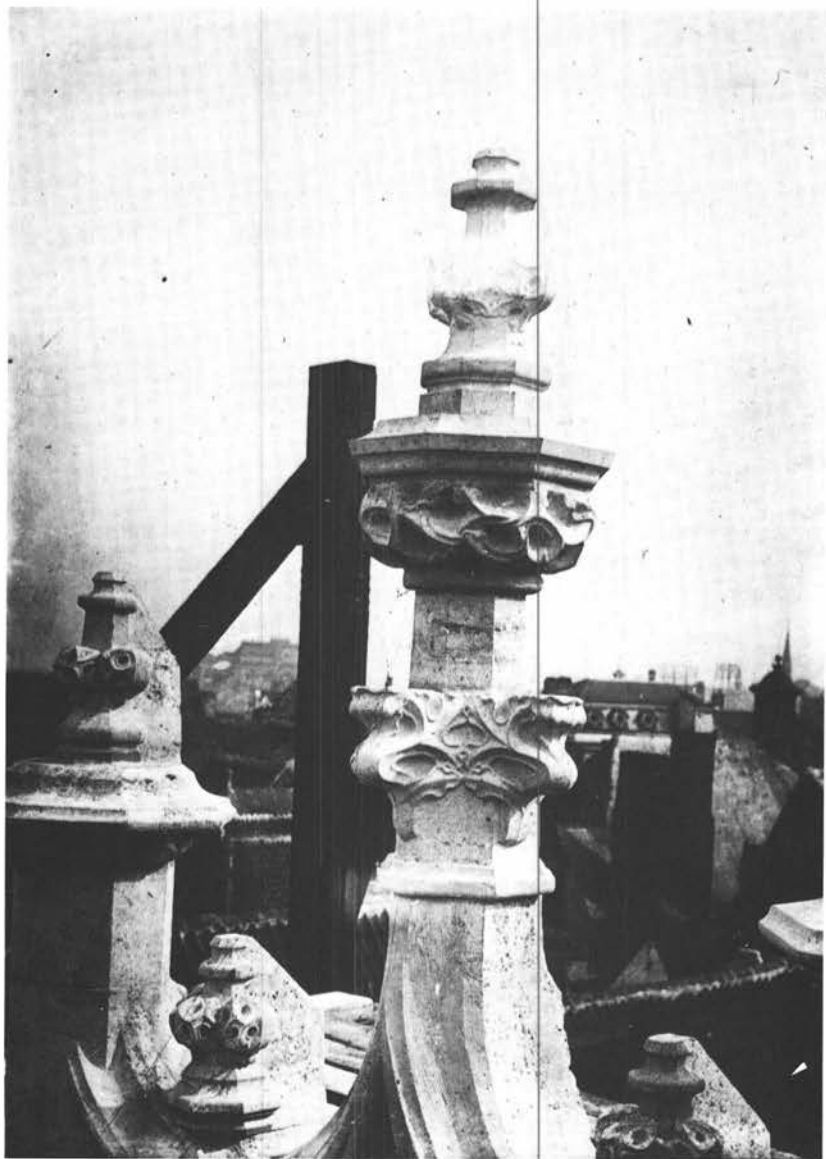

NERINGHUIS DER METSELAARS (XVIe EEUW).

13. Gent, het Metselaarshuis in de Cataloniëstraat door F. De Potter,
Gent, bibliotheek van de Rijksuniversiteit.

14. Gent, Graslei, het Schippershuis onmiddellijk na de restauratie, A.C.L.

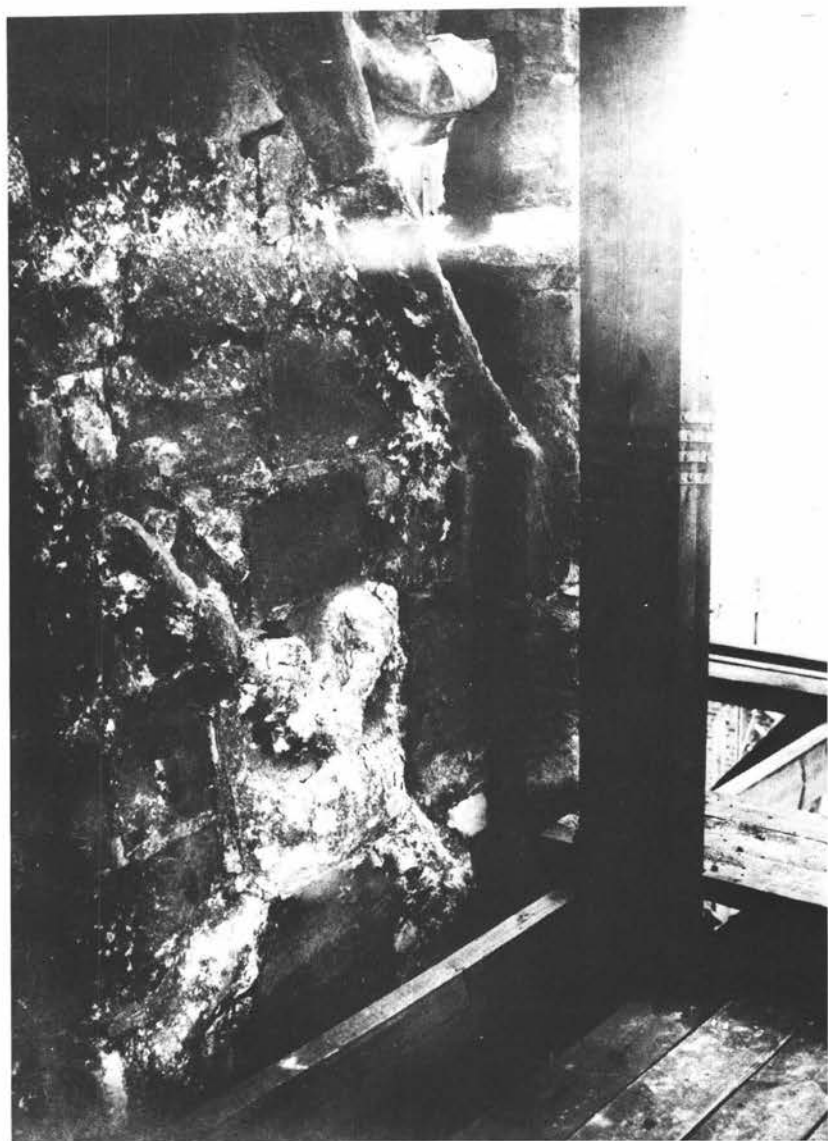
15. Gent, Graslei, het Schippershuis, detail.

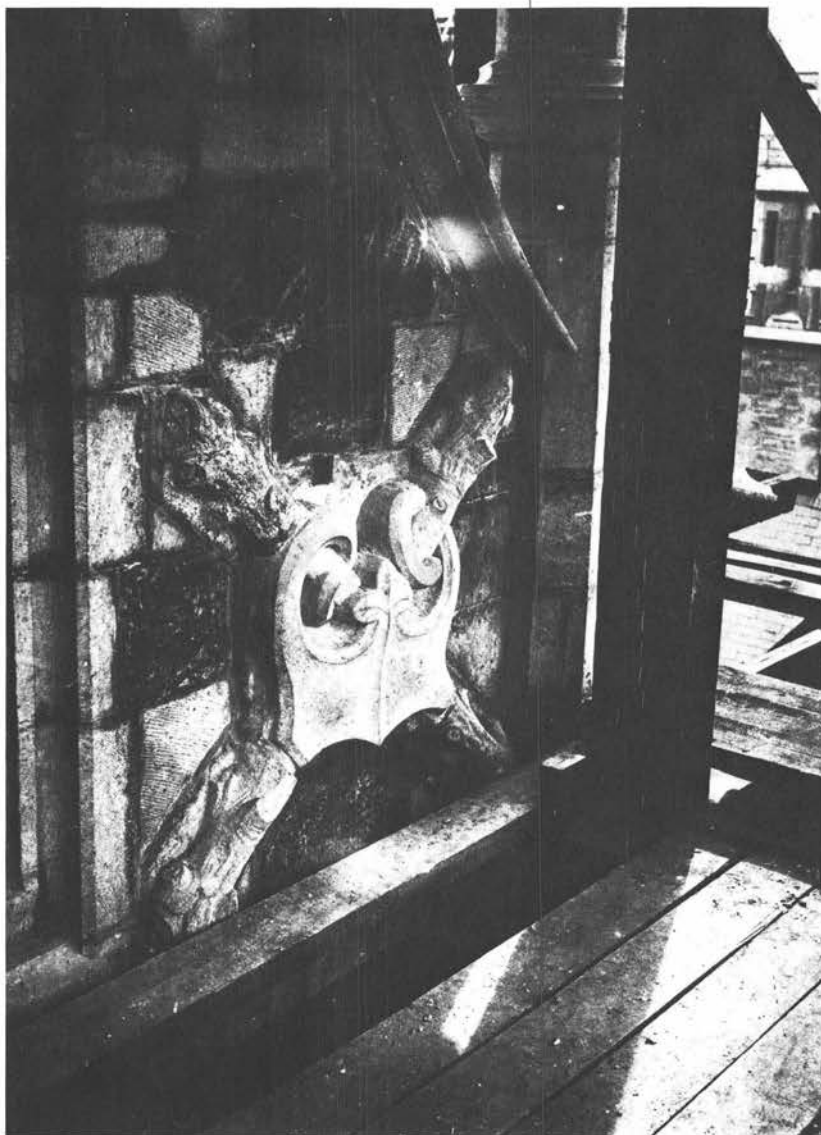
16. Gent, Graslei, het Schippershuis na de restauratie, detail.

17. Gent, Graslei, het Schippershuis vóór de restauratie, detail.

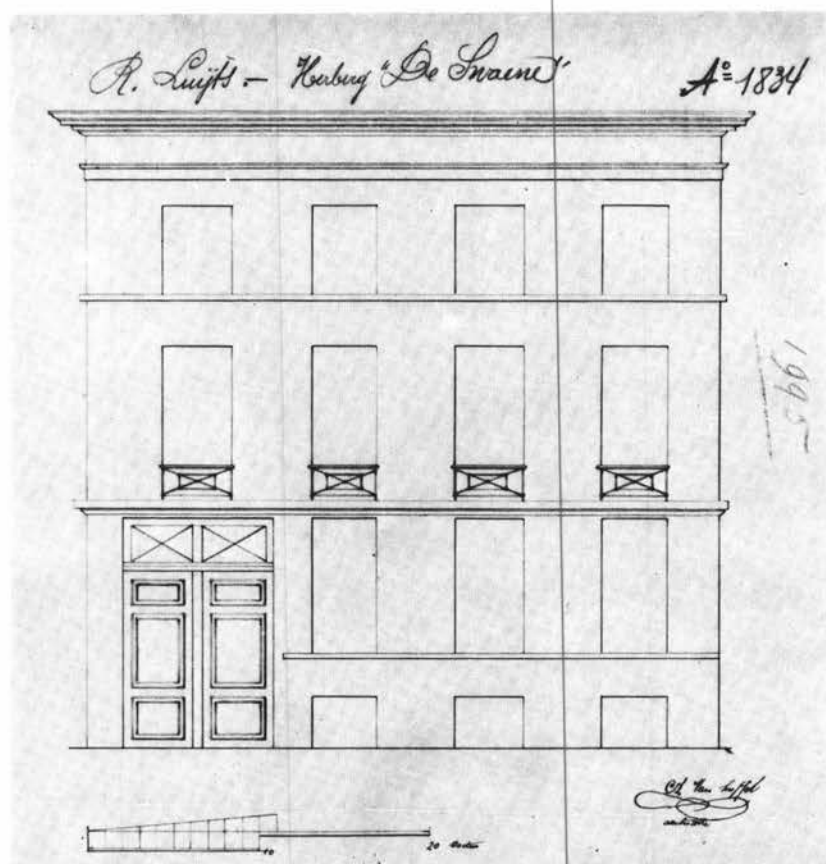
18. Gent, Graslei, het Schippershuis vóór de restauratie, detail.

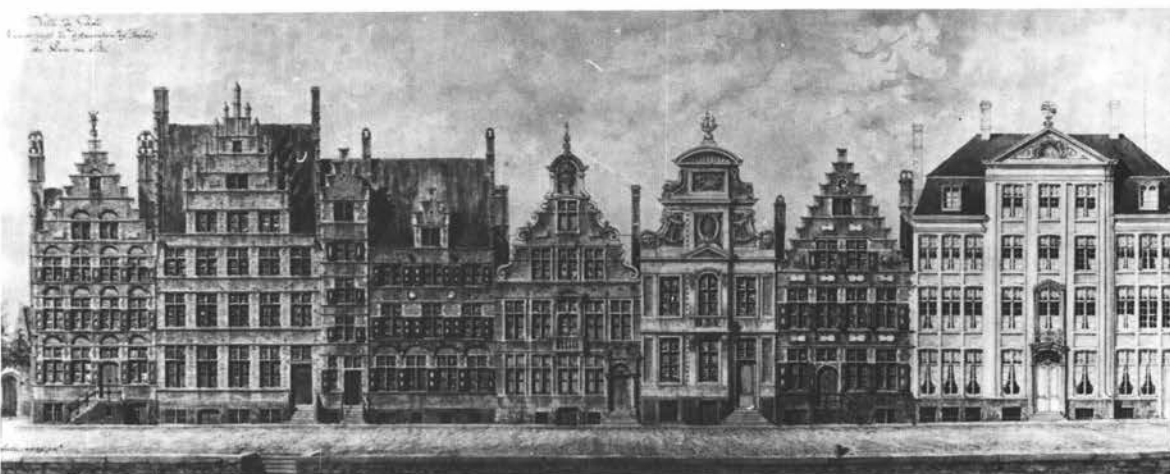
19. Gent, Graslei, het Schippershuis na de restauratie, detail.

20. Gent, Koornlei, algemeen zicht, o.m. de Stadt Doornick, de Swaene, de Fortune, vóór de restauratie, documentatie van de architect P. Eeckhout.

21. Bouwaanvraag van 1834 voor de herberg de Swaene, Gent stadsarchief.

22. Gent, Koornlei, restauratieontwerp voor de huizen gelegen tussen de Gruuthuzestraat en de Drabstraat, door de architect F. Van Hove, 1916.

STAD . GENT

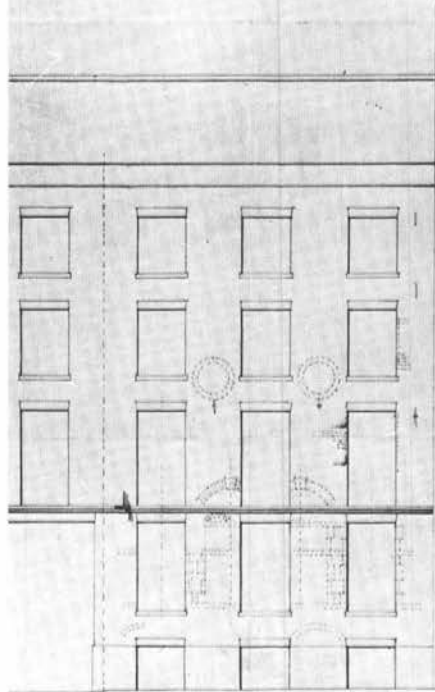
EIGENDOM VAN DE HED. CL. MOER
KORNELEI, N° 9.
ONTWERP TOT HERSTELLING VAN DE VOOR

ARCHITECT: D. DE

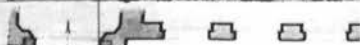
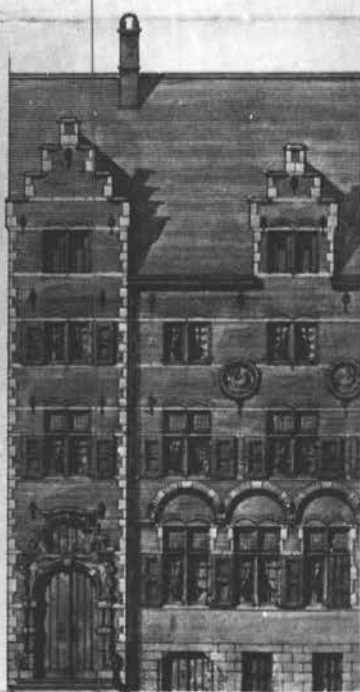
5 MAART

SCHAAL: 2

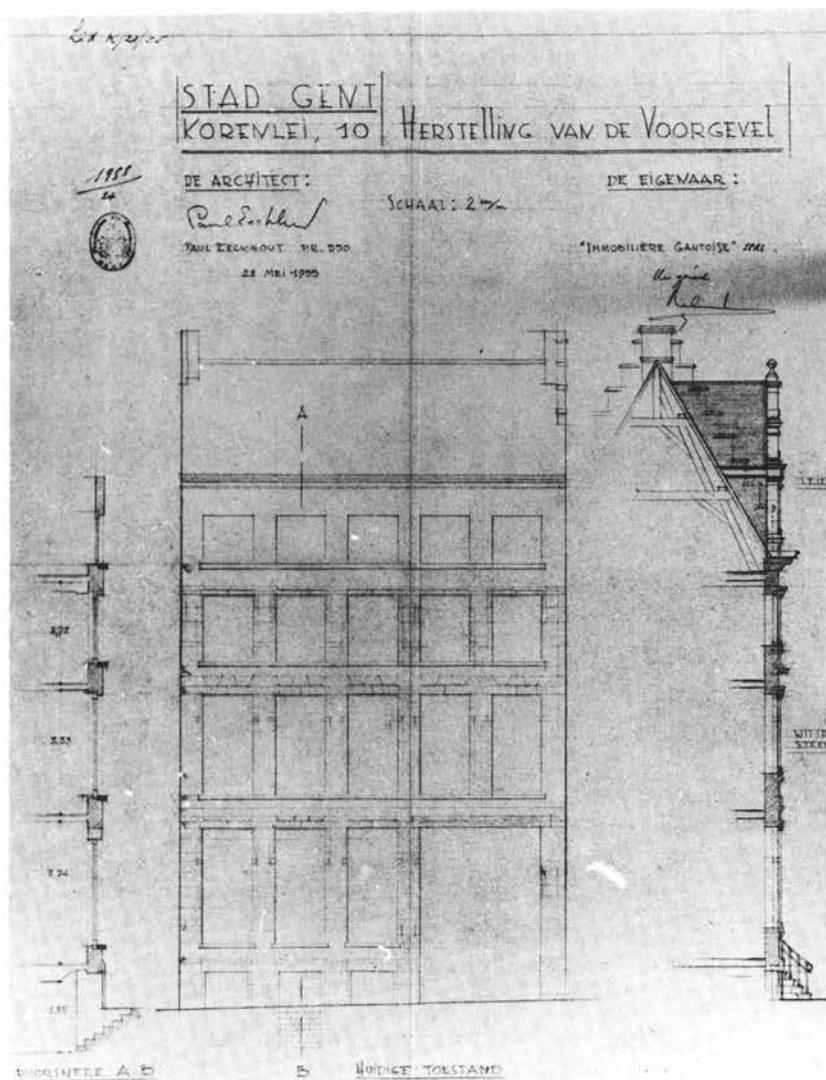
Prof. De

VOORGEVEL
HUIDIGE TOESTAND

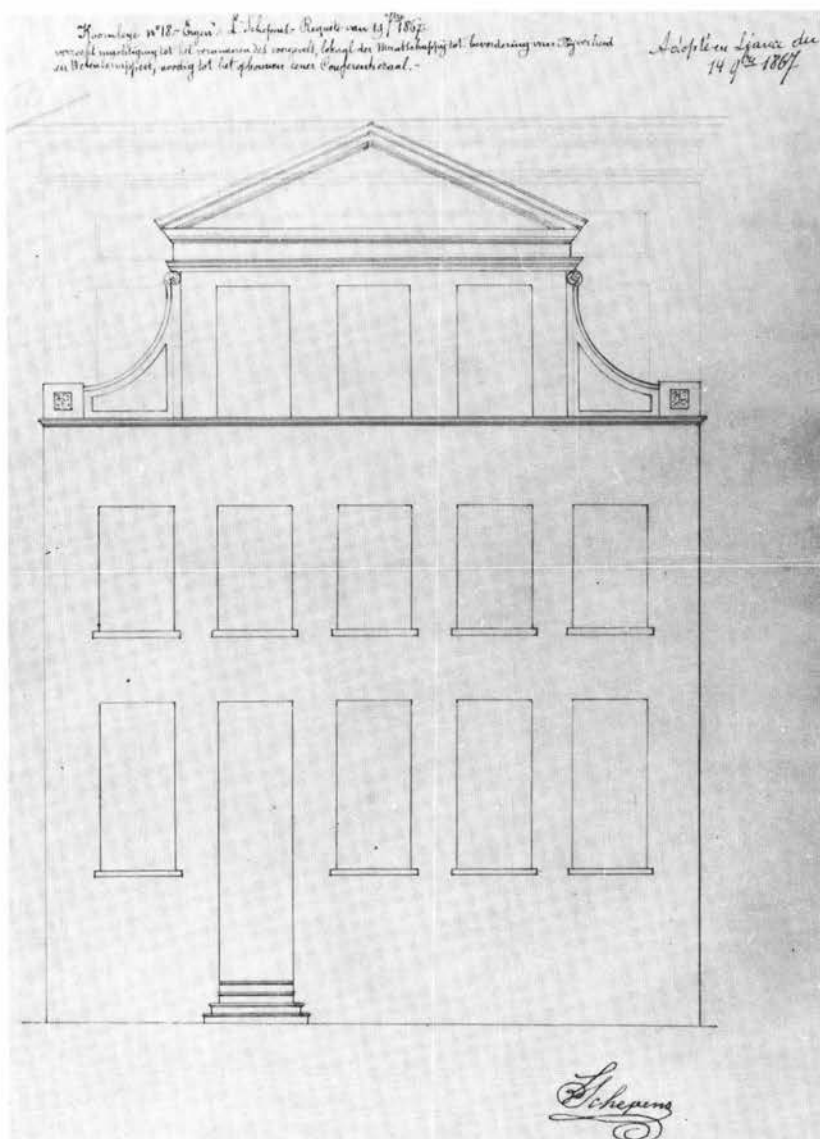
23. Gent, Koornlei, de Swaene, opmeting vóór de restauratie en restauratieontwerp, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten.

24. Gent, Koornlei, de Stadt Doornick, opmeting van de gevel vóór de restauratie door de architect P. Eeckhout, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

25. Gent, de St.-Michielsbrug, 1896, A.C.L.

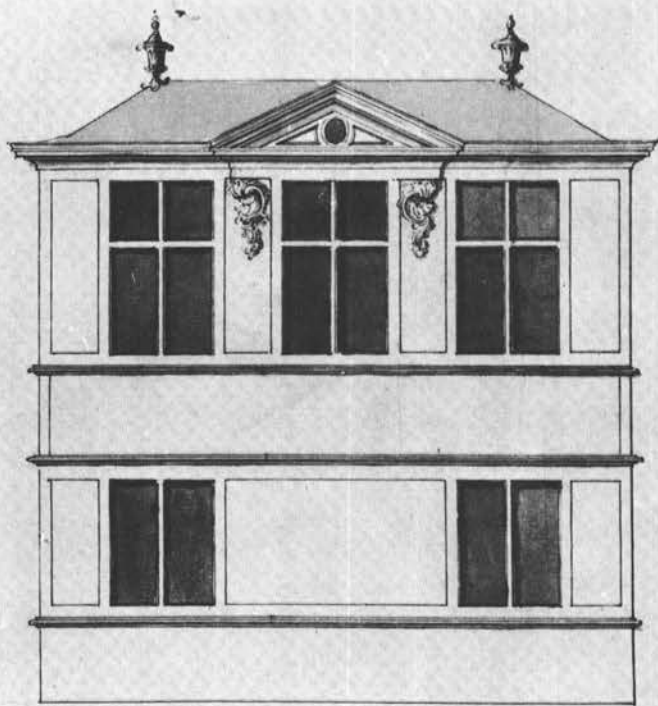
26. Gent, Koornlei, de Lintworm, bouwaanvraag d.d. 1867, Gent, stadsarchief.

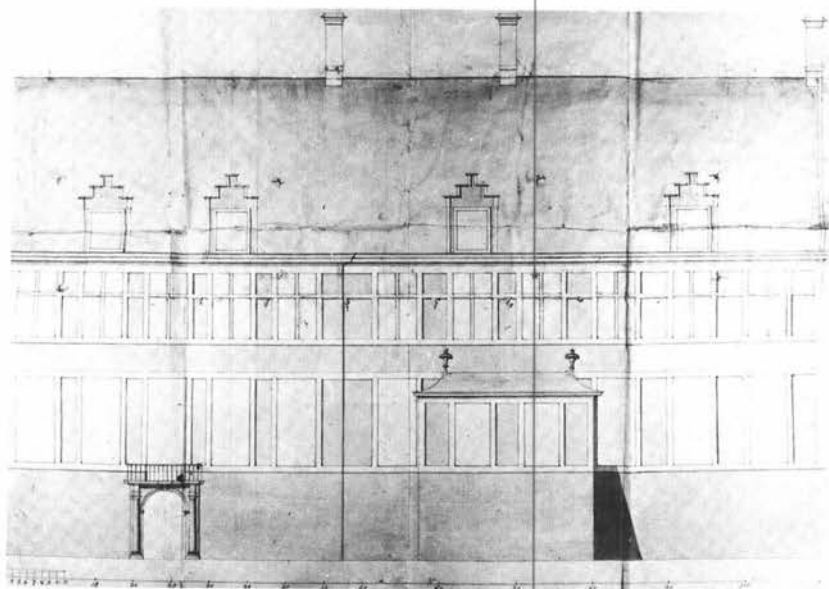
27. Gent, Koornlei nr. 1, 2 en Graslei nr. 2, 3, 4,
vóór de restauratie, ca. 1905, A.C.L.

141

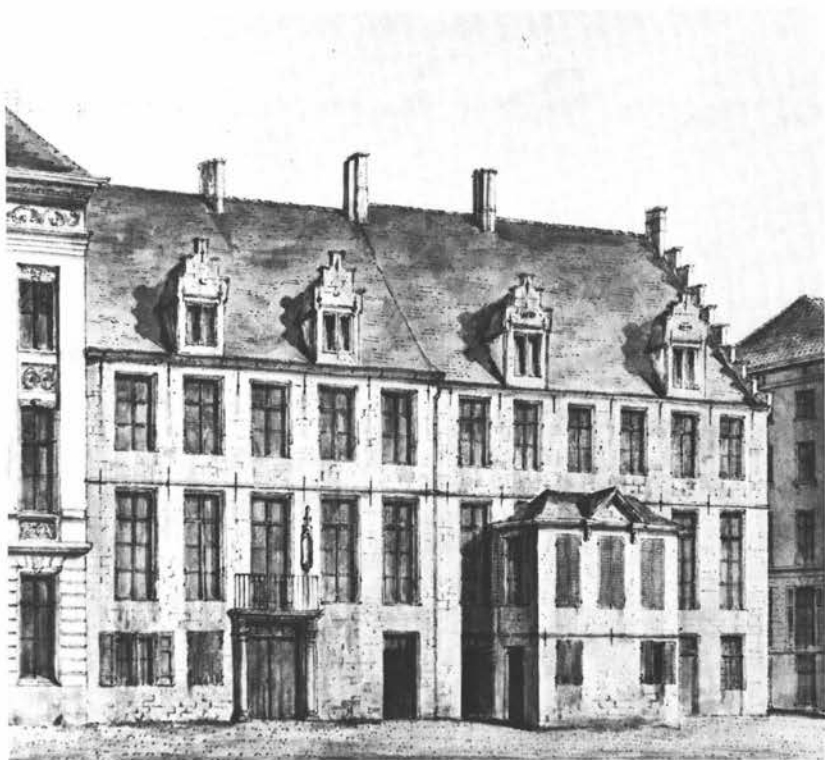
Coordays

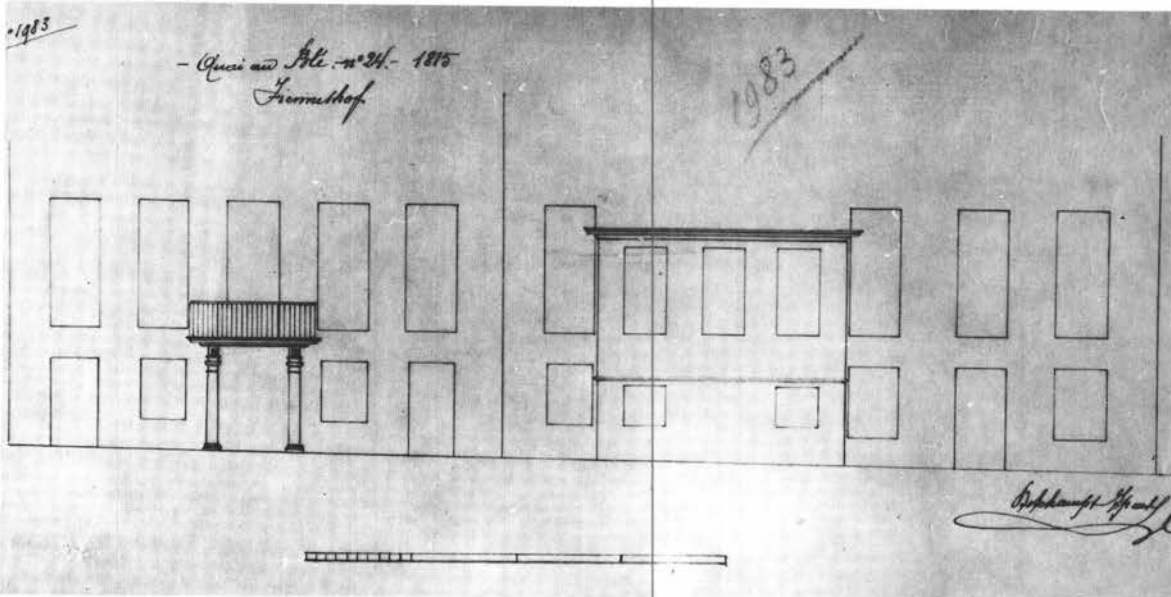
28. Gent, Koornlei, het Hof van Fiennes, bouwaanvraag
d.d. oktober 1745, Gent, stadsarchief.

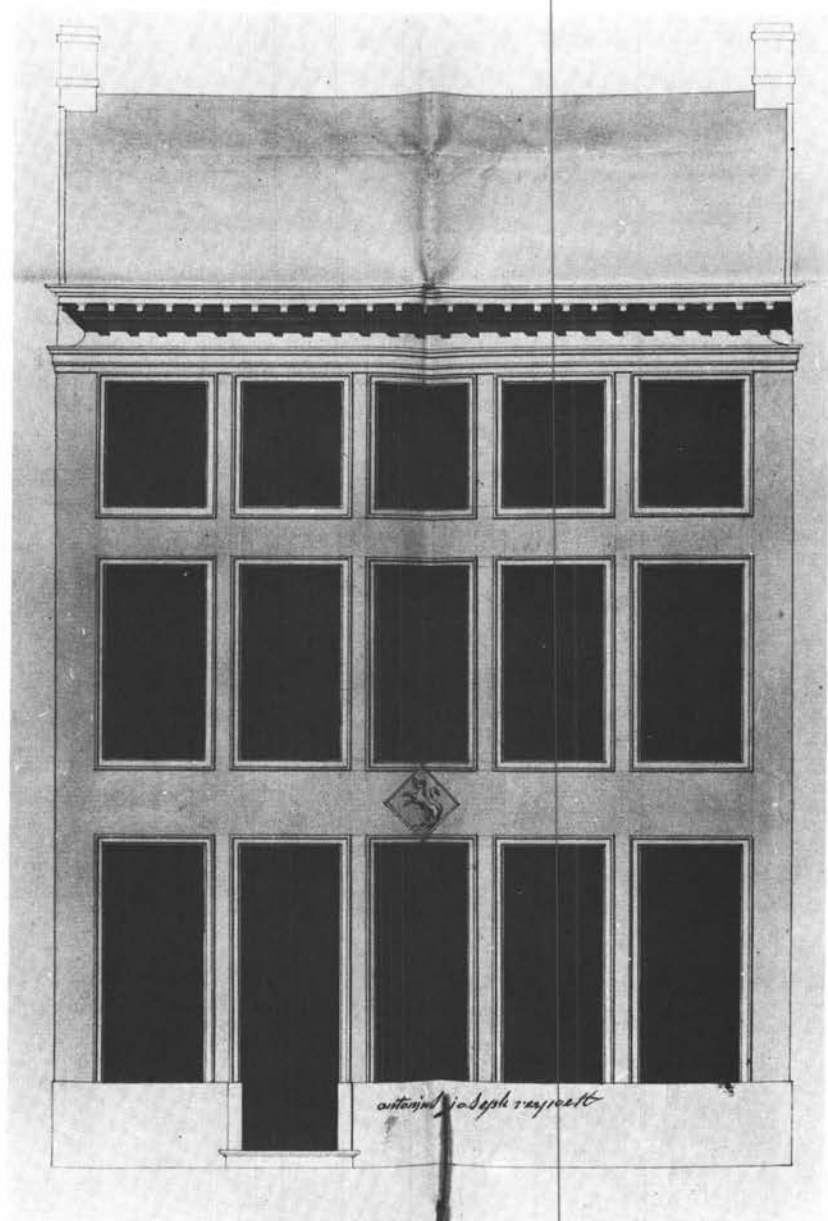
29. Gent, Koornlei, het Hof van Fiennes, bouwaaanvraag
d.d. juni 1749, Gent, stadsarchief.

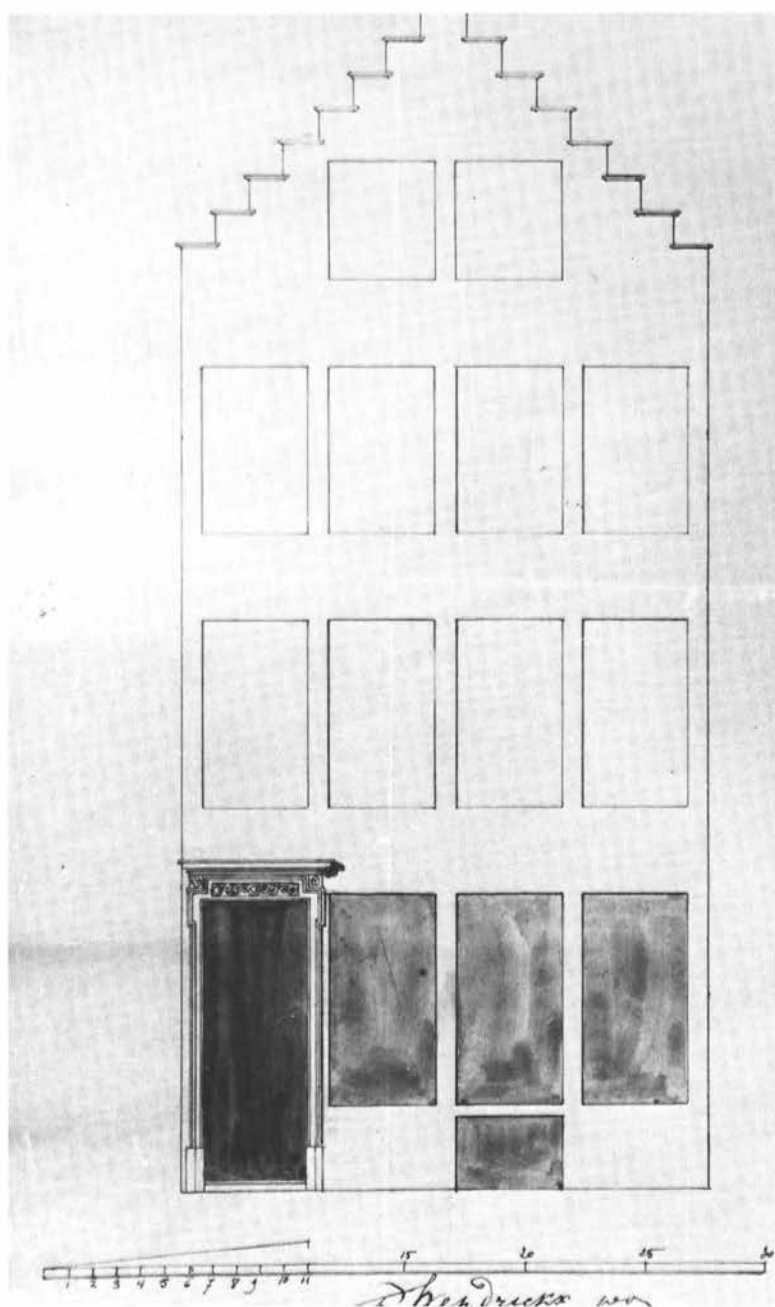
30. Gent, Koornlei, het Hof van Fiennes, 19e-eeuwse aquarel,
Gent, stadsarchief, Atlas Goetghebuer.

31. Gent, Koornlei, het Hof van Fiennes, bouwaaanvraag
d.d. 1815, Gent, stadsarchief.

33. Gent, Graslei, tMiddelhuus of de Witte Leeuw,
bouwaanvraag d.d. 1786, Gent, stadsarchief.

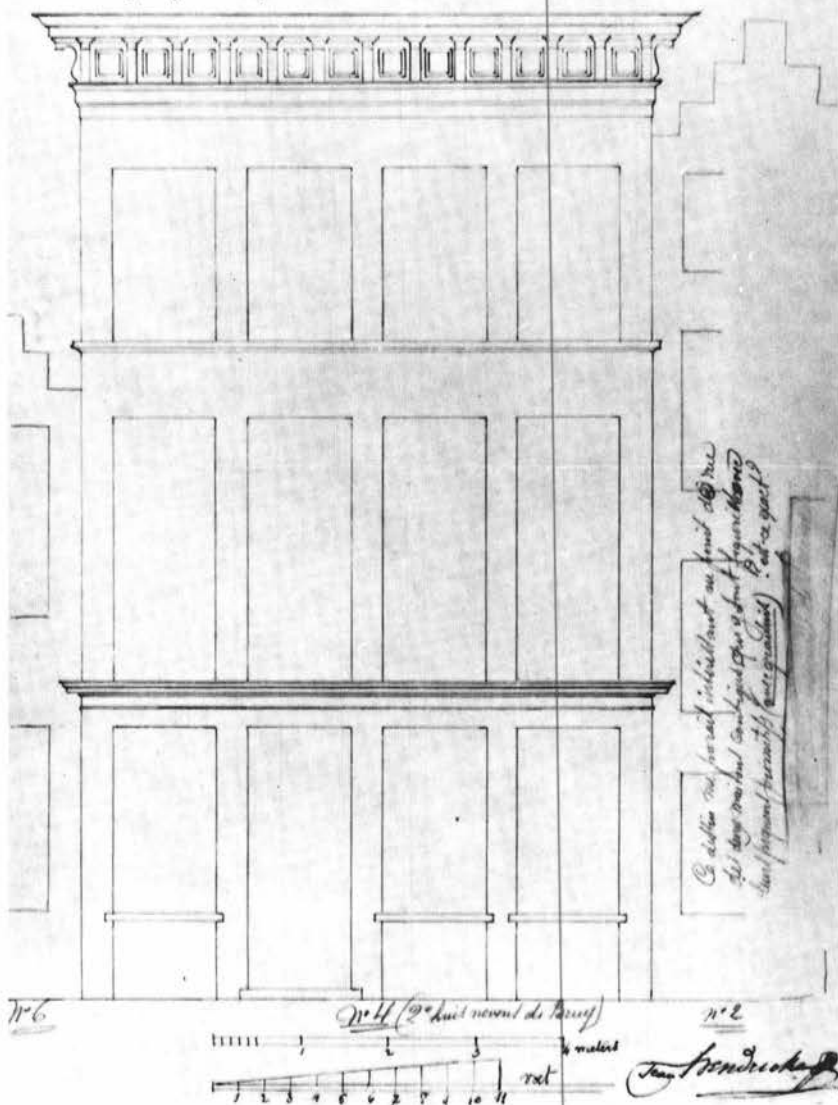
34. Gent, Koornlei nr. 2, bouwaanvraag d.d. oktober 1786, Gent, stadsarchief.

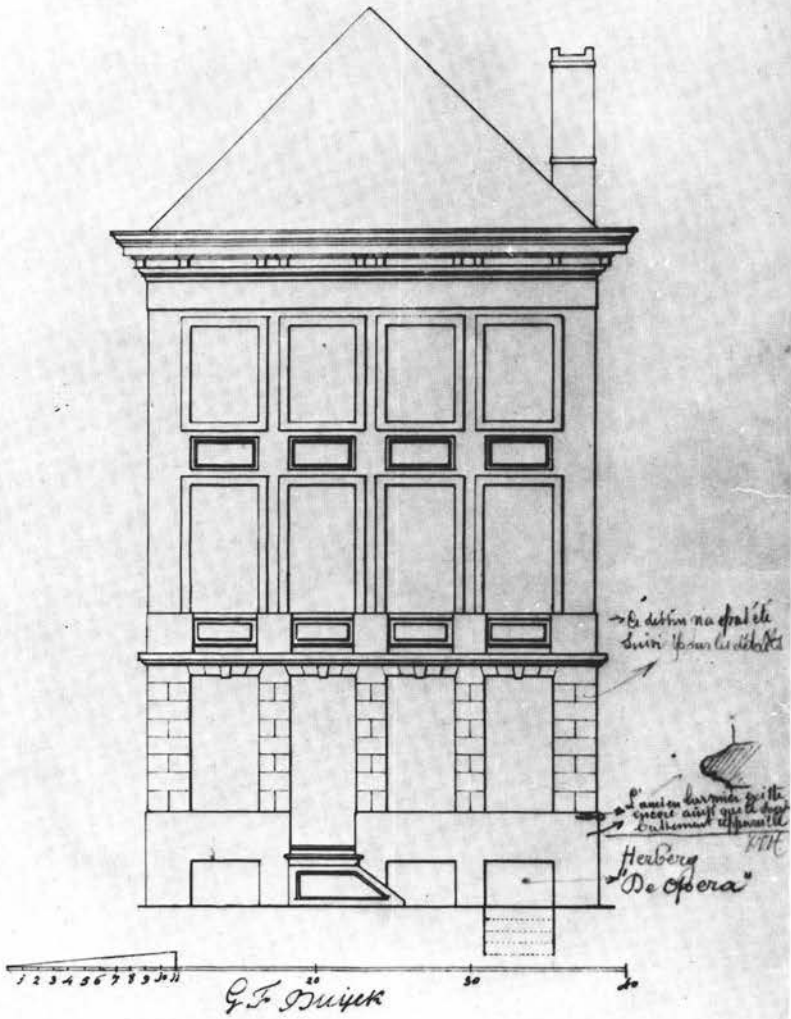
huys n° 4 staande op de koorleiye dicht aan de Gathbrug, d'wylt
toehorende aan Jeau Heyderichs, koopman in Bruchelen

- 1832 -

- 1° Aftekening van den bestaenden trapgevel en pfaetling van een koorleiye
2° uytbreking der stene kruyften in de bestaende voutloepingen en pfaetling
van uytvringende andengsten ordon en zellen

193

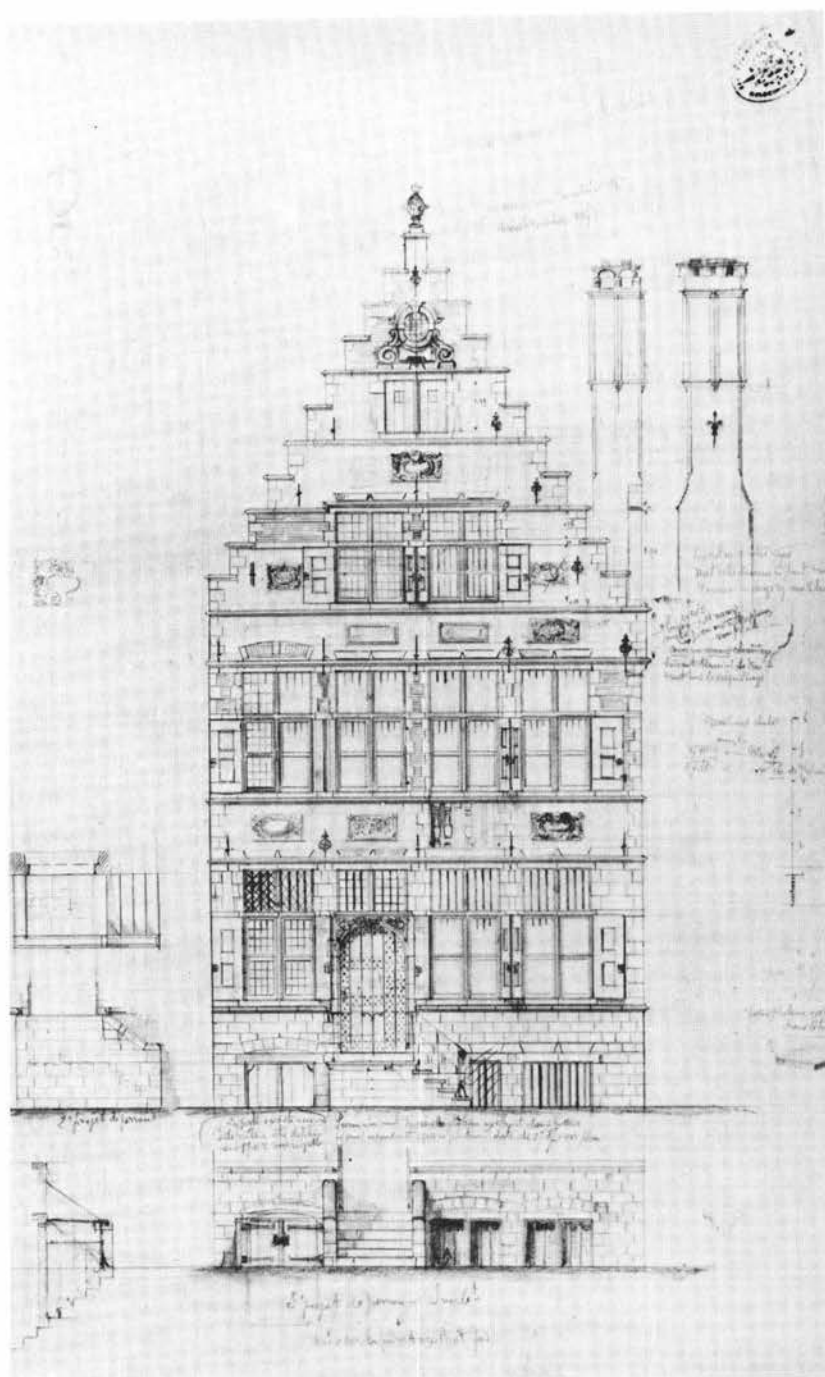

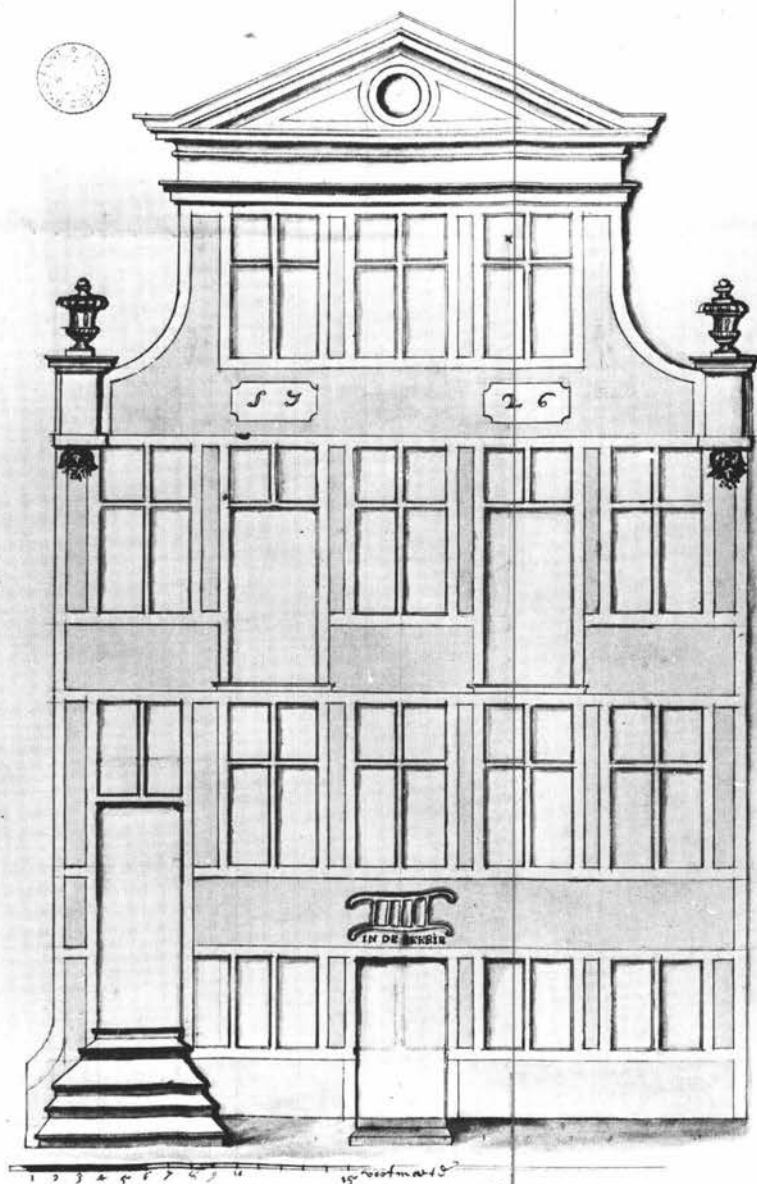
36. Gent, Koornlei, de Opera, bouwaanvraag d.d. 1787, Gent, stadsarchief.

Certifié exact et conforme
 l'entier premier acte
 Given, 21 août 1934.
 Demantuyck

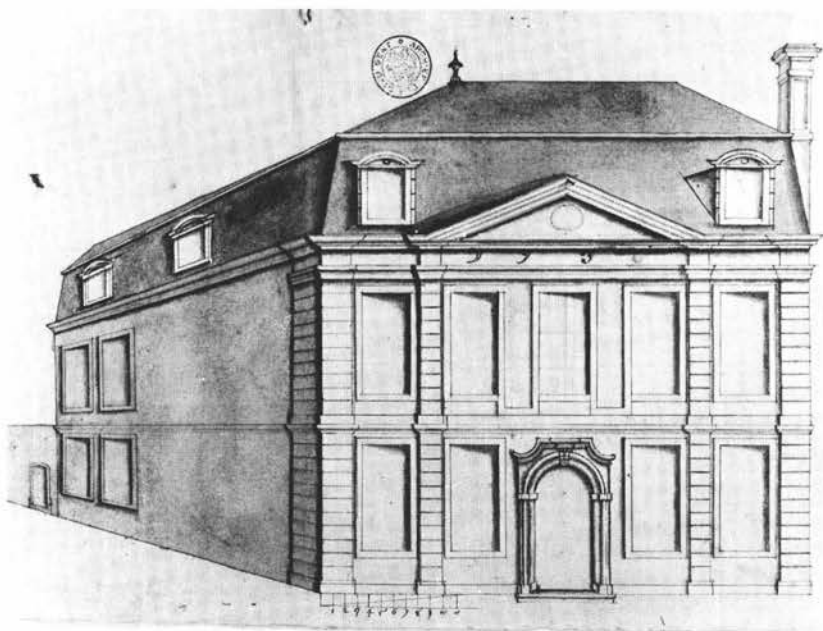
37. Gent, Koornlei, de Opera, Gent, stadsarchief, Commissie van Monumenten.

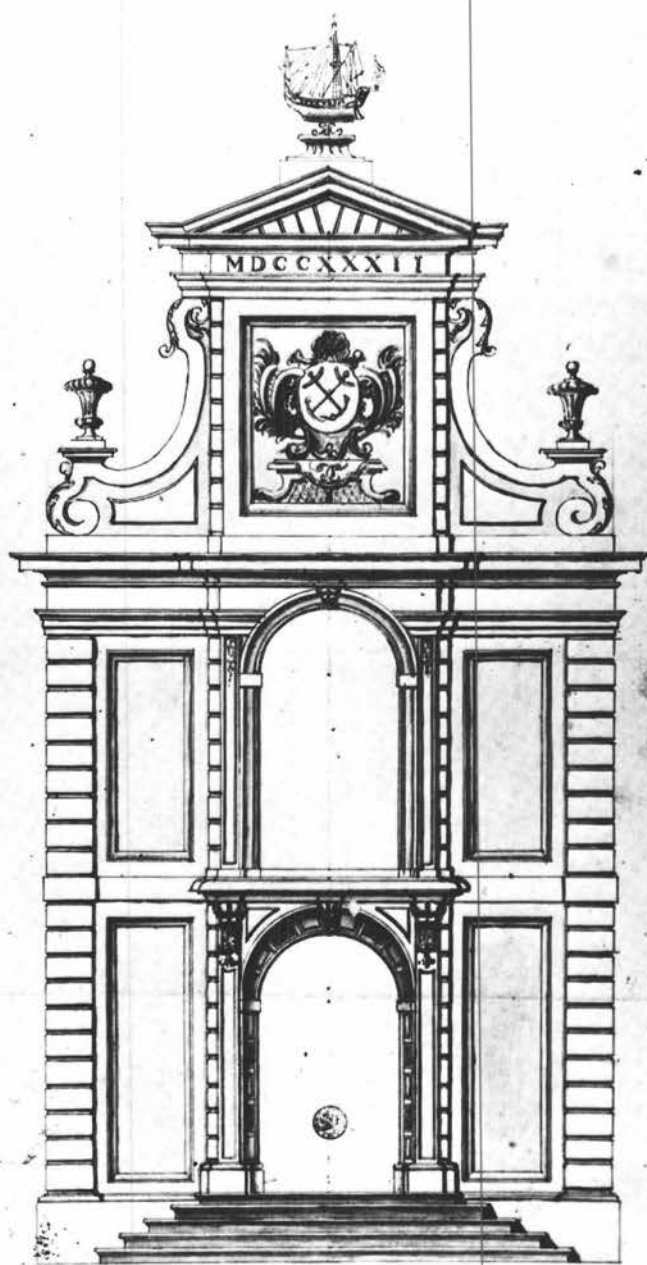
38. Gent, Koornlei, de Opera, ontwerp voor restauratie van de architect F. Van Hove, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

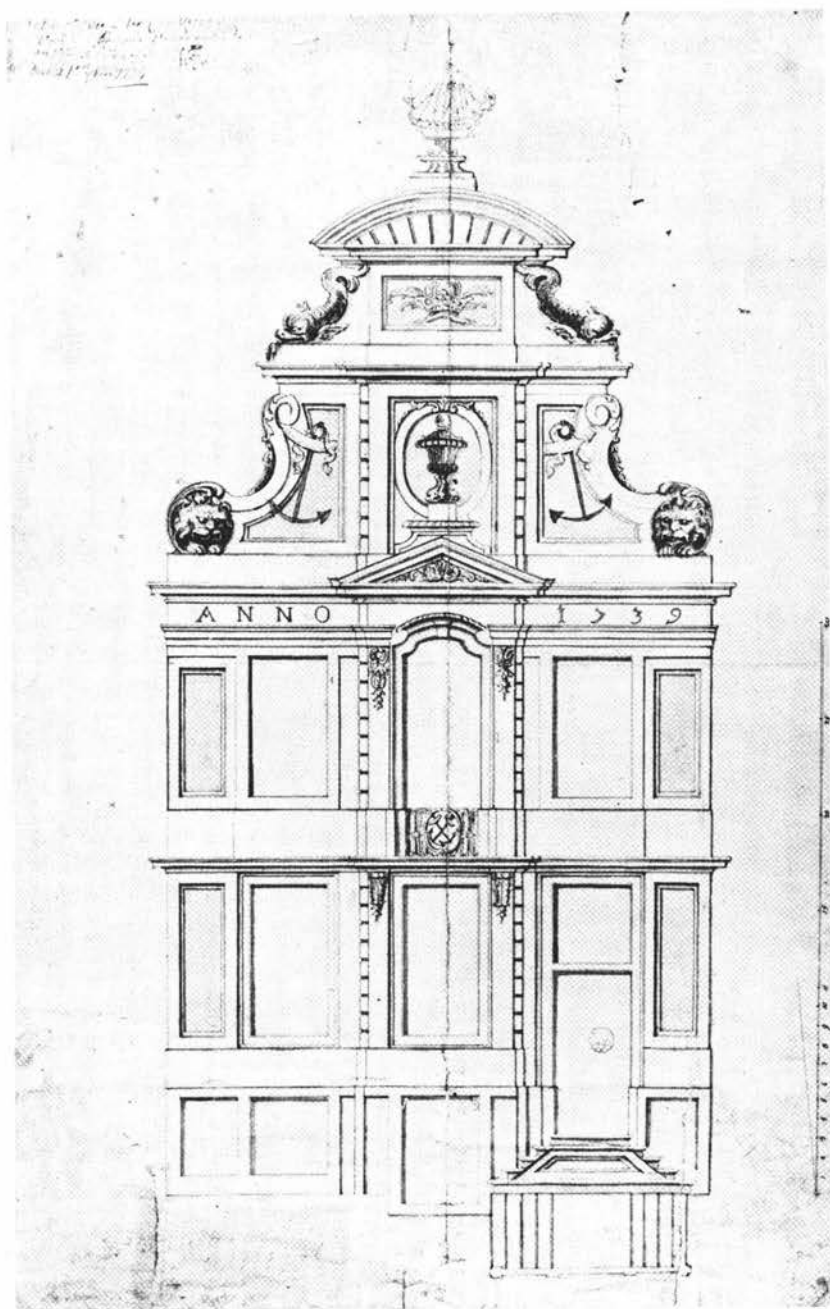
39. Gent, Graslei, bouwaanvraag d.d. 1726, Gent, stadsarchief.

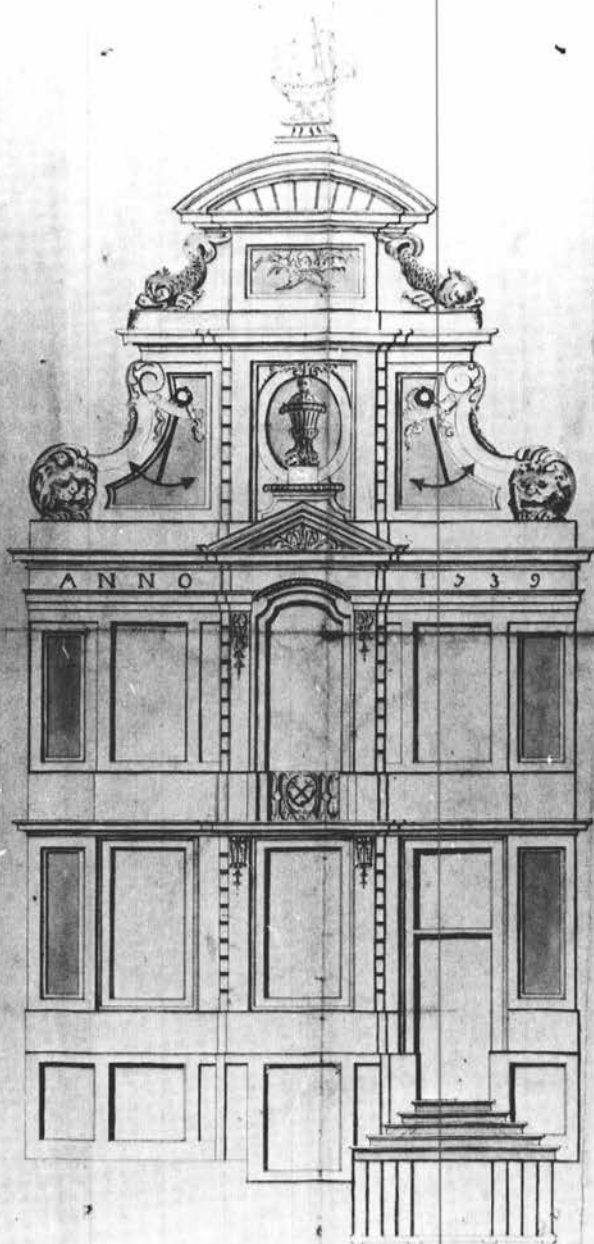
40. Gent, Koornlei nr. 22, bouwaanvraag d.d. 1730, Gent, stadsarchief.

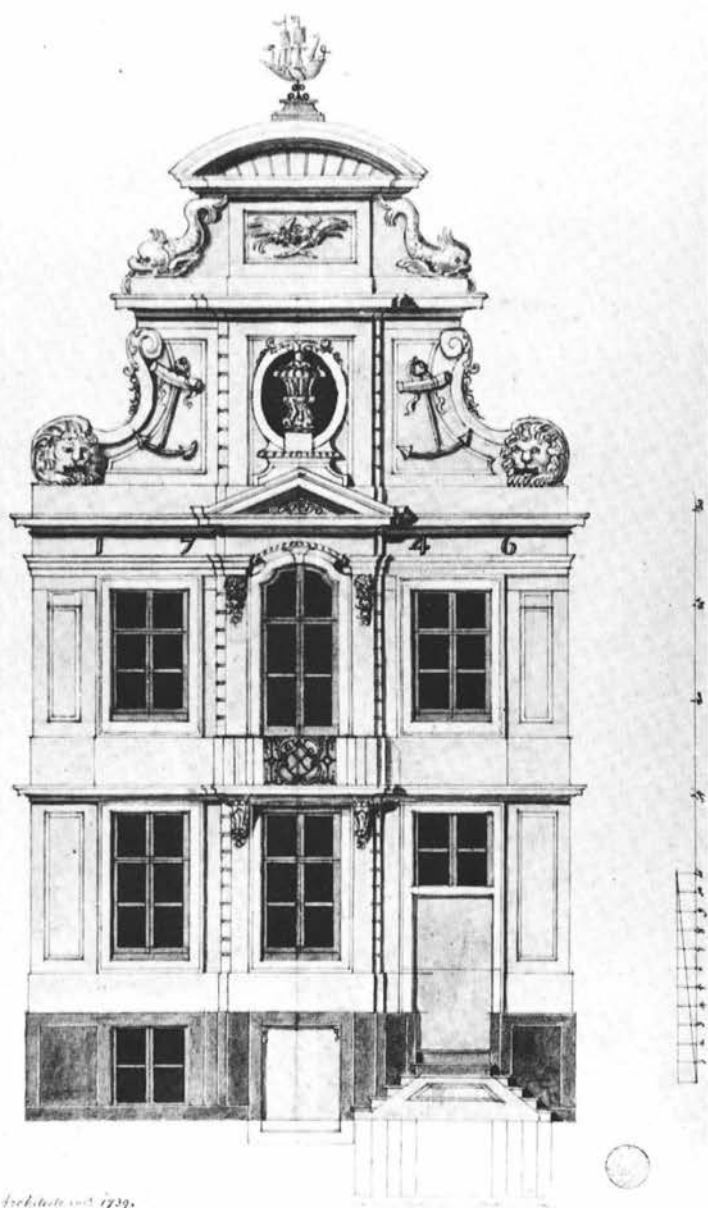
41. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, voorontwerp
van B. De Wilde, 1732, Gent, stadsarchief.

42. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, oorspronkelijk ontwerp door B. De Wilde, 1739, Gent, stadsarchief.

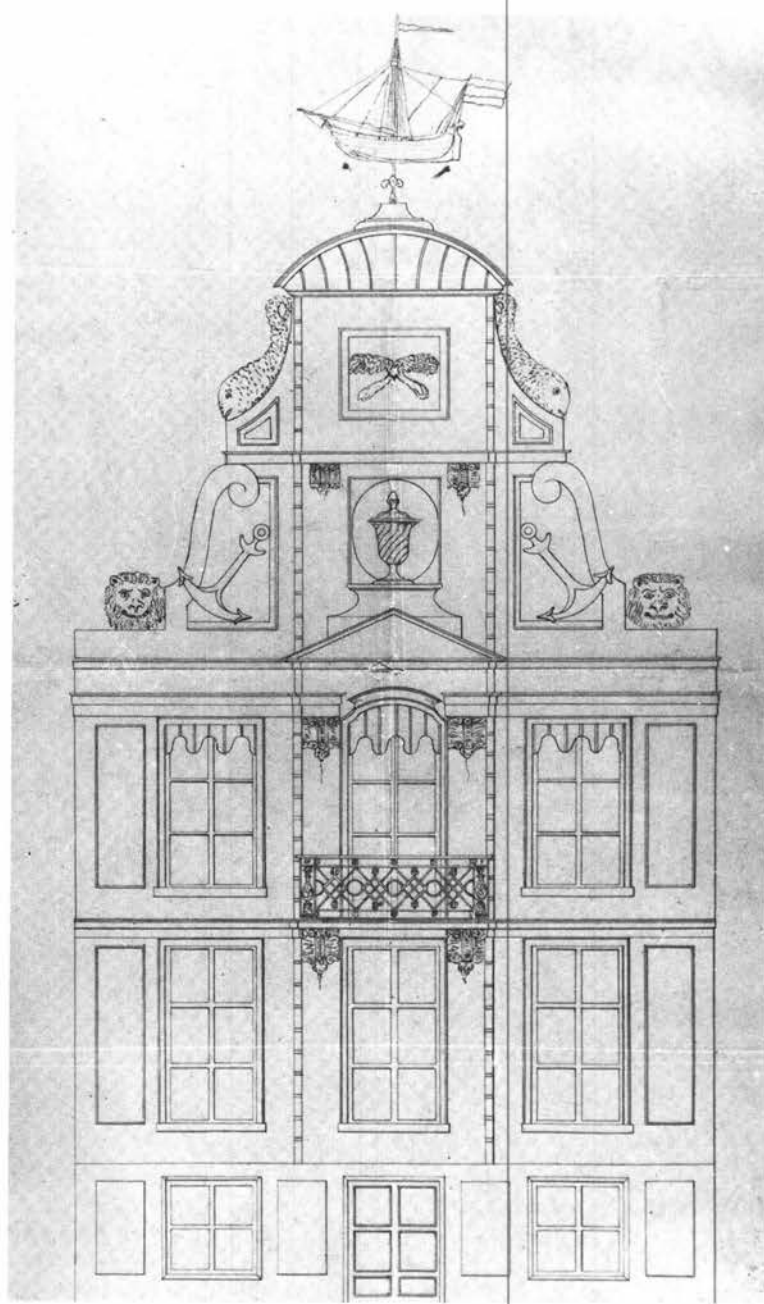

43. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, latere kopie van het originele bouwplan, Gent, stadsarchief.

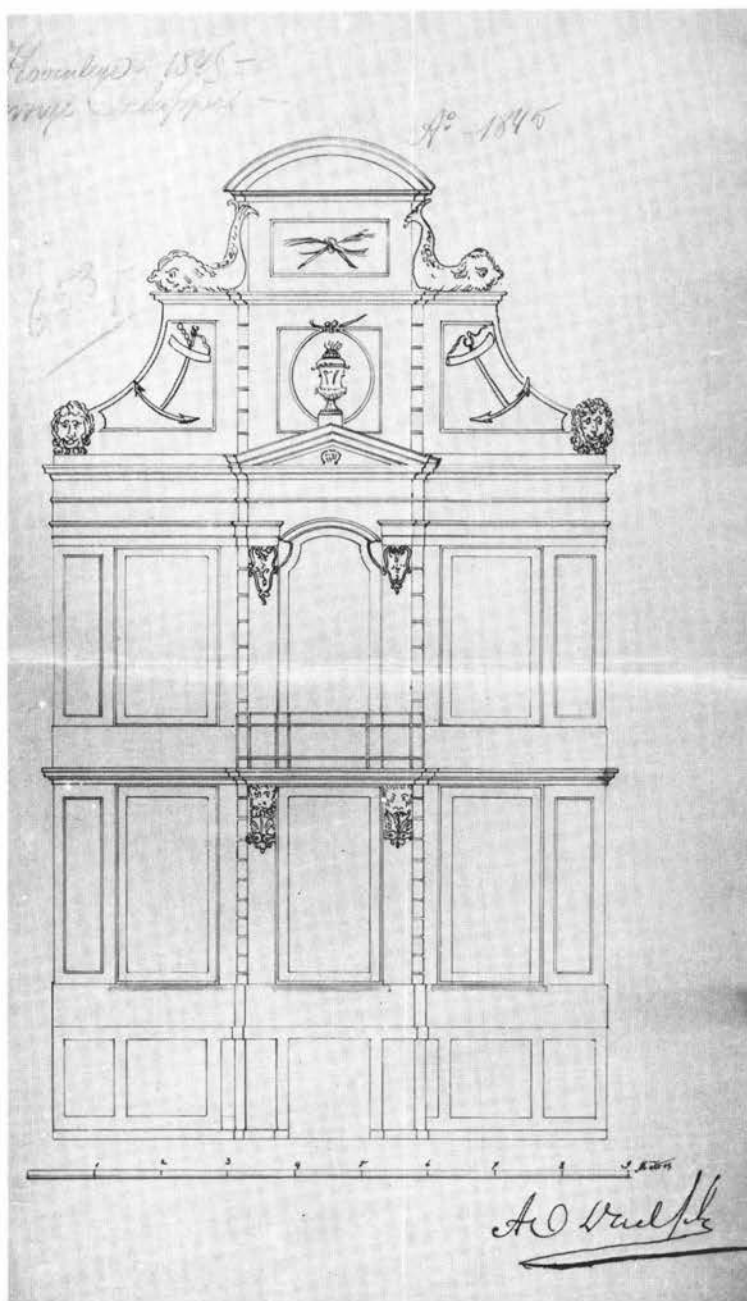

van der Velde, Architecte 1739.

44. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, kopie van het originele bouwplan door B. De Wilde, 1746, Gent, stadsarchief.

45. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, bouwaanvraag
d.d. 1834, Gent, stadsarchief.

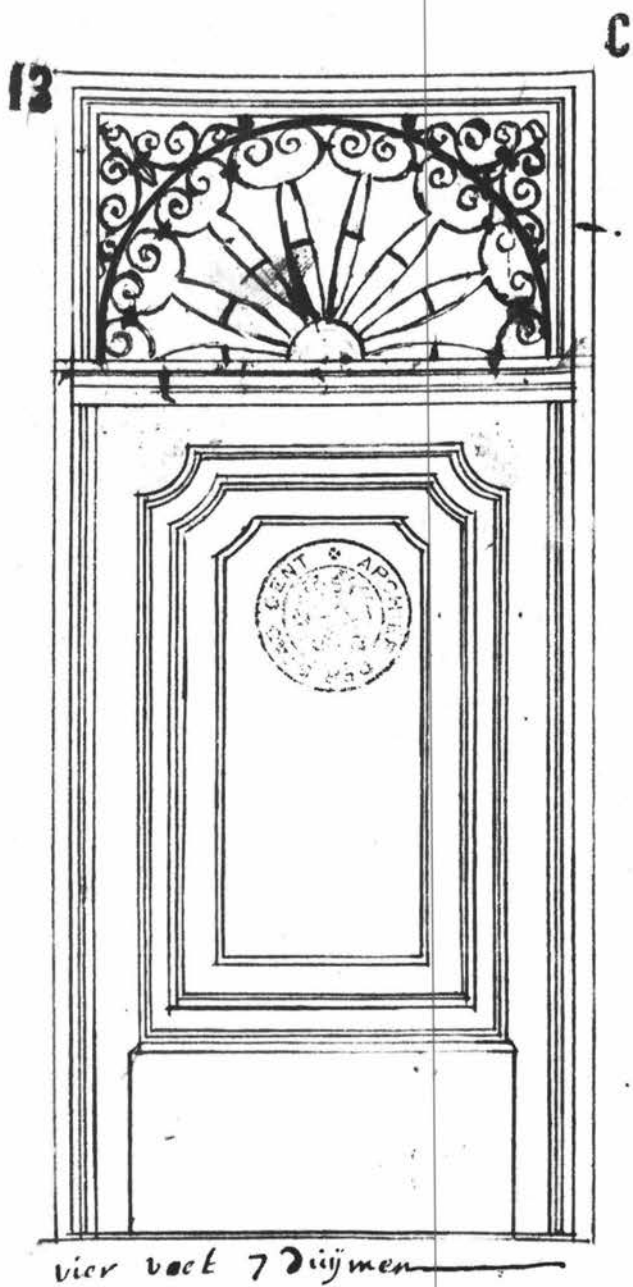
46. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers, bouwaanvraag
d.d. 1845, Gent, stadsarchief.

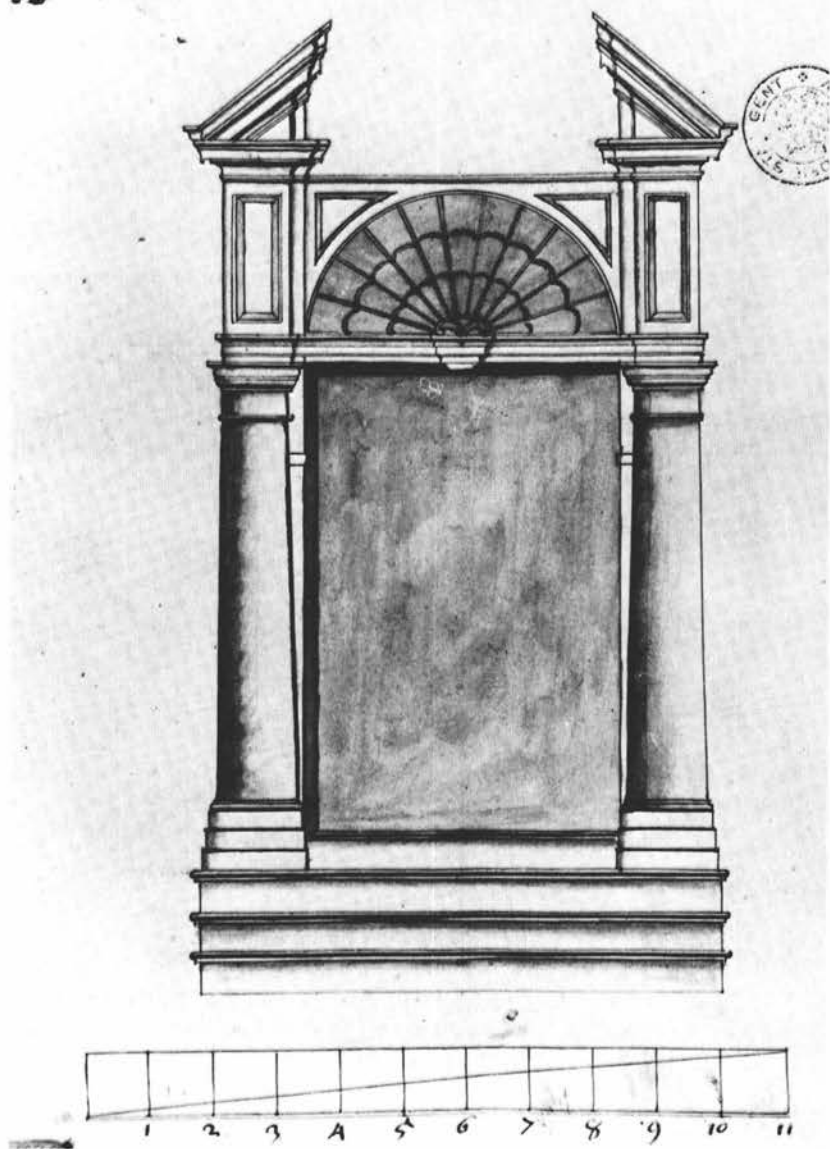
47. Gent, Koornlei, het huis der Onvrije Schippers,
detail van de geveltop na de restauratie d.d. 1974, eigen foto.

48. Gent, Koornlei, de Vijf Helmen vóór de restauratie, A.C.L.

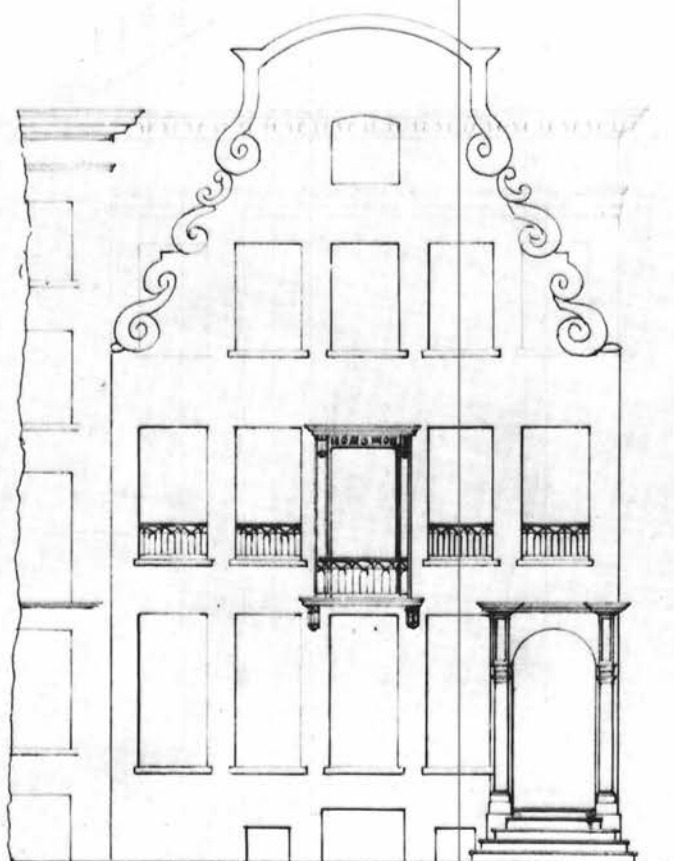

15 21

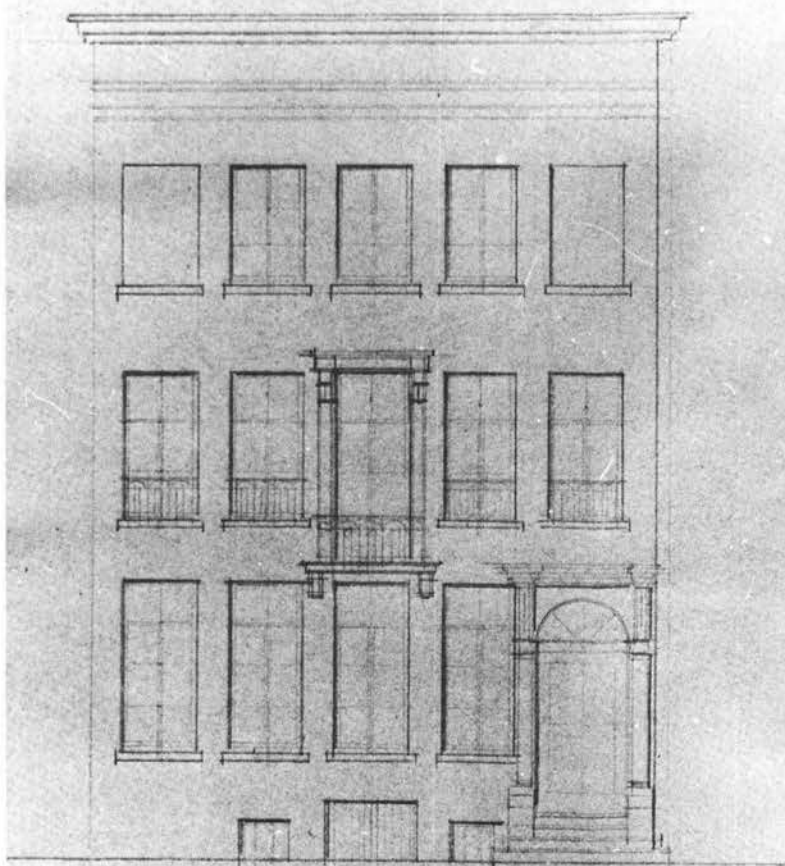

50. Gent, Koornlei, de Fortune, bouwaanvraag d.d. 1756, Gent, stadsarchief.

Koornlei, n° 14. — 1839

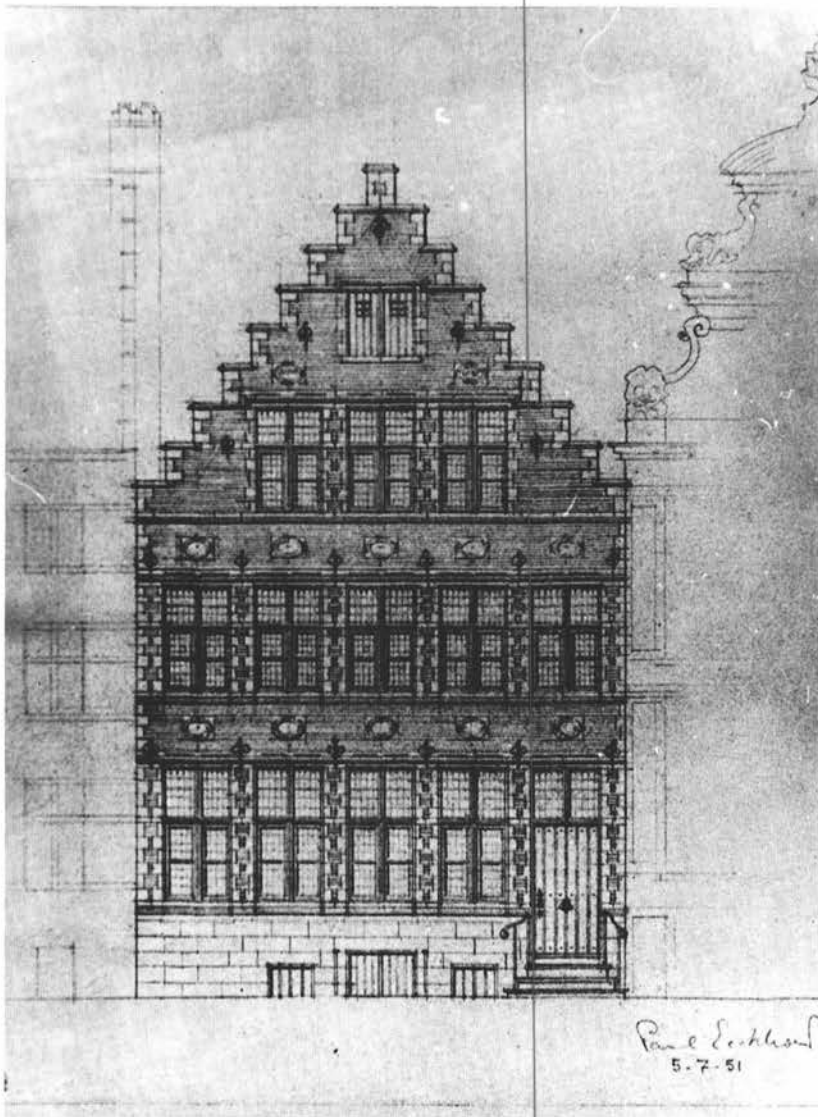
51. Gent, Koornlei, de Fortune, bouwaanvraag d.d. 1839, Gent, stadsarchief.

KORENLEI. 8. HUIDIGE TOESTAND

Paul Eeckhout

52. Gent, Koornelei, de Fortune, opmeting van de toestand vóór de restauratie door de architect P. Eeckhout, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

53. Gent, Koornlei, de Fortune, eerste restauratieontwerp door de architect P. Eeckhout, d.d. juli 1951, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

7

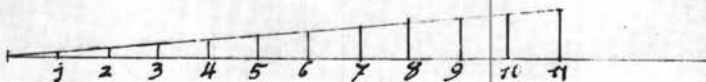
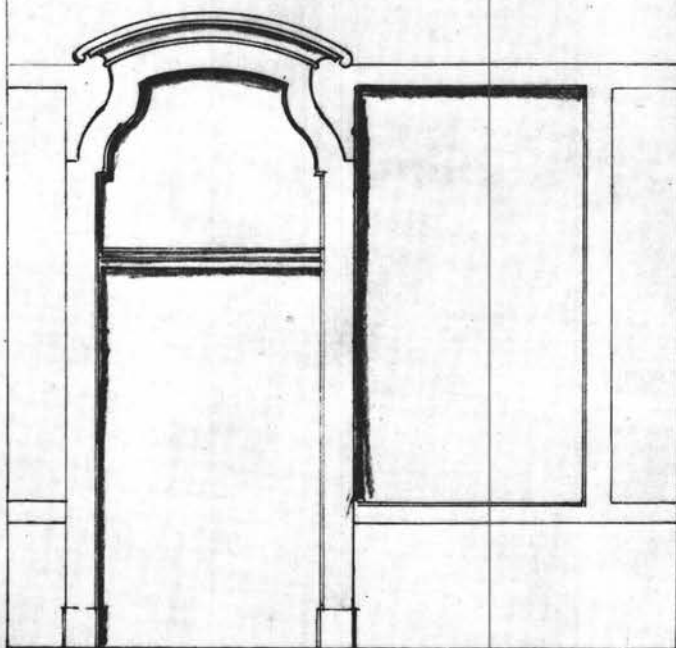
serie 535 N° 48

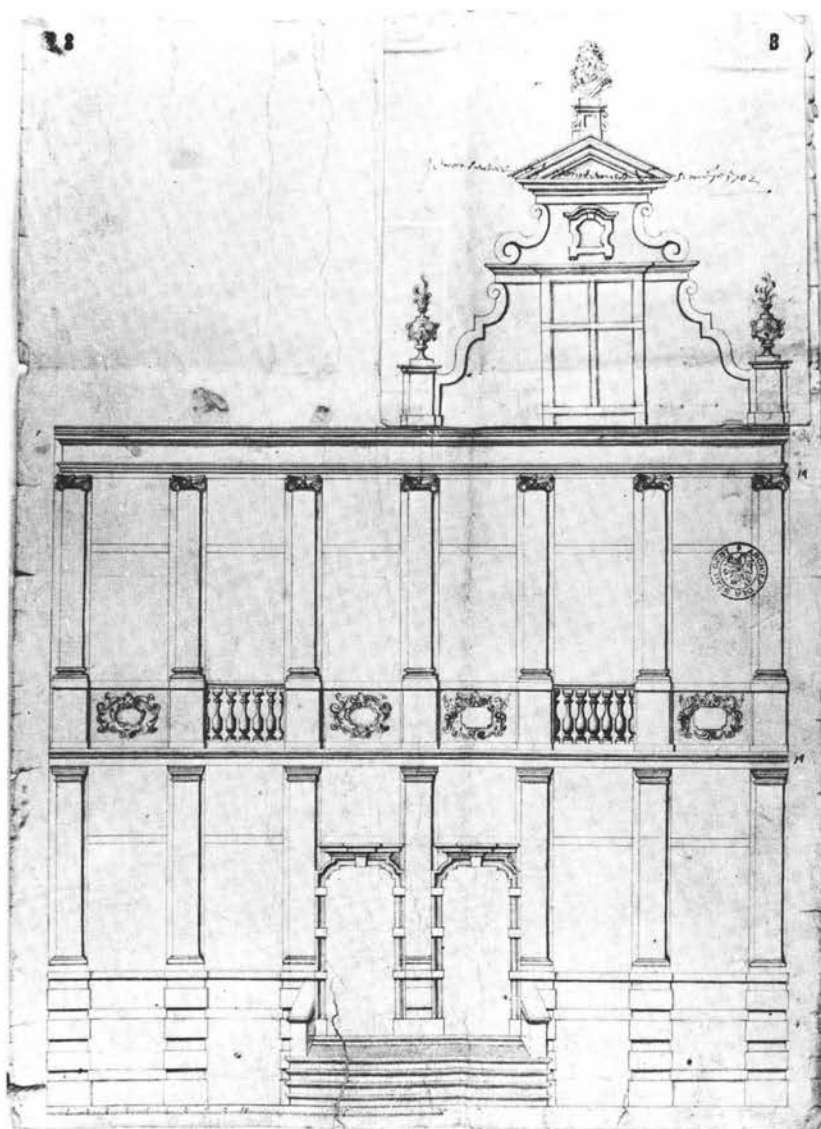
B

Leyde Gersbrugge - A^o 1760

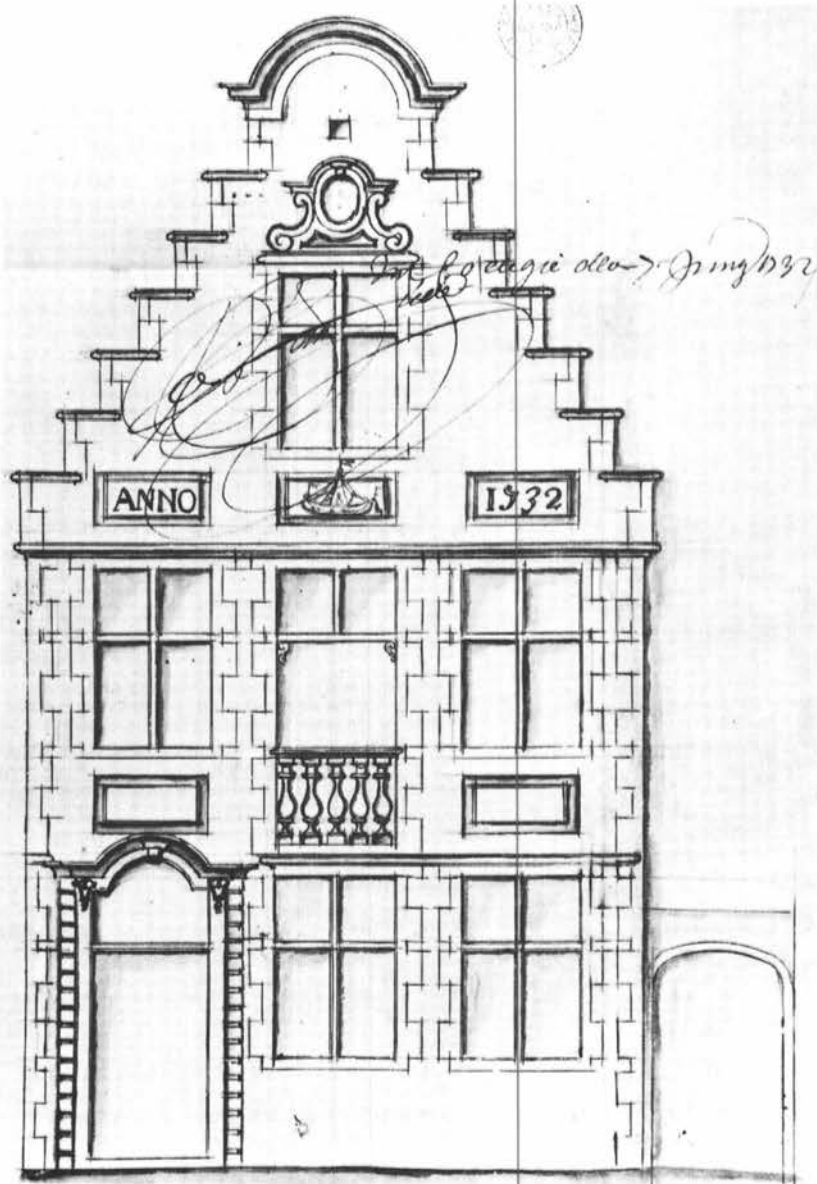
Hans Jacobsen

schuit verrent de Ruys (vondt Houdt)

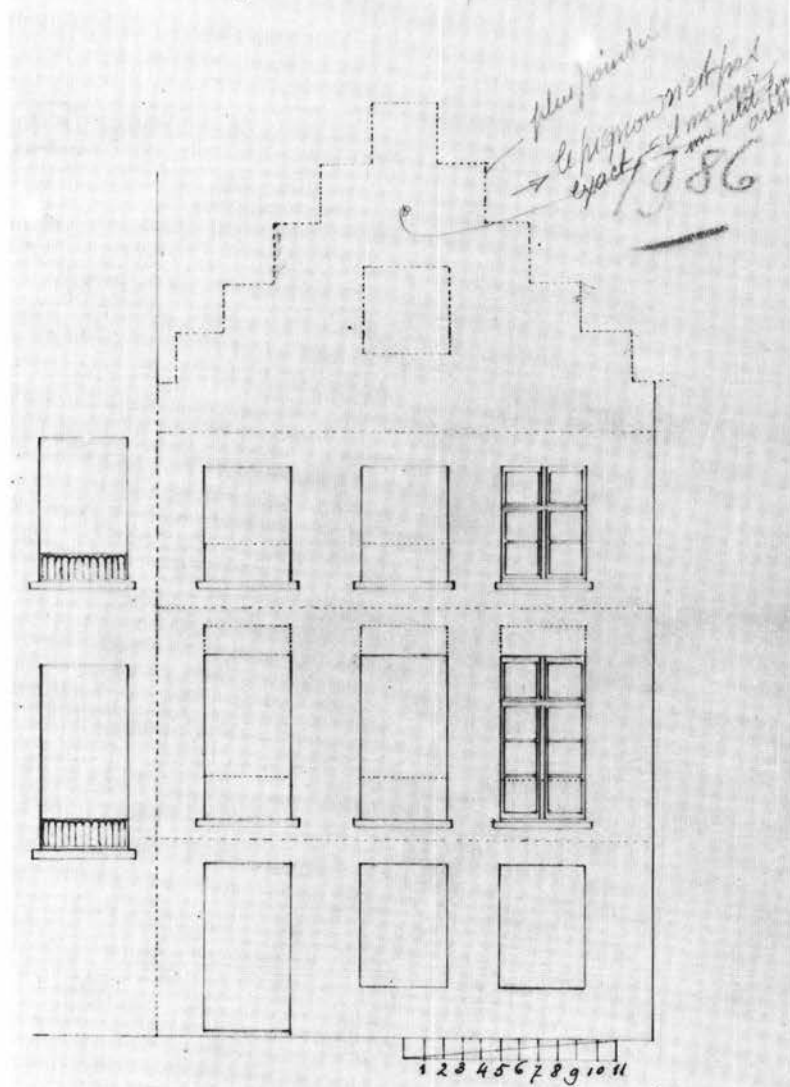

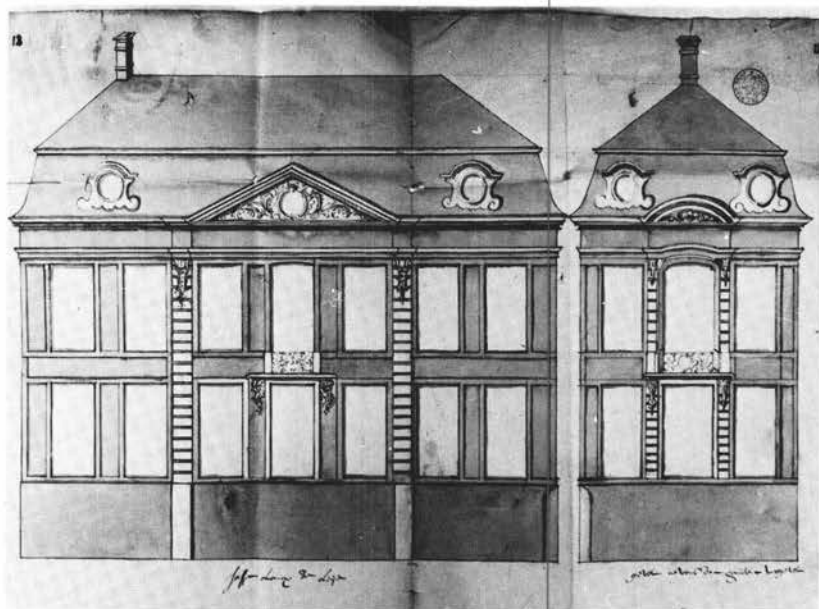
56. Gent, Graslei, de Conijnenbergh, bouwaanvraag d.d. 1702, Gent, stadsarchief.

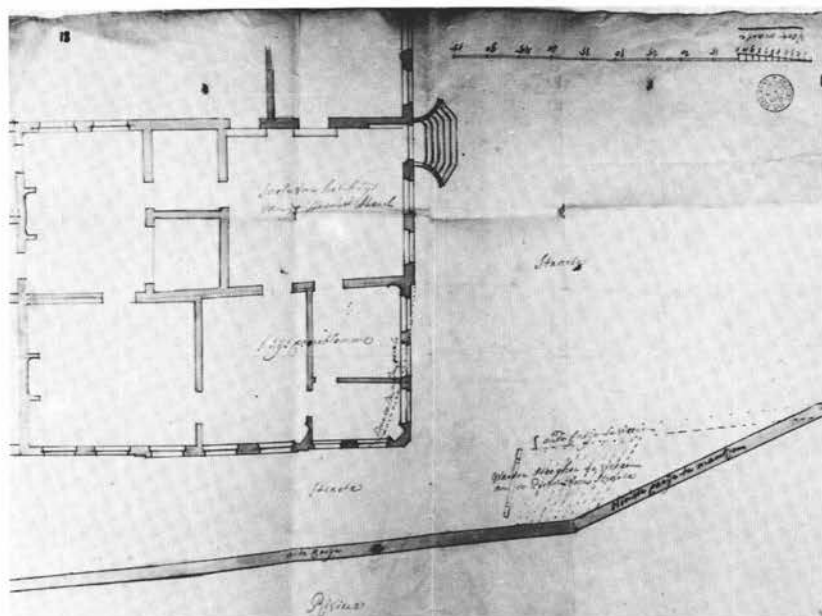
57. Gent, Koornlei nr. 23, bouwaanvraag d.d. 1732, Gent, stadsarchief.

Maison n° 32. Située à Gand, Quai au Blé, section de l'Ouest. (2°)
propriétaire l'avecat Van Boerdael.

59. Gent, Koornlei, de Cooreblomme, bouwaanvraag
d.d. juni 1747, Gent, stadsarchief.

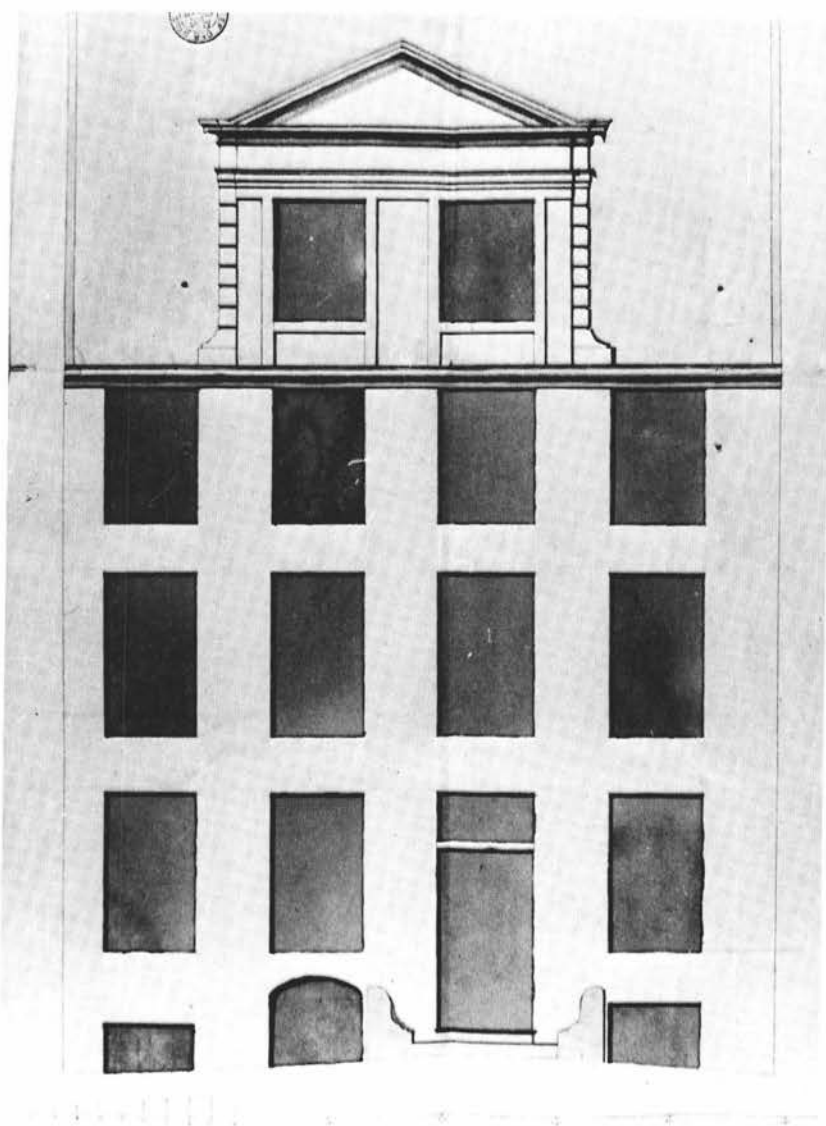
60. Gent, Koornlei, bouwaanvraag d.d. 1747, Gent, stadsarchief.

— Ville de Gand — Quai au Blé —

— Ecole des Hautes Etudes — Hôtel de ville —

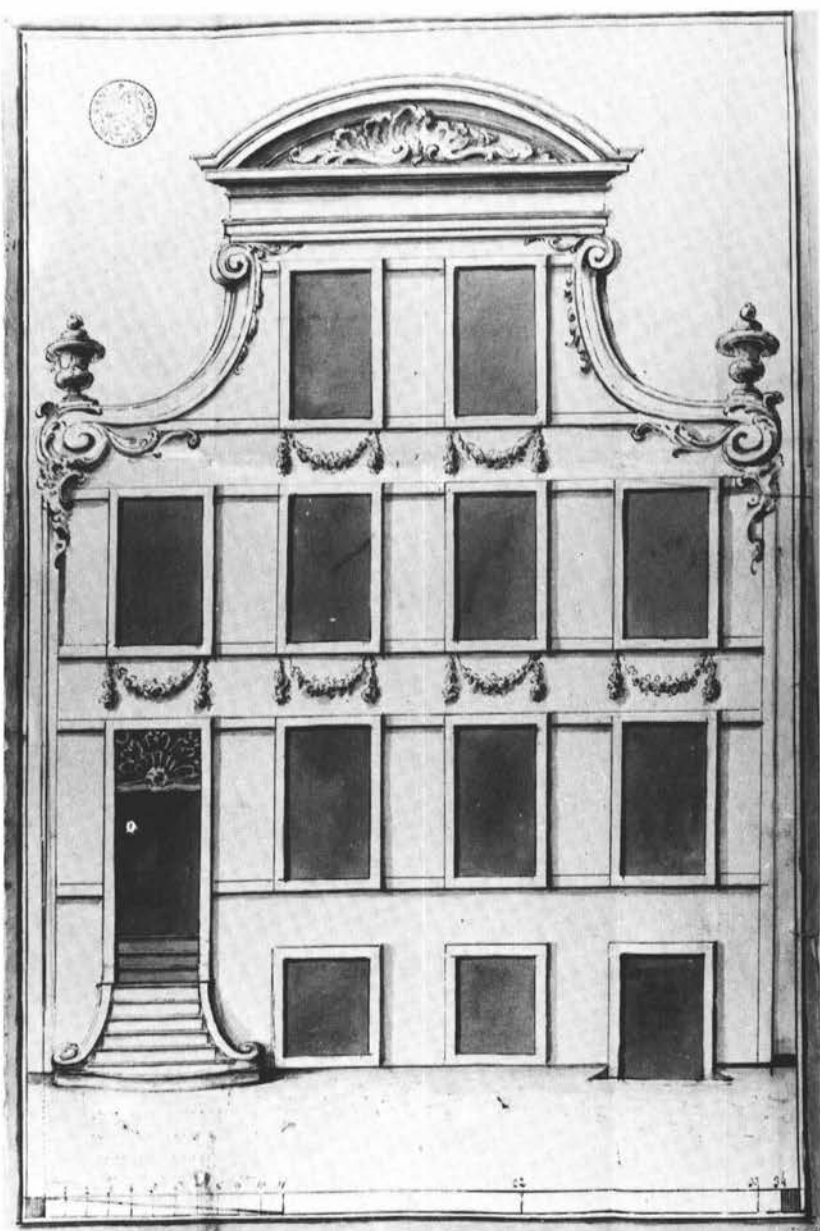
61. Gent, Koornlei, gevelontwerp voor de Ecole des Hautes Etudes, door de architect F. Van Hove, d.d. november 1923, Gent, stadsarchief, Commissie voor Monumenten.

62. Gent, Graslei, de Backers huus onder den Ockeleere,
bouwaanvraag d.d. 1758, Gent, stadsarchief.

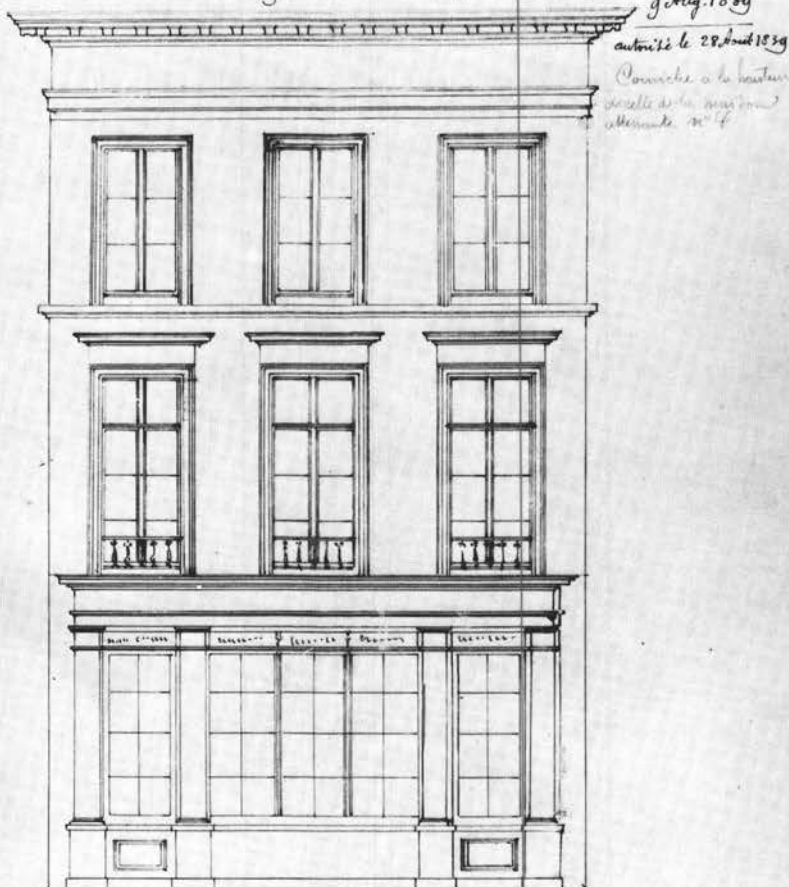

63. Gent, Graslei en Sterrestraat, 1897, A.C.L.

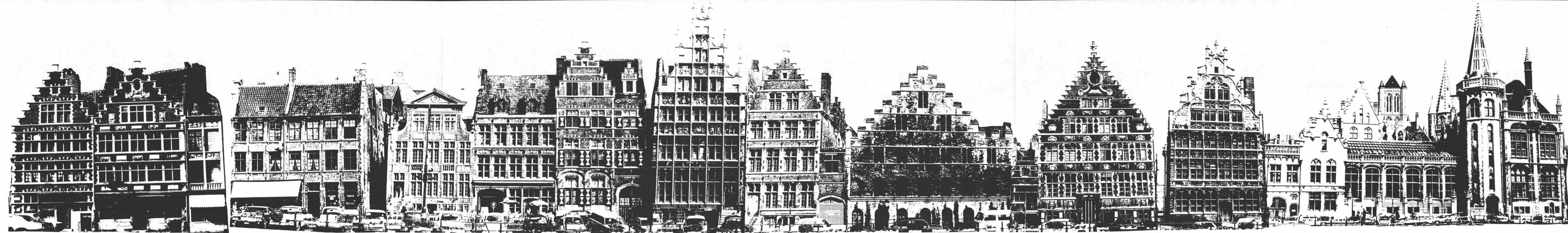
64. Gent, Graslei, het Pijndershuis, bouwaanvraag d.d. 1770, Gent, stadsarchief.

Koornlei n° 6 - hoek Leuvenkstege. - A^o 1839
 Eigenaar: Petrus De Onatander;
 Afbreuk en weder opbouwen volgens het plan hier annex
 g. Aug. 1839

Koornlei)

65. Gent, Koornlei nr. 3, voorgevel, bouwaanvraag
 d.d. augustus 1839, Gent, stadsarchief.

Graslei nr. 1 Graslei nr. 3 Hooiaard nr. 1 Graslei nr. 4, het Verberrende Steen Graslei nr. 5, de Beerie Graslei nr. 6, tMiddelhuus of de Witte Leeuw Graslei nr. 7, 't Nieuw huus Graslei nr. 8, de Engel Graslei nr. 9 Graslei, het Stapelhuus Graslei nr. 10, het Tolhuus Graslei nr. 11, 12, 13, het Koornmetershuus Graslei nr. 14, het huus der Vrije Schippers Graslei nr. 15, het Postgebouw

Koornlei nr. 24, de Lintworm Koornlei nr. 23 Koornlei nr. 22 Koornlei nr. 21 „Ecole des Hautes Etudes” Koornlei nr. 20 Koornlei nr. 17, 18, 19 Koornlei nr. 12 Koornlei nr. 11, de Rode Meulen Koornlei nr. 10, de Stadt Doornick Koornlei nr. 9, de Swaene Koornlei nr. 8, de Fortune Koornlei nr. 7, het huus der Onvrije Schippers Koornlei nr. 6, de Opera Koornlei nr. 4, 5, de Vijf Helmen Koornlei nr. 3 Koornlei nr. 2 Koornlei nr. 1